

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK
ANLAYIŞI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Remzi YARDIMCI

DANIŞMAN
Prof.Dr.Hikmet ALTUĞ

İSTANBUL - 1992

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK TEKKERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

1. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
2. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
3. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
4. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
5. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
6. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
7. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
8. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
9. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
10. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK
ANLAYIŞI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
2. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
3. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
4. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
5. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
6. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
7. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
8. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
9. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI
10. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI

HAZIRLAYAN
Remzi YARDIMCI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hikmet ALTUĞ

İSTANBUL - 1992

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	3
I- KÜLTÜR VE UYGARLIK KAVRAMI.....	13
A) KÜLTÜR NEDİR?.....	13
B) BAŞLICA KÜLTÜR ÖZELLİKLERİ.....	18
C) KÜLTÜR VE UYGARLIK.....	24
II- ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI.....	30
A) ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI.....	30
B) ÇAĞDAŞ UYGARLIK DÜZEYİNE ULAŞMA HEDEFİNİN NEDENLERİ.....	41
III- TÜRK TOPLUMUNDA KÜLTÜR DEĞİŞİMİNİ ZORUNLU KILAN ETMENLER.....	56
A) OSMANLI DEVLETİNİN SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI.....	56
B) OSMANLI DEVLETİNDE İLK BATILILAŞMA HAREKETLERİ.....	63
C) TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI BATILILAŞMA HAREKETİ.....	72
D) OSMANLI BATILILAŞMA HAREKETİNİN YARATTIĞI KÜLTÜREL DEĞİŞİM.....	91
IV- KÜLTÜR DEĞİŞİMİNİ HAZIRLAYAN TEMELLERİN ATILMASI.....	99
A) ATATÜRK'ÜN LİDERLİK GÜCÜ VE KİŞİSEL KÜLTÜRÜNÜN ETKİLERİ.....	100
B) KURTULUŞ SAVAŞINI HAZIRLAYAN DÖNEM.....	109
C) MUSTAFA KEMAL'İN ANADOLU'YA GEÇİŞİ.....	112
D) ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞININ HAZIRLIK DÖNEMİNDE ULUSAL EGEMENLİĞİN TEMELLERİNİN ATILMASI.....	117
E) TBMM'NİN AÇILIŞI.....	133
V- ÇAĞDAŞ UYGARLIK DÜZEYİNE ULAŞMA HEDEFİ DOĞRULTUSUNDA TÜRK TOPLUMUNDA GERÇEKLEŞTİRİLEN KÜLTÜR DEĞİŞİMİ.....	139
A) TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DEVRİM KAVRAMLARI.....	141
B) TÜRK DEVRİMİ İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN KÜLTÜR DEĞİŞİMİNİN TEMELLERİ.....	145
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA.....	180

ÖNSÖZ

Hızlı değişimlerin yaşandığı dünyamızda, daha öncesinde yüzyıllarla anılan zaman süreçleri, bu hızlı değişimler yüzünden on'lu yıllar biçiminde anılmaya başlandı. Hızlı gelişmeler karşısında istesekte istemesekte, tarihin zorunlu tanıkları oluyoruz. Bu tanıklığımız bizleri, kendimize, toplumuza ve gelecek kuşaklara karşı sorumlu kılıyor. Bu sorumluluğumuz da, hızla gelişen olayları ve bu olayların tarihsel ve toplumsal temellerini akılcı ve bilimsel yöntemlerle incelememizi, araştırmamızı ve bu çalışmalarımızı bilimsel bir biçimde yansıtmamızı gerektiriyor.

20. yüzyılın başında umut olan bir çok düşünce ve yapılanmalar, yüzyılın sonuna ulaşmadan ömürlerini tamamlayarak tarih olmuştur. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi, yüzyılın başında oluşan düşünce ve yapılanmalar içinde, gelişerek ve güçlenerek varlığını sürdürmesi ile ayrı bir yer alır. Nedeni temellerinin akla ve bilime dayanması, hedefinin çağdaş uygarlığa ulaşmak olmasıdır.

Sayın Hocam Prof.Dr. Hikmet Altug'un Yüksek Lisans Tez konusu olarak "Atatürk'ün Kültür ve Uygarlık Anlayışı" konusu üzerinde çalışmamı istemesi, sorumluluğumu bir ölçüde de olsa yerine getirme fırsatını vermesinden dolayı, beni gururlandırmıştır. Birçok eksikliği içinde taşıyan bu çalışma bana çok şey kazandırdı. Ayrıca çalışma konumunun yaşamsal olması, çalışmamı zevkli kılan bir etken oldu. Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamını incelemek, düşünce yapısını doğru ve bilimsel bir biçimde anlamak; O'nun savaşımını ve bu savaşımın sonucu olan Türkiye Cumhuriyetini ve önemli bir kültür değişimi gerçekleştirerek, çağdaş, bir toplum olmaya yönelen Türk toplumunu anlayabilme adına çok önemlidir. Türk toplumu, çağdaş onurlu bir insan olarak yaşayabilmek için, Türk devrimiyle ulus egemenliğine dayanan demokratik, laik bir sosyal hukuk

devleti olma savaşı vermiştir. Toplumumuzun hedeflemiş olduğu bu amaca ulaşma sürecinin bilimsel olarak incelenebilmesi için, Atatürk'ün savaşımının doğru ve bilimsel bir biçimde algılanması ve anlaşılması gerekir.

Bir çok eksikliği içinde barındırdığını bildiğim bu çalışma, İstanbul'da benim için çok verimli, geliştirici ve yoğun geçen bir eğitim yılı sonrasında Diyarbakır'da hazırlandı. Diyarbakır ortamında böyle bir çalışma yapabilmem de, başta tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hikmet Altug ve Enstitü ortamındaki tüm insanların büyük anlayış, hoşgörü ve iyiniyetlerinin katkıları büyüktür.

Bu tez çalışması süresince hazırlayan bir yıllık eğitim ortamında yaşantıma yön verici değerli katkılarından dolayı, çok değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Prof.Dr.Hikmet Altug hocam "Ara sokakları bil, ama ana yoldan çıkma" öğütü ile çalışmamın rotasını belirlerken, Prof.Dr. Erol Cihan hocam, aslında bir metindeki ana öğeleri tamamlayan ve destekleyen detay sanıp önemsemeden geçtiğimiz noktaları görmemi sağlayıcı dersleriyle, çalışmamda incelediğim konulara farklı açılardan bakmamı sağladı. Prof.Dr. İlhan Akın hocam, derslerindeki sohbet uslubuyla anlatımları ve beyefendi tavırlarıyla, bilimselliğin ve bilim odasının bir yaşam biçimi olduğunu gösterdi. Bana ne verildiği değil, ne aldığının önemli olduğunu" söyleyerek, verileni alabilmem için alıcı olmam gerektiğini öğreten, Prof.Dr. Meral Alpay hocam oldu. Ayrıca yaşamının son anına değin bir bilim emekçisi olarak çalışan, Ulusal Kurtuluş Savaşımızı yaşamış bir insan olarak derslerinde de anlatırken yaşayan, coşan ve uygulanan, kısa süre de olsa tanışmış olmaktan ayrı bir haz aldığım ve onur duyduğum Ord.Prof.Dr. Sadi Irmak hocamı saygı ve rahmetle anıyorum.

Remzi Yardımcı

GİRİŞ

Değişim, Toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayan en temel öğelerden biridir. Değişimin olmadığı yerde, durma ve ardından kendini yenileyememenin sonucu olarak yıpranma ve yok oluşa yönelme başgösterecektir. Çünkü, doğada herşey sürekli bir değişim durumundadır.

Her canlı yapı varlığını sürdürebilmek için, değişim olgusunu yaşar. Değişim olumlu yönde olabildiği gibi, olumsuz yönde de olabilir ya da ilerlemeye yönelik olduğu gibi, gerilemeye yönelik de olabilir.

Canlı bir yapıda olan Toplum da varlığını sürdürebilmek için, değişim olgusunu içinde barındırır. Bu değişim toplumun doğal gelişimi içinde olmadığı ve değişim gereksinimi duyduğu zamanlarda kendi iç dinamiğinden gelen bir zorlamayla zorunlu ve köklü değişimlere de dönüşebilir.

Zorlayarak değiştirme istenilen birşey değildir, ama bazen bu yola gidilmesi de kaçınılmazdır. Bunun da temel nedeni, bazı toplumların kendi kendilerini yenileyebilme olanaklarını yitirmiş bulunmalarıdır.

Konumuz açısından değindiğimiz değişim, gelişim anlamında değişimdir. Gelişme, istenen yönde değişme demektir ve bir değer hükmü içerir.

Toplumumuzda Türk Devrimiyle çağdaşlaşma yolunda önemli ve gelişme isteği taşıyan, bir değişim yaşanmıştır.

Atatürk'ün önderliğini yaptığı bu Devrimin temel hedefi; çağdaş uygarlık yolunda ilerlemek ve uygar insanlık ailesi içinde yerini alma isteğindeki, ulusal bilince sahip, kendi yaşamına egemen olabilen, çağdaş onurlu insanın yaşayabileceği bir toplum yaratmaktır.

Çağdaş onurlu insan; bulunduğu çağda insanlığın ulaşmış olduğu maddi ve manevi değerlere sahip olan, bunu insanlığı ve insanlık adına koruma ve geliştirme kaygısı duyan, bunun

bilgi ve bilincine sahip, ulusal kimliğini edindiği toplumuna ve insanlık ailesine karşı sorumluluk duygusu oluşmuş, insan olma onuruyla kendi yaşamına egemen olan, laik, demokratik insandır.

Böyle bir insanın yaşayabileceği toplum, uluslaşma-demokratikleşme-laikleşme olgularını kendi yapısında oluşturmuş toplumdur. Tarihsel süreç içinde, uluslaşma-demokratikleşme-laikleşme olguları birlikte, birbirini tümleyen bir biçimde belirli bir gelişimin sonunda varılan sonuçlardır. Türk Devriminin temelini oluşturan bu düşünce biçiminin oluşması demek, devrimin gerçekleştiği dönemdeki var olan toplumsal düşünüş ve yaşayış biçiminin temelden köklü bir biçimde değişmesi demektir.

Çalışma konumuzun temel kavramı olan kültüre değişim olgusu içinde kısaca değinecek olursak kültür, bir toplumun yaşayış ve düşünüş biçimi olup, buna bağlı olarak yaratılan her türlü maddi ve manevi değerler bütünüdür.

Yaşantı ve düşünüş biçimleri birbirini tamamlayan unsurlardır. Yaşantı biçimi bireyin ya da toplumun düşünüş biçimini oluşturduğu gibi, düşünüş biçimi de bireyin ya da toplumun yaşayış biçimini etkiler. Yaşayış ve düşünüş biçimlerinin birbirlerinden farklı olması bireyi ya da toplumu olumsuz etkiler. Bu farklılık yaşamda çelişkilere yol açar ki, bu çelişkiler bireyle ya da toplumla diğer birey ya da toplumlar arasında olmasının yanı sıra en önemlisi bireyin ya da toplumun kendi iç yaşantısında yaratacağı çelişkidir. Düşünce ile yaşantının farklılaşması ya da birbirini tamamlamıyor olması yaşamsal ya da düşünsel anlamda bir doyumsuzluğa yol açar ki bu da bireyin ya da toplumun yaşamını bir kaosa ve kısır döngüye dönüştürür.

Bu anlamıyla bir devrim olgusu incelendiğinde, devrim ile bir toplumun yaşantı biçiminin değiştirilmesinin yeterli

olmadığı aynı zamanda düşünce biçiminin de değiştirilmesi gerekliliği açığa çıkar. Devrimin temel düşüncesinin bu nedenle yalnızca maddi değişimle tamamlanmış olduğunu söylemek olanaksızdır.

Kısaca diyebiliriz ki, toplumdaki her yeniliğin topluma değişik biçimlerde yansıyan (dolaylı ya da dolaysız) yeni yaşayış, yeni düşünüş ve yeni davranış biçimleri getirdiği bilinen bir gerçektir.

Devrim ise, toplum yaşamındaki köklü değişikliktir. Toplum yaşamındaki sıradan gibi görünen bir olgudaki bir değişiklik bile, o toplumun yaşamında yeni düşünüş ve davranış biçimi oluşturuyorsa, köklü değişimlerde de daha köklü bir biçimde bunun olması kaçınılmazdır. Bu o devrimin varolabilmesi ve yaşayabilmesi içinde gereklidir.

Mustafa Kemal Atatürk bu sosyolojik gerçeğin bilincinde olan bir liderdir. Türk devriminin oluştuğu dönemdeki, Türk toplumunun devrim gibi köklü bir değişimi gerektirecek boyutta bir çözümsüz sorunlar yumağı içinde bulunması, Türk Devrimini kaçınılmaz kılmıştır. Atatürk'ün büyük Nutuk'unda da belirttiği gibi "... Osmanlı soyunu ve devletini sürdürmeğe çalışmak, elbette Türk Ulusuna karşı en büyük kötülüğü yapmak" (1) olacaktır. Çözümü, sorunları çözümsüz kılan varolan toplum düzeni içinde aramak olanaksız olduğuna göre, yeni bir toplum biçimi ve düzeni yaratmak, soruna köktenci bir çözüm getirmek gerekecektir. Bu da o toplumda yepyeni varoluş temellerine dayalı yeni bir toplum, yeni yaşayış ve düşünüş biçiminin yaratılmasını kaçınılmaz kılacaktır. Devrimin başarısında buna bağlıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk toplumunda yarattığı maddi ve manevi değerlerin günümüzde toplumun her kesiminde varlığının kabul ediliyor olması gerçeği ışığında, Atatürk'ün Türk

---

1 Atatürk, Söylev I, T.D.K. Yay. Ankara 1974, S.10.

toplumunda önemli bir Kültür değişimi yaptığını söyleyebiliriz. Mustafa Kemal'in yaptığı kültür değişiminin en güzel kanıtı, kulluk anlayışının yerini vatandaşlık bilincinin almasıdır.

Prof.Dr.Toktamış Ateş'in de belirttiği gibi "...Köhnemiş bir imparatorluğun kişiliği baskı altına alınmış ve pısrık kulları yerine, genç bir cumhuriyetin, dinamik zinde ve onurlu vatandaşlarının geçirilmesi bu devrimin bir başka önemli boyutunu oluşturmaktadır." (2)

Vatandaş olma bilinci; toplum içinde erimiş ve egemen olan güce tabiyetçi kişiliğe karşı, insana özgü aklı sayesinde toplumu oluşturan bir birey olduğunu bilerek kendi geleceğini ve varlığını belirleyebilme hakkına sahip olabilme isteği ve bilincidir, diyebiliriz.

Çağdaşlık, belirli bir çağda insanlığın ulaştığı duruma göre, insana yararlı ve yararına olanın yapılması ve sonraki çağın da insanlık adına dayanaklarınının hazırlanmasıdır.

Bu anlamıyla çağdaşlığın çıkış noktası insandır. Yapısında insana özgülük, ulaşılacak istenen hedefinde «insanlık için»lik, «insan için»lik vardır. Ayrıca «çağdaş» veya «çağdaşlık» sözcüğü veya kavramı içinde yaşanan çağda insanlığın ulaştığı düzey boyutuyla ilintili olarak, yaşanan çağdan pay almayı, o payın sorumluluğunu duyma anlamlarını içermesinden dolayı bir değer yükü taşır.

Hiçbir toplum dünyadaki diğer toplumlardan ayrı düşünülemez ve her toplum varlığını sürdürebilmesi için, sürekli olarak kendini yenilemek ve geliştirmek zorundadır. Bu değişen dünya şartlarına uyum sağlayarak, kendi varlığını sürdürebilmesi adına zorunlu bir olgudur. Değişme yeteneğini yitirmiş

---

2 Toktamış ATEŞ, Bilmek ve Bilmemek, Tekin Yay., 1. Baskı, 1st.1989, S.140.

toplumlar yaşamlarını sürdürebilme olanaklarını da yitirmiş olurlar.

Bu yüzden çağdaş toplumlardaki en önemli özellik, toplumsal değişimin kurumsal, normal ve gündelik bir olgu haline gelmiş olmasıdır. Ancak toplumda meydana gelen her değişim, toplumsal değişim sayılmaz. Toplumsal ilişkilerde oluşan önemli ve kalıcı değişiklikler toplumsal değişikliklerdir.

Buraya kadar değindiğimiz değişim ve gelişim olgularıyla, bir toplumun maddi ve manevi sahip olduğu değerleri değiştirmeyi, geliştirmeyi içerdiğini görüyoruz. «Nesne ve olayların insanca önemini belirleyen niteliği» (3) ya da «tür olarak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutudur» (4) diye tanımlayabileceğimiz değer, toplumsal bir olgudur, insan gereksinimlerini karşılar. Bu nedenle insana özgüdür ve evrenseldir. Çünkü «değer taşıyan herşey az ya da çok nesnel gerçekliği yansıtır, nesne ve olayların insanca edinilmiş bilgisini ortaya koyar.» (5)

Toplumsal yaşam içinde değerler zamanla geleneksel bir yapıya da dönüşebilirler. Ancak unutulmaması gereken bir nokta da, değerlerin de zamanın gerekleri karşısında değişerek gelişmesi gerekliliğidir. Ne var ki bazı değerler değişerek gelişme yerine, zamanla katılaşma eğilimi gösterirler. Kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı alışkanlık haline getirse-ler de, değişim zorunluluğu da kaçınılmaz bir toplumsal olgudur.

Bir toplumda değişim zorunluluğu açığa çıktığında, "...bazı kişiler alışık oldukları ölçüleri bırakmaya, bazılarını gizli ya da açıkça çignemeye; bazıları da ya dışardan

---

3 Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.1986, S.84.

4 İonna KUÇURADI, Etik, Meteksan Ltd. Şti. Yayını, Ankara 1988, S.84.

5 Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Sözlüğü, Cilt I, Remzi Kitabevi, İst.1976, S.275.

yeni kurallar almaya, ya da kendileri yeni kurallar geliştirmeye başlarlar. Bunu yapanların iç hayatında ise çatışmalar başlar, bunun da sayısız görüntüleri vardır." (6)

Bir toplumun yaşamına etkin bir biçimde yerleşmiş ve gelenekselleşmiş değerler, özellikle değişme gereksiniminin doğduğu zamanlarda, dinsel değerler görünümüne girmeye eğilimlidirler. Bu nedenle, din, geleneğin en büyük sığınağı ve savunma kalesidir.

Değişim zorunluluğunun doğduğu anlarda, "toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanır." (7) Bu nedenle de bir toplumda çağdaşlaşma zorunluğu açığa çıktığı zamanlarda, toplumda dinselleşme eğiliminde bir artış görülür. "Dinselleşme, çağdaşlaşmaya karşı kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi korunma çabasıdır. Her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması yaşanır." (8)

Yüzyıllar boyu dinsel-geleneksel temele dayalı bir devlet düzeni içinde yaşamış olan Türk Toplumunu, Türk Devrimi ile birlikte, sosyal, siyasal, ekonomik alanlarda, insanların kamusal ilişkilerinde olduğu kadar, karşılıklı gündelik ilişkilerinde de bir takım köklü değişme önerileriyle ve toplumsal değişmeyi sağlamaya yönelik yasa ve yaptırımlara dayalı yöntem ve uygulamalarla karşılaştı.

Toplumumuz, Osmanlı Devletinin son döneminde de bir takım değişme önerileri ve çabalarıyla karşılaşmıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devletinin sosyal ve siyasal örgütlenmesi hızlı bir çöküş içine girmişti. Bu dönemde genişleme durumunda olan emperyalist Avrupa yakın doğu ile

---

6 Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, ist. Tarihsiz, S.18.

7 Niyazi BERKES, A.g.e., S.18.

8 Niyazi BERKES, A.g.e., S.18.

olağanüstü ilgilenmeye başlamıştı. Yakındoğu ülkeleri de bu dönemde batı düşüncesinin güçlü etkisi altına girmişlerdi.

Yine bu dönemde batı ülkelerinde elçilik yapmış bir takım Osmanlı devlet adamları, devletin varlığını koruyabilmesinin ancak batı ülkeleri gibi örgütlenmesinde, batı ülkelerinin kurumlarının ve hukukunun alınmasına bağlı olduğu düşüncesini savunmuşlar ve bu amaçla yenileşme hareketlerine girişmişlerdir.

Bu yenileşme hareketleriyle bir takım değişik ve düzensiz toplumsal değişme önerileri topluma sunulmuştur. Yeni yasa düzenlemeleri, batı tipi yüksekokulların oluşturulması bu yenileşme çabaları çerçevesindedir. Bu değiştirme, çabaları, ortak bir amaca yönelik olmayan, yalnızca yukarıdan gelen, bölük pörçük ve düzensiz hareketler düzeyini aşamamış ve devletin dogmatik yapıya ve ilkelere bağlı olmaktan çıkarılması ise akla bile gelmemiştir. Toplumun toplumsal yapı öğelerinde değişiklikler yapmak, toplumsal düzende kalıcı reformlar geliştirmek söz konusu olmamıştır.

Bu yenileşme hareketlerinin temel düşüncesi; Devlet yönetimindeki işlemeyen bazı yapıları yeniden düzenlemek ve yönetimindeki eksikleri batıdan alınan kurumlarla tamamlamaktır. Bu şekilde hareket ederek bozukluklar ortadan kaldırılacak ve şeriata dayalı düzen eskiden olduğu gibi başarılı olarak sürdürülecektir. Kısaca varolan düzeni ıslah etmeye ve sürdürmeye yönelik temelsiz ve bilinçsiz çabalardır.

Değişik etnik grup ve ulustan oluşan ve çökmekte olan bir imparatorlukta ortak bir kültür ve toplumsal düzenden söz etmek olanaksız olduğundan, bunun yapı öğelerinde değişiklik yapmakta söz konusu olamazdı. Bu nedenle yalnızca devletin işleyişinde bir takım düzenlemeler gerçekleştirmek olanaklı olabileceğinden askeri alanda yeniliklere, yüksekokullar a-

çılmasına devlet içinde yeni kurumların oluşturulmasına çalışılmıştır.

Türk Devrimiyle Türk toplumuna getirilen değişme önerileri ise, Osmanlı Devletinin son döneminde getirilenlere oranla çok farklıdır. Herşeyden önce Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra devletin nüfusu özünde eski bir kültür ve tarihe sahip Türk toplumundan oluşmuş ve bu nedenle de belirli bir toplumsal düzen söz konusu olmuştur. "Bütün toplumsal değişmelerin temel faktörünü laiklik ilkesinin teşkil ettiği, bu ilke kabul edilmedikçe, sosyal değişmelerden pek çoğunun gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağı yeterince anlaşılmış ve çok akıllı ve planlı bir biçimde laikliğin devlet hayatında egemen olmasına giden yol açılıp temizlenmiştir." (9)

Laiklik ilkesi, Türk toplumunu çağdaş uygar uluslar düzeyine çıkarmak üzere yapılmış bütün devrimlerin temeli ve ön şartı, aynı zamanda bunların hepsinin güvencesi konumundadır. Bu nedenle de devrimleri kabullenemeyenlerce, toplumsal değişme olarak en çok dirençle karşılaşılan ilke olmuştur.

Türk Devrimiyle hedef, gelenekçi toplum düzeninden çağdaş toplum düzenine geçmeyi amaçlayan köklü bir kültür değişimidir. Türk Devrimiyle laiklik temeli üzerinde Türk toplumuna, insanların davranış; düşünüş ve tutumlarında, aile yaşamında, kadın erkek ilişkilerinde, siyasette, çağdaş uygar yaşam düzenine uyulmasını sağlayacak yapısal ve kültürel değişme önerileri sunulmuştur.

Laik devlet ilkesinin kabul edilmesi, Türk Devriminin temelini oluşturan en köklü gelişim yönündeki değişimdir. Laik Cumhuriyet düzeni kabul edildikten sonra, toplumsal düzeni çeşitli öğeleri açısından değiştirmek, geniş ve kapsamlı toplumsal değişmelerin gerçekleştirilmesi amacı ile girişim-

---

9 Ord.Prof.Dr.Sulhi DÖNMEZER, Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt V, Sayı 15'den ayrı basım, Ankara 1989, S.527.

lerde ve çabalarda bulunmak olanaklı olmuştur. 19. yüzyılın ortasında gerçekleştirilmesine girişilen yenilik hareketlerinden çok farklı olarak, Türk Devrimiyle girişilen yenilik hareketleri Türk toplumunun çağdaş uygar toplum düzeni yönünde yapısal bakımdan değişmesini sağlamak amacını gütmüştür.

Bu bakımdan Türk Devriminin temel amacı, Türk toplumunu oluşturan bireylerin yaşama daha geniş açılardan bakabilmelelerini sağlayıcı, algılama, anlama ve düşünce boyutlarını geliştirmek; değişmez sanılan bir takım dogmaların yerine çağdaş bilim düşüncesini oluşturmak, bireylerde, olaylara aklın ve bilimin verileriyle bakma alışkanlığının yer aldığı bir düşünce biçiminin oluşturulmasıdır. Böylece dogmalara esir olmayarak, kendi yaşamına egemen olabilen çağdaş onurlu insanların oluşturduğu bir toplum gerçekleştirilebilecektir.

Bunun içinde devletin laik olması gerekir. Bu çağdaş toplum olmanın gerekliliğidir. "Çağdaş toplum 'dünyayı anlamanın ... yeterli sayılmadığı, onu değiştirebilmek de gerektiği' bilincinin oluştuğu, ... toplum yaşamının bilinebilir her yönüne ilişkin bilgileri uygulamanın bir yükümlülük durumuna geldiği toplumdur" (10)

Çağdaş toplum koşulları içinde toplumsal değişme, toplum düzeninin demokratikleşmesidir. Bu da, "insanın hem doğal, hem toplumsal çevresini" bilgisi ve aklı ile "denetimi altına alarak özgürleşmesi", kendisinin toplum içindeki yerinin Tanrı buyruğu olmadığını kavrayıp toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırması, soyuna, uğraşısına, inancına bakılmaksızın insan'ın en yüce değer düzeyine yükseltilmesi sürecidir. (11)

Bu nedenle de diyebiliriz ki, Atatürk'ün önderliğinde oluşturulan yeni toplumsal kurumların, kuralların, yapıların güçlülüğünün nedeni; bir değer olarak insanı kendi yaşamına

---

10 Prof.Dr.Özer OZANKAYA, Toplumbilim, Cem Yayınevi, 7. Basım
İst.1991, S.490.

11 Aynı Eser, S.492.

egemen olan çağdaş onurlu insan olarak yaşamasını sağlamayı amaçlaması ve insan sevgisi ile özgürlük tutkusuna dayalı olmalarındandır.

Çağdaş Uygarlık yolunda ilerlemeyi hedefleyen böyle bir yapıyı oluşturma çabaları da, köklü bir kültür değişimine yol açmıştır.

I- KÜLTÜR VE UYGARLIK KAVRAMI

İçice geçmişlik ve birbirini bütünler bir durum gösteren kültür ve uygarlık kavramlarını ayrı ayrı incelemek zordur. Kültür ve uygarlık kavramlarının incelenmesi, değerlendirilmesi açısından farklı görüşler bulunsa da, bu iki kavramı birbirinden soyutlayabilmek olanaksızdır. Bu iki kavramın çok değişik ve çeşitli tanımları yapılmıştır.

Kültür ve uygarlık kavramları arasında çok yakın ilişki bulunduğu kuşkusuz olmakla birlikte, bunlardan hangisinin daha kapsamlı olduğu, eşanlamda kullanılıp kullanılmıyacakları büyük bir tartışma konusudur. Yüzyılı aşkın bir süredir giderilmeyen görüş ayrılıklarının tartışılması olağandır. Bunda kişisel değerlendirmeler kadar uluslararası ilişkilerin artması, teknolojinin hızlı gelişimi sonucu kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi gibi çeşitli etmenlerle dünyanın küçülmesi ve bu hızlı gelişim karşısında yeniden ulusal kimlik arayışlarına yönelen toplumsal dalgalanmaların da büyük payı vardır.

Atatürk'ün kültür ve uygarlık anlayışını ve Türk Devrimiyle Türk Toplumunda yaratmayı amaçladığı kültürel değişimi içeren çalışmamız bu konulardaki tartışmaların ayrıntılarını kapsamamaktadır.

A) KÜLTÜR NEDİR?

Kültür, doğanın yaratımlarına karşı doğanın bir ürünü olan insanın maddi ve manevi her türlü yaratımıdır, diyebiliriz. Bu nedenle kültür olgusu insanla vardır. İnsanın, insanca özgürlüğünü, yaratma ve geliştirme çabasının ürünüdür. Kültürü ilk kez bilimsel temele dayandırmak isteyen Edward Barnett Tylor'da -biraz ilerde kültürün belli başlı tanımlarını sıralarken değineceğimiz 1871'de yaptığı ilk bilimsel tanım- kültürü tanımlarken "insanın bir toplumun üyesi

olarak edindiği" diyerek tanımlamasına başlayarak kültürün insanın sosyal bir varlık olması temelinden hareket etmekte ve bu özelliği sonucunda yarattığı maddi ve manevi ürünler olduğunu söylemekte. Tylor, kültür ve uygarlığı eşanlamlı kullandığı tanımında olguyu "karmaşık bir bütün" olarak ele alır.

İnsan doğanın bir ürünüdür ve yaşam bilimsel evrimin sonucudur. Yaşam bilimsel evrimden insansal tarihe geçmiş emek'le başlamıştır. İnsansal emegi hayvansal çabadan ayıran, bu emegin bilinçli oluşudur. Hayvansal zeka ve çaba sadece doğadan yararlanmakla kalmış, doğayı yararına uygun olarak değiştirip ona egemen olunca insanlaşmıştır(12).

Hayvan toplumlarından farklı olarak sadece insan toplumları kültüre dayanmaktadır. Kültür, tavır ve eylemlerin, örneklerin öğrenilmesi ve öğretilmesi yolu ile varlığını korur(13).

Kültür bireylerin değil, bir bütün olarak insan türünün ya da toplumun yarattığı bir olgudur. Her bireyde kültüre geçişi olanaklı kılacak biyolojik donanım doğuştan vardır, ama doğum anında kültür bireyler için henüz dışsal, yabancı bir gerçekliktir. Bu donanımın harekete geçirilmesini, kültürün türden bireye geçmesini, içselleştirilmesini sağlayan, bireye simgeleştirme yetisini kazandıran asıl etken bireyi bebeklikten çocukluğa geçirerek onu bir "kişi" haline getiren toplumun en küçük kurumu olan ailedir. Kültür ailenin çocuğa karşı davranışlarında, aile içindeki rol dağılımında cisimlenir.

Çeşitli düşünce adamları, farklı yöntemlerde ortaya koydukları değişik kültür tanımları yapmışlardır. Bu değişik

---

12 Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Sözlüğü, İnsan Maddesi, Sy.12, Remzi Kitabevi, Dördüncü Basım, İst. 1977

13 Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER, Sosyoloji, Syf.92, Altıncı Basım, İst.1976

kültür tanımları, insan evriminin farklı yönlerinin vurgulanmasından ve yöntem farklılıkları da içerdiğinden birbiriyle çelişen kültür, hatta siyaset kavramları geliştirilmiştir. Bununla birlikte hepsi bir noktada birleşirler. Kültür birikerek gelişen, karmaşıklaşma ve yayılma eğilimi taşıyan bir süreçtir. İnsan türüne özgü bir sistem olarak ortaya çıkar ve bir kez ortaya çıktıktan sonra, doğan her yeni birey aracılığıyla kendisini sürdürür ve karmaşıklaşır.

Kültür toplumsal yaşamın ürünüdür; işlevi toplumsal pratikleri anlamlandırmak ve kendisi de ancak toplumsal yaşamın başka yönleriyle ilişkisi içinde anlam kazanır.

Kültür sözcüğü latince kökenli olup Türkçeye Fransızca'dan geçmiştir. Latince "cultura", toprağı ekip ürünü almak, üretmek anlamında kullanılıyordu. Voltaire Fransız Devrimi öncesinde culture'ü insan zekasının oluşumunu ve gelişimini belirleyen bir terim olarak kullanınca, sözcük değişik bir anlam kazanmış oldu, Fransızcadan Almancaya önceleri "cultur" daha sonraları "Kultur" biçiminde geçen sözcük zamanla bütün avrupa dillerine yayıldı(14). İngiliz Antropologu Edward Barnett Tylor 1871'de Primitive Culture (İlkel Kültür) adlı yapıtında kültüre bilimsel bir içerik kazandırınca önemi gittikçe artan bir kavrama ve aynı zamanda bir uğraş alanına dönüştü. Tylor yapıtlarında kültürün yalnızca insana özgü olduğunu söyler (15). Antropolojik açıdan yapılan bu tanımlama bu tanımlama sonrasında Antropoloji ve etnoloji disiplinleri geliştikçe kültür olgusunun karmaşıklığı belirginleşmiş, kültür tanımları da artmıştır.

Kültür alanındaki çalışmaların doğu İslam ülkelerine de yansıdığı 20.yy. başlarında İranlılar, Farsça "bilim, edeb, hüner, yetenek" anlamlarına gelen "Ferheng" sözcüğünü kullan-

---

14 Şerafettin TURAN, T.K.T. syf.11.

15 AnaBritannica Cilt 14, S.176

maya başladılar. Aynı dönemde Ziya Gökalp Fransızca'daki "Cultura" sözcüğünün iki ayrı anlamı bulunduğu noktasından hareketle bunlara karşılık Arapça kökenli "Hars" ve "Tehzib" sözcüklerinin kullanılabileceğini öne sürmüştür. Ancak "düzeltme, temizleme, yetiştirme, ıslah etme" anlamlarına gelen "Tehsib"i (16) aristokratik ve uluslararası (beynelminevci) bir kavram saydığı için "kültür"ü karşılayan en iyi terimin demokratik ve ulusal nitelikte bulduğu "hars" olması gerektiğini savunmuştur (17).

Türkçenin özelleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla Türk Dil Kurumu'nca "kültür" sözcüğü yerine "ekin" sözcüğü önerilmiştir. Köken bilgisine ve dil kurallarına uygun olmasına karşın bu sözcük kullanımda tarım ve ürünle karıştırıldığı ve yanlış anlamlara yol açtığı için yaygınlaşmamış, "hars" sözcüğü unutulurken "Kültür" sözcüğü varlığını sürdürmüştür.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kültürün ilk bilimsel tanımını yapan Tylor kültürü şöyle tanımlar; "Kültür ya da uygarlık insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek ve göreneklerle her türlü beceri ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütündür" (18).

Antropoloji, sosyoloji, halk bilim, tarih, sanat tarihi, psikoloji gibi bir çok bilim dalının ana konuları içinde yer alan kültür'ün çok değişik tanımlarının olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu değişik tanımlamalar karşısında bazı araştırmacılar kültür tanımlamalarını bakış açılarına göre altı gruba ayırmışlardır. Bunlar, betimsel, tarihsel, kuralcı (normatif), psikolojik, yapısal ve genetik'tir.

---

16 Osmanlıca-Türkçe Sözlük Bilgi Yayınevi, Ank., Tarihsiz, S.473

17 Ziya GÖKALP-Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayını
1976

18 Şerafettin TURAN, T.K.T S.12, AnaBritannica Cilt 14, S.176

Bronislaw Malinovski kültürü, "insan gereksinmelerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak çalışan araç ve gereçler ile, gelenek ve görenekler ve bedensel veya düşünceyle ilişkili alışkanlıkların tümüdür" diye tanımlarken;

Şerafettin Turan, "Kültür, bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümüdür" şeklinde bir tanım yapmakta (19).

Gittler kültürü "insanın yarattığı hayat tarzı, biçimi" şeklinde tanımlarken, Ralph Linton, "Öğrenilmiş tavır ve hareketlerin ve bunların sonuçlarının dış şeklidir. Bunu meydana getiren unsurlar belirli bir toplum üyelerince başkalarına aktarılır ve bölüşülür" (20) diye tanımlıyor. Orhan Hançerlioglu Felsefe Ansiklopedisinde "insansal doğa...", Toplumbilim Sözlüğünde "Bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini sağlayan değerlerin tümü.." biçiminde tanımlıyor (21).

Günümüz Türkçesinde kültür sözcüğü yedi değişik anlamda kullanılmaktadır:

- 1- Tarımda: ekin, ürün.
- 2- Tıpta: Uygun koşullarda bir mikrop türünü üretmek.
- 3- Tarih öncesi dönemler için: insan eliyle yapılmış ortak nitelikleri bulunan eşyalar topluluğu ile belirlenen evreler, çağlar. Bakır kültürü, Neolitik kültür vb.
- 4- Belirli bir konuda edinilmiş geniş ve sistemli bilgi: Tarih Kültürü, Müzik Kültürü vb.
- 5- Eleştirme, değerlendirme, zevk alma yetilerinin geliştirilmiş olması. Bireysel kültür.

---

19 Şerafettin TURAN, T.K.T S.13

20 Ord.Prof.Dr.Sulhi DÖNMEZER, Sosyoloji, 6.Bas.İst.1976,S.93

21 Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Ansiklopedisi,Cilt 3,S.362 vd.
Toplumbilim Sözlüğü S.250 vd.

6- Bir topluma, ulusa ya da uluslar topluluğuna özgü düşünce, davranış ve sanat yapıtlarının tümü: Türk Kültürü vb.

7- Tarihsel gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddesel ve manevi değerlerle bunları yaratma ve sonraki kuşaklara aktarmada kullanılan araçların tümü: Uygarlık (22).

B) BAŞLICA KÜLTÜR ÖZELLİKLERİ:

Her olgu ya da değer gibi kültüründe kendine özgü özellikleri vardır. Bu özellikler, hangi yapıda olursa olsun her toplumun oluşum aşamasından başlanarak tarihsel süreç boyunca görülüp saptanabilir. Kültürün genel nitelikleride diyebileceğimiz bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

Kültür, a- toplumsaldır, b- tarihseldir, c- kalıtsaldır, d- işlevseldir, e- birlik içinde çoklukta, f- devingen ve değişkendir.

a- Toplumsallık: Toplumun dışında, ondan bağımsız bir kültürden söz edilemez, böyle bir değerlendirme ancak çok katı bir soyutlama olur. Kültür terim ya da kavram olarak toplumsal bir olguyu yansıtmaktadır. Klan yaşamından başlayarak ulus, kıta ya da din birliği aşamasına kadar her toplumun bir kültürü vardır. Ulus ya da ümmet içerisindeki grupların, sınıfların ayrı kültürleri olduğu söylene ya da altkültür-üstkültür gibi ayrımlar yapılsa da, her toplum yapısı içinde bunları temsil eden belli toplumlar var demektir. Kişisel çaba ile kazanılan bireysel kültür bile, kişinin içinde yaşadığı sınıf ya da toplumun kültüründen soyutlanamaz. Bu nedenle kültürün enbaştta gelen özelliği toplumsal olması, toplumların bulunduğu yer ya da dönemlerde oluşması, yaşamasıdır.

b- Tarihsellik: Tarihsel süreç kültüre sürekliliği kazandıran etkenlerin başında gelmektedir. Kültür ve onu oluş-

turan unsurlar hangi toplum olursa olsun bir anda kısa bir zaman dilimi içinde oluşmamıştır. Toplumun kültürünü oluşturan unsurlar toplumun tarihsel yaşamı sürecinde belli zaman dilimleri içerisinde oluşmuş, yaygınlaşmış, kültürü belirleyen simgeler haline gelmişlerdir.

c- Kalıtsallık: Kültür ve onu oluşturan unsurlar ve etkinlikler doğum yoluyla geçen bir kalıt değil, öğrenilmesi gereken bir kalıttır. Birey bir çevresinden aldığı kültürün niteliklerinden kaçıp kurtulamaz ve onu tümüyle aşamaz. Yeni doğan kuşaklar tarihsel kalıt olan kültürü öğrendikten sonra onu kendi değerlendirme ve özümsemelerine göre ve kendi çağına uygun katkılarıyla sonraki kuşaklara aktarırlar (23). Bu yönüyle insan, kültür taşıyan bir varlık olarak nitelenebilir. Çağdaş toplumlarda eğitim, öğretim ve tanıtım amacıyla oluşturulan ve kültürün aktarılması işlevini üstlenen kurumlar ve örgütler, kültür etkinliklerini yaygınlaştırırken kültürel değerlerin aktarılmasında da önemli işlev görürler. Bunun yanısıra kültür aktarımının ilk başladığı yer ailedir. Tarih içinde yığılan ve gelişen kültür, bu yönüyle zaten tarihsel bir kalıttır.

d- İşlevsellik: Kültür unsurları, toplum halinde yaşayan bireylerin belirli bir yaşam biçimini birlikte sürdürmeleri sırasında açığa çıkan bedensel, ruhsal ve düşünsel gereksinimlerini karşılayan denenmiş ve geçerliliği kanıtlanmış araçlar, davranışlar ve değerlerdir. İnsan doğası gereği karşılaştığı ya da yakın gelecekte karşılaştığı sorunların çözümü için, geçmiş deneyimlere, uygulamalara dayanmak ve güvenmek eğilimindedir. Kültürel ortam bireyler için bağlayıcı bir nitelikte taşır. Kişiyi o çözüm yollarını izlemeğe, o değerleri paylaşmaya ve ortak davranışa katılmaya yönlendirir.

---

23 Bozkurt GÜVENÇ, Kültür Konusu ve Sorunlarımız, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, S.113.

Bu konumıyla kültürel ortam yaptırım gücüne sahiptir. Öte yandan kişi kendi gereksinimlerini gidermenin dışında toplumla iletişim kurabilmek ve etkinliğini sürdürebilmek için de o toplumda geçerli olan kültürel davranışlara uymak gereğini duyar.

e- Birlik içinde Çokluk: Ulusal boyutta da ele alınsa, toplumların kültürleri daha dar kapsamlı bir takım kültürlerden oluşmaktadır. Toplum içindeki kırsal ve kentsel çevrelere, toplumsal sınıflara özellikle dinlere, mesleklere ekonomik olanaklara, düşün ve sanat akımlarına göre süreklilik gösteren birçok özel kültürler ortaya çıkmaktadır. Ulusal kültür bütünü oluşturulan bu basamak ya da dilimlere, bakış açılarına göre kimi kez alt kültürler, sınıf kültürleri ya da bölgesel, yöresel kültürler denilmektedir. Bu alt ya da yerel kültürler diğer yöresel kültürler ile uyum içinde olursa ulusal kültür denen bütün sağlanmış olur. Kültürün aslında birleştirici bir değerler ve davranışlar bütünü olmasına karşın, tarihsel ve çevresel nedenlerin etkisiyle herhangi bir kültürel sisteminde tam ve sürekli bir bütünleşme sözkonusu olamaz. Yerel kültürler arasında doğal olarak ayrıntılarda bazı farklar vardır. Önemli olan bu ayrılıkların bütün ile temelde bir ayrılık ve çelişki göstermemesidir. Ulusal kültürü canlı tutan güç belli oranda da olsa yerel kültürlerdeki bu ayrılıklar ve normal sayılabilecek sürtüşmelerdir. Kültür, ulusal boyutları aşan bir kavram olarak ele alındığında da gene birlik içinde çokluk vardır. Ortak bir kültüre katılan, onun değerlerini paylaşanlar arasında, ne gereğinden fazla benzerlik, birbirlerinin aynı olma, ne de normal boyutları aşan farklar olmalıdır. Birincisi kültürel yaşamda duraganlığa, giderek yetersizliğe dönüşür, ikincisi ise parçalanmaya, çözülmeye yol açar.

f- Devingenlik ve değişkenlik: Her toplumsal olgu ve değer gibi kültürün de belirgin bir özelliği devirgenliği ve değişkenliğidir. Kültürün devingenliği bireyin yaşam süresince etkisini duyabileceği bir olgu olduğu halde, değişkenlik genelde çok yavaş oluştuğu için dikkatlerden kaçmakta, bu nedenle yok sanılmaktadır (24).

... Değişme, tüm nesne ve olayların en genel varolma biçimidir. Devim (hareket) değişmenin ta kendisidir. Evrende her Şey; doğasal, toplumsal ve bilinçsel tüm süreçler devimsel, bundan ötürü de değişkendir. Gelişme, niceliksel değişmelerin niteliksel değişmelere dönüşmesiyle gerçekleşir... Her gelişme bir değişmedir, her değişme de son çözümlerde (sapmalara ve geriye dönüşlere rağmen) bir gelişmeyle sonuçlanır (25).

Birey kendisine bir kalıt olarak aktarılan kültürü yeniden öğrenir, yaşar ve yaşatırken farkında olmadan onda küçük de olsa bazı değişiklikler yapmakta kendisinden sonraki kuşaklara bu değişik biçimiyle aktarmaktadır. Tek bir kuşağı değil de kuşakları içeren bu değişiklikler, yüzyıllar boyunca kuşkusuz daha büyük boyutlara varmaktadır. Kültürel değişiklik herhangi bir kültürün tarihsel akışı içerisinde daha da belirgin olarak izlenebilmektedir. Gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlardan hangisi ele alınırsa alınsın, o toplumun dil, din, giyim, kuşam, sanat vb. gibi kültürü oluşturan alanlarda bugün sahip oldukları değerlerin ve davranışların geçmiş dnemdekilerinden az ya da çok farklı olduğu kolaylıkla saptanabilir. Toplumlararası ilişkilerin arttığı ve siyasal iktidarların belli bir kültür politikası izlemeye koyulduğu çağımızda bu değişiklikler daha hızlı ve daha kapsamlı olmaktadır.

---

24 Şerafettin TURAN, Türk Kültür Tarihi S.24.

25 Orhan HANERLİOBLU, Toplum Bilim Sözlüğü, "Değişme" maddesi, Remzi Kitabevi İst.1986, S.86

Toplumsal değişme kavramının altında toplumu, insan toplumlarının tümünü biçimlendiren iki temel ilişkisi ya da daha doğru bir deyişle iki temel çelişki yatmaktadır. Birinci temel çelişki insan-doğa çelişkisidir. Bunun sonunda ortaya insan-insan çelişkisi çıkar (26).

Toplumsal değişme, toplumda geçerli olan ideoloji ya da değer yargılarının doğrultusunda olmakta ve varolan teknolojinin düzeyine göre gerçekleşmektedir.

Insanlararası ilişkilerin değişmesi demek olan toplumsal değişme, hem üretim ve mülkiyet ilişkisinin değişmesine, hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişmesine bağlıdır. Öte yandan, hem üretim ve mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişmesi genel toplumsal değişmeye yol açabilir. Bir başka deyişle toplumsal değişmenin temelinde belli bir anda, belli bir toplumda ya teknoloji, ya da ideoloji yatar. Değişme bir defa başladıktan sonra ise, ^{ideoloji ile} teknoloji birbirlerini etkilemeye başlarlar.

İdeoloji bu süreç içinde kimi durumlarda toplumsal değişmenin başlatıcısı, kimi durumlarda ise toplumsal değişmenin sonucu olarak ortaya çıkar. Fakat bütün durumlarda, toplumsal değişme ile ideoloji arasında çok yoğun bir etkileşim vardır. Bu toplum kendi içindeki teknolojik gelişmeler yolu ile değiştirdiği zaman, ideolojisi de bu teknolojik gelişmelere paralel olarak oluşur. Bu durumda ideoloji toplumsal değişmenin bir sonucu olarak ele alınabilir. Toplum, dışardan, teknoloji ithal ediyorsa, genellikle teknolojiye uygun ideolojiyi de ithal eder. Kimi durumlarda ise, bir ideolojinin benimsenmesi, güdümlü toplumsal değişmenin başlatıcısı olur (27).

---

26 Emre KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi İst.1985, S.23.

27 Emre KONGAR, A.g.e. S.24.

Kültür değişmeleri, ortaya çıkışları ve uygulamadaki yöntem bakımından farklılıklar göstermektedir. Bunlar "serbest" ve "zorunlu" diye iki gruba ayrılabilirler:

Serbest Kültür Değişmeleri: Yabancı kültür toplulukları ile ilişkide bulunan toplumlarda herhangi bir iç ya da dış zorlama olmaksızın baş gösteren değişikliklerdir. Uluslararası dış siyasette önemli bir araç ya da öge haline geldiği, kısaca kültür sömürgecilüğünün söz konusu olduğu çağımızda da bu tür değişmeler giderek büyük hız kazanmaktadır.

Zorunlu Kültür Değişmeleri: Dıştan gelen bir zorlama ile yapılan ya da ülkedeki siyasal iktidarların belli bir amaçla ve devlet gücünü kullanarak yaptıkları kültür değişiklikleridir.

Dıştan gelen zorlamaların başında ülkenin ya da toplumun yabancılara buyundurucu altına düşmesi gelmektedir. İstilaya uğrayan, toprakları başka bir devlet tarafından ilhak edilen ya da sömürgeleştirilen toplumların dış baskılar sonucunda kültürlerinde meydana gelen değişiklikler bu grup içinde yer alır.

Siyasal iktidarların zorlamasıyla gerçekleştirilen kültür değişiklikleri her toplumun geçmişinde vardır. Tarihte dinsel anlamda kültür değişmelerinin örnekleri çoktur. Bunun yanı sıra geri kalmışlığını hisseden toplumlarda siyasal iktidarların önderliğinde zorunlu kültür değişmeleri olmuştur. Japonya'da 19. yy. sonu ve 20. yy. başında Meici önderliğindeki batılılaşma hareketi (28), Rusya'da 17. yy. sonu ve 18. yy. başında Çar Petro I önderliğindeki çağdaşlaşma hareketi (29) ve Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi bu tip zorunlu kültür değişimlerine örnek olarak verilebilir.

---

28 Ana Britannica Cilt 15, S.508-509

29 Ana Britannica Cilt 17, S.558-559

Zorunlu kültür değişmelerini incelemeye çalıştığımız bu bölümde kısaca devrim olgusuna da değinmemizde yarar vardır. Bilindiği gibi devrim, devlet ve toplum yapısını değiştiren köklü, hızlı ve kapsamlı dönüşümdür. Devrim, alışagelmışten daha kapsamlı ve hızlı bir köklü değişim olgusudur. Bellibaşlı devrimler yalnızca devlet biçimi değil, toplumların ekonomik sistemlerini, toplumsal yapılarını ve kültürel değerlerini de kökten değişime uğratmıştır. Türk Devrimi de böyle bir devrimdir. Yalnızca devletin siyasal yapısında köklü bir değişiklikle sınırlı kalmış bir devrim değildir. Türk Toplumunun yaşayış ve düşünüş biçiminde yeni kültüründe de köklü bir değişim yapmıştır. Bu nedenle Türk Devrimiyle gerçekleştirilen Kültür değişimini de zorunlu kültür değişimleri içinde ele almamız olanaklıdır.

C) KÜLTÜR VE UYGARLIK

Kültür ve Uygarlık kavramlarını birbirinden ayrı bir biçimde ele almak olanaksızdır. Toplumbilim sözlüğünde Uygarlık kısaca "insanca yaşanabilen toplumsal düzey" şeklinde tanımlanmakta (30). Öztürkçe sözlükte ise uygarlık şöyle tanımlanmakta "insanların doğayı yenme, toplum olarak daha iyi bir yaşama ulaşma çabalarından çıkan sonuçların tümü, ki bu da kendini bilim ve kültür olarak gösterir." (31). Aynı sözlükte "uygar", "bilim, kültür ve dolayısıyla yaşama biçiminde gerekli bir düzeye erişmiş" biçiminde tanımlanmakta (32). Tanımlardan da anlaşıldığı gibi, uygarlık kavramı insana özgüllüğü kapsamaktadır. Aynı kapsamı kültür kavramında da görmemiz mümkündür.

---

30 Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Yayınevi, İst.1986 S.400 vd.

31 Ali PÜSKÜLLÜOĞLU, Öztürkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi, Ank.1975, S.357.

32 Ali PÜSKÜLLÜOĞLU, A.g.e., S.357.

Günlük konuşmalarımızda da çoğu kez kültür ve uygarlık sözcüklerinin birarada ya da eşanlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. "Kültürlü insan", "uygar insan" eşanlamlı bir biçimde kullanılmaktadır.

Uygarlığın Avrupa dillerindeki (İngilizce Civilization, Fransızca Civilisation, Almanca Zivilisation) karşılığı olan civilization Latince "düzenli", "egitilmiş" ya da "kibar" gibi anlamlara gelen "civil" sözcüğünden türetilmiştir. Bu sözcük ilk dönemlerde barbarlığın karşıtı, insanın edindiği teknik ve toplumsal becerileri anlatmak için kullanılmıştır.

Sözcük olarak ilk kez 1776 yılında iktisatçı Markide Mirabequ tarafından kullanıldı. Fransız Akademisinin ünlü Ansiklopedisine 1835 baskısında girmiş, D'Alembert ile Diderot'un Ansiklopedisinde ise, kavrama değinilmemiştir(33).

18. yüzyılda Aydınlanma felsefesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan Civilisation yani uygarlık kavramı, bu dönemde kültür sözcüğünün yerine de kullanılmaktadır. 18. yüzyılın sonuna doğru iki kavram arasında bir farklılık giderek bir karşıtlık ortaya çıkar. Fransa'da Rousseau ve Almanya'da romantik felsefe, uygarlığın yüzeyselleşme, doğal durumdan uzaklaşarak yapaylaşma demek olduğunu öne sürerler. Kültür insanın "içsel" olgunlaşmasını, uygarlıkta "dışsal" gelişimini, doğa üzerindeki egemenliğini belirtmek için kullanılmaya başlanır. Romantikler uygarlığa karşı çıkarak kültürü savunurken iki farklı olguyu eleştirirler. Bunlardan biri Sanayi Devrimini izleyen hızlı nüfus artışı eski doğal yaşama dengelerinin bozulması ve bunların getirdiği altüst oluşlardır. İkincisi ise özellikle Fransa'da bir ölçüde de Almanya'da "aydın despotizmi" de denen mutlakiyetçi monarşilerin "akla ve uygarlaşma ilkesine" dayandığı öne sürülen keyfi tutumdur. Bu süreçte uygarlığa karşı kültür "dış" yerine "iç"

---

33 Server TANTILLI, Uygarlık Tarihi, Say Pazarlama, İst. 1981. S. 2.

zenginliği savunanların sloganı haline gelir. Mekanik uygarlığa karşı doğal kültür, bedensel hazlara karşı halkın ulusallığı ne çıkar. Kültür kavramının çevresinde geniş bir siyasal ittifak oluşur.

Burada aydınlanma felsefesine tepki gösteren Romantik felsefeye kısaca değinmek isterim. "içgüdü, duygu, sezgi, hayalgücü vb. akıldışı ögelere değer veren romantizm, hep tarih içinde organik olarak bir bitki gibi kendiliğinden gelişmiş olandan yanadır."(34). Bu nedenle Romantizm, Macit Gökberk'in de belirttiği gibi"... Aydınlanmacıların tersine, bütün düşünülüp tartışılarak yapılmış olana karşıdır. Bu anlayış, tarih içindeki oluşumları --gelenekler, görenekler, töreleri-- nesnel olarak kanıtlamayı denemez, bunları duygusal olarak açıklamaya, kavramaya çalışır. Akılın ışığına değil de, duygunun sezilerine güvenir. Tarihsel oluşumlara duygusal bağlılıkları, Romantikleri tutucu, hatta bunları "mukaddesat" sayıyorlarsa, gerici yapar. Oysa insanlık kültürünün sürekli bir ilerleme içinde bulunduğu, geçmişteki oluşumların hep daha iyiye doğru aşıldığı anlayışı, geleceğe açık olan aydınlanmanın temel inançlarından biridir."(35).

Yine bu dönemde aralarındaki bütün gerilime karşın, kültür ve uygarlık kavramının birbirine bağlı olduğunu kabul eden düşünürlerde vardır. Örneğin Kant'a göre, aralarında bir çatışma olmasına rağmen uygarlık ve kültürü birbirinden ayırmak olanaksızdır. Eleştirilmesi gereken, birinin ötekini silmek, yok etmek pahasına geliştirilmiş olmasıdır. İnsanın yetişmesi (kültür) iki yönlüdür. Buna göre ruhsal, içsel, kültürel gelişme ile fiziksel, dışsal ve teknik gelişme birbirini tamamlamalıdır(36). 18. yüzyılın sonlarından günümüze kadar

---

34 Prof.Dr.Macit GÖKBERK, Evrensel Uygarlığa Doğru, ağdaş Düşünce, Ada Yayınları, ist.1987, 543-51.

35 Prof.Dr.Macit GÖKBERK, A.g.e., 5.49.

36 Ana Britannica Cilt 14, S.177.

da kültür ve uygarlık kavramları üzerindeki tartışmalar sürmüştür. Zaman içindeki bu tartışmaların kavramların içeriğinin oturmasına yardımcı olduğu da söylenebilir.

Emre Kongar'ın da belirttiği gibi "...Tüm insanlığın kültür öğeleri, uygarlığı oluşturur... Kültür ile uygarlık aynı öğelerin nicel kapsamına göre ayrı ayrı adlandırılışıdır... Hiç kuşkusuz, yazarlar, öznel biçimde, gerek kültür gerekse uygarlık terimlerine farklı anlamlar verebilirler. Fakat bilimsel olarak, kültür ile uygarlık arasında coğrafya kapsamı dışında bir fark yoktur." (37).

Kültür ve uygarlığı ayrı ayrı ele alanlar kültürün ulusal, uygarlığına uluslararası olduğunu ve kültürün manevi, uygarlığına maddi olduğunu savunurlar. Ayrıca bir toplumun uygarlığını değiştirebileceğini ama kültürünü değiştiremeyeceğini savunurlar (38). Ama, gerek kültür, gerekse uygarlık, belli maddi araçlardan ve manevi değerlerden oluşur. Maddi araçlarla, manevi değerler arasında da çokyönlü bir etkileşim vardır. Bir toplumun maddi araçlarının ve manevi değerlerinin toplumu ve o toplumun kültürünü ya da uygarlığını oluşturur (39).

Unutulmamalı ki, bir kültür insanlığa mal olduğu oranda evrenseldir. Yerel sınırlar içinde ise, çevrelediği yöre ile tanımlanır. Ulusları aşan bir biçimde bölgesel ya da bu sınırların altında yerel olabilir. Ayrıca, bir kültür ögesi, kendi sınırlarını aşmış, tüm insanlığa mal olduğunda da kökenindeki kimliği koruyabilir. Örneğin Fransız Şarabı, İngiliz Centilmenliği, Türk Lokumu vb.

---

37 Emre KONGAR, Kültür Üzerine, Çağdaş Yay., İst.1984, S.9.

38 Ziya GÖKALP, Türk Medeniyet Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay. Ank.1976, S.19-20.

39 Emre KONGAR, Türk Toplum Bilimcileri 1, Remzi Kitabevi İst.1982, S.69.

Günümüzde teknolojik gelişim sayesinde dünyamız küçül-
müş, bu oranda da toplumlararası etkileşimler yoğunluk kazan-
mıştır. "iki farklı toplumun etkileşimi, ne yalnız manevi, ne
de yalnız maddi araç ve gereçlerin elverişine özgü olabilir.
Maddi ve manevi öğeler, mutlaka birlikte etkileşime girecek-
lerdir. Bir başka deyişle, bir toplum bir başka toplumdan
yalnızca din ya da yalnızca teknik olamaz. Etkileşim başla-
yınca, bu günlük yaşamın tüm alanlarını kapsar(40). Hilmi
Ziya Ülken'in de belirttiği gibi "...gerçek kültürde sanatı,
hukuku, ahlakı, felsefeden ve ilimden ayırmaya imkan yoktur.
Onların hepsi milli ve hepsi milletlerarasıdır. Bir Akdeniz
veya Avrupa kültüründe bütün bu kurumlar bu çevrenin millet-
leri tarafından işlendiği için bu kültür ve çevreye göre mil-
letlerarası, milletlerden herbirine göre millidir.

Sanatçısını, ahlakçısını, hukukçusunu, filozofunu milli,
alimini milletlerarası sayan bir kültür çevresi olamaz. Yara-
tılışın çağdaş kültürde üstün ve birleşik bütün işlemleri
milletlerarası, bu seviyeye erişen milletlerden her birinin
ona katılış tarzı millidir(41).

Bu arada belirlenmesi gereken önemli bir konu da, bir
toplumun veya bir ulusun doğaya ek olarak ürettiği tüm maddi
ve manevi değerleri yani kültürü ile insanlık ailesi içinde
yer alış veya insanlığa karşı kullanım biçimi de önemli bir
noktadır. Bir topluluğun, toplumun ya da ulusun kendi içinde
doğaya ek olarak ürettiği maddi ve manevi değerleri yani kül-
türü, o topluluk, toplum ya da ulusu insanlık ile (kendi
farklarını unutmadan) kaynaştırmak için kullanmak, tarihe,
bilime, doğaya uygun olduğundan ilerici kullanımdır. Buna
karşı, kültürünü, o topluluk, toplum ya da ulusu insanlık

---

40 Emre KONGAR, Türk Toplum Bilimcileri 1, Remzi Kitabevi
İst.1982, S.69.

41 Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,
Ülken Yayınları, İst.1979, S.20.

ailesinin dışına çıkarmak, ya da insanlığı küçük görmek için kullanmak, kültürün "gerici" kullanılışıdır.

İlerici kullanış ile gerici kullanış arasındaki fark, insanlığı bütünleştirici ve barışçı amaçlar ile, bölücü ve ırkçı yaklaşım arasındaki farkta yatmaktadır. Çeşitli yörelerin kültürleri, belli bir bütünlük içinde birleştirildiği zaman, hem bütün kültürel öğeler tüm insanlığın ya da tüm toplumun malı olur, hem bütün kültürel öğeler tüm insanlığın ya da tüm toplumun malı olur, hem de kendi yöresel niteliklerini korur. Buna karşılık, belli kültür öğeleri, insanlığı bölücü, baskı altına alıcı, ırkçı ve ayırımçı amaçlarla kullanıldıkları zaman, hem daha geniş kitlelerce benimsenme ve dolayısıyla insanlığa hizmet etme olanakını yitirirler, hem de kendi yöreleri içinde hapsolür, zamanla tarihin karanlıklarında yitip giderler.

Kongar'ın da belirttiği gibi "...sorun, ulusal kültür... öğeleri ile evrensel kültür yani uygarlık öğelerinin çatışıp çatışmadığıdır. Bir başka deyişle, ulusal kültürü güçlendirip, insanlık ailesinin dışında kalmak ve başka insanları küçük görmek için güçlendirmek iki ayrı amaçtır... Kuramsal olarak, ulusal kültür kavramının evrensel kültüre karşı kullanılmasının altında, ulusal kültür ile evrensel kültürün temelde farklı niteliklere sahip olduğu anlayışı yatar."(42).

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki, başta da belirttiğimiz gibi kültür ve uygarlık kavramları birbirlerinden ayrı ele alınabilecek kavramlar değildir. Kültür yaşama biçimini, uygarlık ise yaşama düzeyini içerir(43). İlki daha çok niteliği, ikincisi niceliği anlatır. Birbirinden soyutlanamayacak, birbirlerini bütünleyen kavramlardır.

---

42 Emre KONGAR, Kültür Üzerine, Çağdaş Yayınları, İkinci Bas. 1st. 1984, S.11.

43 Cavit KAVCAR, Atatürk ve Kültür Reformu, Erdem, Cilt 4, Sayı 12, Eylül 1988, Ankara, S.916.

II- ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI

A) ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE UYGARLIK ANLAYIŞI

Atatürk, kültür ve uygarlık kavramlarının birbirinden ayrı ele alınamayacağı ve birbirlerini tamamladığı düşüncesindedir. Türk Devriminin iki temel ilkesi olan Tam Bağımsızlık ve batılılaştırma düşünceleri doğrultusunda kültür ve uygarlık kavramları ele alındığında, birbiriyle çelişiyormuş gibi görünen konuların aslında birbirini tamamlayan unsurlar olduğu anlaşılır. Çünkü, Atatürk'ün farklı zamanlarda söylediği kültür, uygarlık, ulusal kültür, batılılaştırma, bağımsızlık ile ilgili sözleri, Türk Devrimi bir bütün olarak ele alındığında ve Türk Devriminin gerçek anlamı ve hedefi doğru bir biçimde kavrandığında, bu sözlerin birbiriyle çelişmediği, aksine birbirini tamamlayarak Türk Devriminin gerçek hedefini ortaya koyduğu görülür.

Türk Devriminin hedefi çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır. Bu hedefe ulaşmak aklın ve bilimin yoluyla olacaktır. 1936 yılında Atatürk kültürü tanımlarken aklın ve bilimin önemini vurgulamaktadır: "Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, ders almak, düşünmek, zekayı eğitmektir.

"Yine insan, enerjisiyle ve fakat doğanın kendine değer verdikçe insana yaptığı sonsuz yardımıyla yükselen, genişleyen insan zekası sınırsız kavrayış anlamında "İnsanım" diyen özel bir nitelik kazanır.

"İnsan, davranış ve etkinliği, yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle olunca kültür, yukarıda belirttiğimiz insanlık niteliğinde (bir) insan olabilmek için, ana unsurdur.

"Bunu kısaca açıklayalım: Kültür doğanın yüksek verimlilikleriyle mutlu olmaktır. Bu anlatım içerisinde çok şey sak-

lıdır. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık v.b... Bunların hepsi insanlık niteliklerindedir. İşte kültür sözcüğünü mastar şekline soktuğumuz zaman,doğanın insanlara verdiği yüksek nitelikleri kendi çocuklarına, torunlarına ve gelecek kuşaklara vermesi demektir.

"Buraya kadar anlatmak istediğimiz; bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocukları, kültürel insanlardır. Yani hem kendileri kültür sahibidirler, hem de bu özelliği çevrelerine ve bütün Türk ulusuna yaymakta olduklarına inanmışlardır." (44) Bu tanımıyla Atatürk, kültürün insana özgüllüğünü, kalıtsallığını, devingen ve değişkenliğini, toplumsallığını, tarihselliğini, işlevselliğini, birlik içinde çokluk yapısını vurguluyarak bilimsel bir kültür tanımı ortaya koymakta. Ayrıca "Türkiye Cumhuriyetinin temelini kültür" olduğunu belirttiikten sonra konuyu genel insan olgusuyla açıklayarak, kültürel etkileşimi ve kültürün evrenselliğini de vurgulamaktadır. Zaten bu tanımlamayı yaptıktan sonra, Avrupa kültür ve yöntemlerinden yararlanmanın şart olduğunu ve bunun için Türk aydınlarının bu uygar dünya ile iletişim kurmalarının ve kültür alışverişi yapmalarının zorunluluğunu belirtir. (45)

Bu iletişim ve etkileşimin gerekliliğini 1923'de şöyle belirtmekte: "Ülkeler çeşitlidir. Fakat uygarlık birdir ve ulusun ilerlemesi için de bu tek uygarlığa ortak olması gerekir. (46) Osmanlı devletinin çöküşünde bu iletişim ve etkileşimin yoksunluğunu belirten şu sözleri söyler: "Osmanlı imparatorluğunun düşüşü batıya karşı elde ettiği başarılarından çok, boş bir gururla kendisini Avrupa uluslarına bağlayan

---

44 Afet INAN, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1984, S.271-272.

45 Afet INAN, A.g.e., S.272.

46 Genelkurmay Başkanlığı Atatürkçülük Birinci Kitap, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul 1984, S.351.

bağları kestigi gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmiyeceğiz."(47)

1935 yılında söylediği sözleriyle kültürel gelişmede bilimlin önemini şöyle belirtmekte: "Yüksek ve devrimci bir kültür düzeyine varmak için, önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Pozitif bilimlerin temelerine dayanan, güzelsanatları seven, düşünce eğitiminde olduğu kadar beden eğitiminde de yeteneği artmış ve yükselmiş olan erdemli, güçlü bir nesil yetiştirmek, ana siyasetimizin açık dilegidir." (48)

Toplum olarak kalkınmak ve gelişebilmek için uygarlık ailesi içinde yer alınması gerekliliğini 1925 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle belirtiyordu: "Ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi uygarım diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; algılayışıyla, düşünce biçimiyle uygar olduğunu kanıtlamak ve göstermek zorundadır. Uygarım diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile yaşamıyla, yaşayış biçimiyle uygar olduğunu göstermek zorundadır. Sonuç olarak uygarım diyen Türkiye'nin, gerçekten uygar olan halkı baştan aşağıya dış görünüşüyle bile uygar ve olgun insanlar olduğunu eylemle göstermeye zorunludurlar." (49) Bu sözleriyle Atatürk, uygar olmayı bir yaşama biçimine dönüştürmek gerekliliğini vurgulamaktadır. Türk toplumunun yaşama biçimi olarak ele aldığı Türk kültürünün çağın uygarlığı düzeyinde olması gerektiğini, hatta uygarlık ailesine uygar yaşama biçimiyle öncülük etmesi gerektiğini, Onuncu yıl Nutku'nda "Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız." (50) sözleriyle belirtmekte.

---

47 Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., S.351.

48 Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., S.351.

49 Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., S.353.

50 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt II., T.T.K. Basımevi, 1989, S.318.

Türk Devriminin hedeflerinin gerçekleşmesi için, toplumda bütünlüğü sağlamak gerekmektedir. Bu bütünlüğü sağlamak için de toplumda ulus olma bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir. Atatürk'ün ulusçuluk anlayışının önemi bu noktada da açığa çıkıyor. O'nun ulusçuluk anlayışı çağdaşlarından farklı, ırkçı ve yayılcı değil; toplumda birliği, beraberliği ve dışa karşı bağımsızlığı sağlayıcı ve insanlık ailesinden yani uygarlıktan koparıcı değil, onunla bütünleştirici bir nitelik taşır. Bu yapısıyla Atatürk ulusçuluğu ilericidir.

Atatürk ulusal kültürün temellerini, ulusun kendi içinde arar. "Kültür zeminle orantılıdır. O zemin ulusun karakteridir." (51) sözleriyle, ulusal kültürün kaynağını ve gelişim alanını gösterirken, aynı zamanda ulusal kültürün oluşumunda bağımsızlığın önemini de vurgulamaktadır. Ayrıca dikkat çekici önemli bir nokta da bu sözlerin Kurtuluş Savaşı yıllarında 1921'de Maarif Kongresi'ni Açış konuşmasında öğretmenlere söylüyor olmasıdır. O yıllarda ve o koşullarda toplanan bir kongrede bu sözlerin söyleniyor olması, Türk Devriminin temel hedeflerinin ve bu hedefe ulaşmak için izlenecek yolun Devrimin başından net bir biçimde belirlendiği ve kararlı bir yol izlendiğinin göstergesidir.

Ulusun kendi içinden çıkan ve çağdaş bir biçimde oluşacak olan ulusal kültürü, Türk ulusunun insanlık ailesi içinde layık olduğu yeri almasını ve ona katkıda bulunmasını sağlayacaktır. Daha Kurtuluş Savaşının sürdüğü yıllarda böyle bir kongre toplayarak, Devrimin belirlenen çağdaş uygarlığa ulaşmayı amaçlayan hedefi doğrultusunda, akılcı ve bilimsel yöntemlerle devrim döneminde ve sonrasında yetişecek kuşakları eğitecek olan öğretmenlere Devrimin temel hedeflerinin ve yöntemlerinin anlatılması, devrimin ve devrimle oluşacak yeni

---

51 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt II., T.T.K. Basımevi, 1989, S.20.

devlet düzeninin sürekliliği adına önemlidir. Çünkü, bir topluma yüzyılların damgasını taşıyan yapısını değiştirecek yeni kurallar, ilkeler getirmek, bunların hemen benimsendiği ve uygulandığı anlamını taşımaz. Yapılan değişiklikleri benimsemeyi sağlayan asıl dönem, yapılan değişikliği işleyen evrim sürecidir. Bu nedenle de devrimin daha başlangıç yıllarında ulusal kültür politikasını belirlemeye yönelik bir girişim devrimin kalıcılığı ve temellerinin sağlamlığı adına önemlidir. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra halifelik kaldırıldığı gün, ulusal, laik ve çağdaş bir ulusal kültür yaratma amacıyla "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" nun çıkarılmış olması bu konudaki bilinçli kararlılığın ve tutarlılığın göstergesidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında söylenen sözler, yapılan işler ve uygulanan politikaların; devrim dönemlerinin kendine özgü yapıları, Türk Devriminin birçok konuda ilkeleri oluşturan ve yüzyılların dinsel-geneleksel değerlerine ve geri kalmışlığına karşı verdiği savaşım ile birlikte, dünyada gelişen o dönemdeki kendine özgü oluşumlar göz önüne alınarak incelenip, değerlendirilirse önemleri daha iyi anlaşılır.

Bilindiği gibi Türk Devrimi, I. Dünya Savaşı bitiminde tamamen parçalanmış çok uluslu bir devletin yerine ulusal bir devlet kurma savaşımıdır. Ulusal bir devletin yaratılabilmesi için de ulusal kimliğin yani ulusal kültürün net bir biçimde ortaya konması gerekmektedir. Emperyalist Batılı Devletlerin işgalciliklerine karşı toplumda direnme gücünü sağlayacak ve bağımsızlık sağlandıktan sonra da kurulan devletin sürekliliğini sağlamak için, toplumu bütünleştirici bir güce gereksinim vardır. Toplumsal bütünlüğü sağlayan bu güç ulus olma bilinci yani ulusçuluk düşüncesidir.

Türk Devrimi varolan ve yaşam sürecini tamamlamış olan Osmanlı Devlet ve toplum yapısı içinde olmayan ve varolan ya-

piya ters düşen birçok yeniliği getirmesinin yanısıra dünya-
da da daha önce örnekleri olmayan birçok yeniliği ve "ilk"le-
ride beraberinde getirmiştir. Kendisinden önce Fransa'da ve
Rusya'da yapılan devrimler gibi bir sınıfa dayanan ve yalnız
egemenlik mücadelesi biçiminde gelişen bir devrim değildir.
Bir sınıfa da dayanması söz konusu olamazdı. Çünkü o sınıfa
yaratacak ekonomik, sosyal ve siyasal gelişim Osmanlı top-
lumunda oluşmamıştır. Sistem bu oluşumu sağlayacak yapıdan
uzak ve yoksundur. Batıda ulusçuluk düşüncesinin önderliğini
devrime önderlik eden burjuva sınıfı yapmıştır. Ayrıca Türk
devrimi diğer devrim örneklerinde olduğu gibi yalnızca ege-
menlik mücadelesi değildir. Egemenlik mücadelesinin yanısıra
işgalci Emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesini de
içerir. Bu yapısıyla Türk Devrimi belirli bir sınıfa dayanan
değil, daha geniş bir tabana dayanan bir halk hareketidir.
Bunun yanısıra ulusçuluk anlayışı da özünde belli sınıfın
çakarlarını korumaya yönelik değil, belli bir sınıfsal çıkar
kaygısı taşımayan, daha geniş tabanlı, tüm toplumu kapsayan
ve insanlık ailesi içinde yerini almasını sağlayacak ulusal
bir kimlik niteliğini taşıyan bir ulusçuluktur. Bu yapısıyla
da ilerici bir öze sahiptir.

"Kültür ve Uygarlık" başlığı altında ulusçuluğun ilerici
ve gerici yanlarına kısaca değinmeye çalışmıştık. Daha öncede
belirttiğimiz gibi; ilerici kullanım ile gerici kullanım ara-
sındaki fark, insanlığı bütünleştirici ve barışçı amaçlar ile,
bölücü ve ırkçı yaklaşım arasında yatmaktadır. Sorun ulusal
kültürün öğeleriyle uygarlık öğelerinin çatışıp çatışmadığı-
dır.

Atatürk önderliğindeki Türk Devriminin ulusçuluk ve ulu-
sal kültür anlayışını, Devrimin gerçekleştiği I. Dünya Savaşı
sonrasında dünya'da gelişen ulusçu hareketler arasından ayı-
ran önemli farkları vardır.

Herşeyden önce Türk Devrimi çok uluslu imparatorlukların parçalanmasıyla kurulan bir ulusal devlettir ama, bu ulusal devletler içinde "ulusal" sözcüğünü kendi siyasal sınırları dışına taşımadan yorumlayan tek devlet olmuştur. Türk Devrimi, ulusal kültürünü, ulusal kimliğini emperyalist yayılmacı amaçlarla kullanmamış, aksine emperyalizme karşı çıkmak için ortaya koymuştur. Ulusal kimliğiyle, ulusal devlet sınırlarını oluşturduktan sonra, Pan-Türkist ya da irredantist bir yaklaşımla emperyalist bir yayılma mantığı gütmemiştir. Ulusal sınırlarını koruyan diğer devletlerin hukukuna saygılı barışçı bir politika uygulanmıştır. Bu konudaki politika "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesiyle şekillenmiştir. Mahmut Esat Bozkurt'un da Alman ulusçuluğu ile Türk ulusçuluğunu değerlendirenken bilirttiği gibi "... ikisi de milliyetçi olmakla beraber aralarında küçük farklar vardır. Alman rejimi ırkçıdır. Türk rejimi kana değil, kültüre ve dile önem verir." (52) Bozkurt'tun "küçük fark" dediği fark, önemli bir ayırım noktasıdır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da oluşan Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası gibi ulusçuluk kavramını ve ulusal kültürü ön plana çıkarıcı ulusçu devletler, ortaya koydukları çoğulcu karşıtı yöntem ve sloganlarla, baskıcı, totaliter bir yapı kurmaya yönelmişlerdir. Buna karşın Atatürk'ün ulusal kimliğe sahip devletle ulaşmak istediği temel hedef batı Avrupa'yı örnek alan çoğulcu demokratik sistemdir. Hitler ve Mussolini'nin oluşturdukları sistemlerin, bu liderlerin yaşam süreleri ile sınırlı kalması ve buna karşı Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimiyle oluşturulan Devlet yapısının Atatürk'ün ölümünden sonrada güçlenerek sürmesinin temel nedeni, amaçlanan hedefin doğru seçilmesidir.

---

52 Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk İhtilali, İ.Ü.Yayını, İstanbul 1940, S.137.

Amaçlanılan hedef ulusal kültür yapısını oluşturarak diğer dünya toplumlarından kopmak değil, aksine diğer dünya toplumları içinde layık olduğu yeri almaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çoğulcu demokratik rejim amaçlandıysa da, Devrim koşullarının gerekleri ve daha sonra dünyada ve yurt içindeki gelişmeler nedeniyle çoğulcu rejime geçiş ikinci dünya savaşı sonrasına kalmıştır. Bu süre içinde tek parti sistemi vardır. Çok partili sisteme geçiş denemeleri vardır, ama bunlar kısa süreli olmuştur. Konumuz, bu olayların tartışmasının dışındadır. Bu konuda belirtilmesi gereken noktada, Baskın Oran'ın da belirtildiği gibi "Özellikle Nazi rejiminin tersine, Atatürk Türkiye'sinde devlet tek partinin değil, ... tek parti devletin denetimine alınmış." (53) olmasıdır.

Atatürk'ün kültür ve uygarlık anlayışını daha iyi kavrayabilmek için, Türk Devriminin temel hedeflerinden olan Bağımsızlık ve Batılılaşma kavramlarının birbirleriyle çelişen değil, birbirini tamamlayan unsurlar olduklarını öncelikle iyi kavramak gerekir. Yukarıda da belirlemeye çalıştığımız gibi, Atatürk'ün, döneminde Avrupa'da var olan rejimlerin ulusçuluk ve ulusal kültür kavramlarına yaklaşım biçimi, ele alış ve yaşama geçiriş biçimleri ve ana amaçları temelden çok önemli farklılıklar gösterir.

Denebilir ki, "Atatürk devrimi bağımsızlık içinde batılılaşmanın ve Batı sistemi içinde bağımsız bir ulusal devlet olarak yer almanın felsefesi ve uygulamasıdır." (54) Çağın uygarlığına batı öncülük etmektedir. Çağdaşlaşmak batının ulaştığı yaşam düzeyine yani batı uygarlığına ulaşmakla müm-

---

53 Baskın ORAN, Atatürk Milliyetçiliği, Dost Kitabevi Yay., Ankara 1988, S.19.

54 Baskın ORAN, Atatürk'de ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları A.Ü.S.B.F. Dergisi Cilt XXXVI No:1-4 S.205 vd.

kün olacaktır. Ama, batının boyunduruğu altında batı düzeyine ulaşmakta olanaklı değildir. O nedenle batı düzeyine ulaşmak için bağımsız olmakta zorunludur. Bu açıklamanın yaşam içindeki en canlı örneğini Türk Devrimiyle görmemiz olanaklıdır. Kısaca diyebiliriz ki Türk Devrimi "Batıya rağmen batılılaşma" ilkesini içerir.

Atatürk'ün Batılılığı, Batı'ya öykünme biçiminde değil, "Batı gibi olmak" anlamında bir batılılıktır. Atatürk, bir yabancı gazetecinin "Batılıların nelerini milletiniz için almak istersiniz?" sorusuna şöyle yanıt vermiştir: "Biz Batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya uygarlık düzeyi içinde benimsiyoruz." (55)

Atatürk'ün sözleri, eylemleri bir bütün olarak ele alınıp incelendiğinde Türk Devriminin temel hedefi olan, Batılı, çağdaş, onurlu, uygar insanın yaşayabileceği bir toplum yaratma mücadelesi çok net bir biçimde ortaya çıkar. Böyle bir toplumsal yapının oluşabilmesi içinde, Atatürk 1924 yılında hedefi şöyle belirliyor: "Ulusumuzun hedefi, ulusumuzun ideali bütün dünyada tam anlamı ile uygar bir toplum olmaktır. Dünyada her toplumun varlığı, değeri, özgürlüğü ve bağımsızlık hakkı, sahip olduğu ve yapacağı uygar yapılarla uyumludur. Uygar yapıt oluşturmak yeteneğinden yoksun olan toplumlar, özgürlük ve bağımsızlıklarından ayrı tutulmaya mahkumdurlar... Uygarlık yolunda yürümek ve başarılı olmak, yaşamın şartıdır. Bu yol üzerinde duraksayanlar veya bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak bilgisizliği ve aymazlığında bulunanlar, uygarlığın coşkun seli altında boğulmaya mahkumdurlar. Uygarlık yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır. Sosyal yaşamda, ekonomik yaşamda bilim ve teknoloji alanında başarılı olmak için tek

---

55 Afet INAN, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1984, S.183.

gelişme ve ilerleme yolu budur..." (56) Atatürk'ün bu düşüncesini ve bu düşüncenin yaşama geçirilme çabasını Türk Devriminin gelişimi içinde görmemiz olanaklıdır.

Atatürk'ün "Batıya rağmen Batılılık" yani hem bağımsızlık hem Batılılık düşüncesini 1925'de söylediği şu sözlerde görebilmekteyiz: "Uygarlığın coşkun seli karşısında direnmek boşunadır. Ve o ayamaz boyun eymelere karşı çok amansızdır. Dağları delen, göklerde uçan, göze görünmeyen küçük parçalardan yıldızlara kadar herşeyi gören, aydınlatan, inceleyen uygarlığın gücü ve büyüklüğü karşısında çağdışı kalmış düşüncelerle, ilkel, boş inançlarla yürümeye çalışan uluslar yok olmaya veya hiç olmazsa esir olmaya ve aşağılanmaya mahkumdur." (57)

Emre Kongar'ın da belirttiği gibi "gerek karşı emperyalizm, gerekse pozitivism üzerine oturtulmuş olan Batılılık, aslında tek bir düşüncenin farklı dönem ve koşullarda somuta indirgenmesidir. Bu tek düşünce ve inanç Mustafa Kemal'in "İstiklal-i Tam" dediği "Tam Bağımsızlık" ilkesidir." (58) Çünkü Atatürk, ancak Batılı Ülkeler gibi olan toplumların tam bağımsızlıklarını koruyabileceklerine inanıyordu. Bağımsızlık savaşı sırasında işgalci Batıya karşı olmak yani karşı-emperyalizm, bütünleştirici bir ideoloji olarak hizmet etmiştir. Buna karşılık Cumhuriyet döneminde Batılılık yol gösterici, toplumu yeni bir kültürel ve ekonomik yapıya doğru seferber edici, hareketlendirici bir işlev için kullanılmıştır. Atatürk'ün Batılılığı, "Batı gibi bir toplum yaratmak" ilkesine dayalıdır. (59)

---

56 Genelkurmay Başkanlığı: Atatürkçülük Birinci Kitap, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Ankara 1983, S.351.

57 Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., S.351.

58 Emre KONGAR, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, S.301.

59 Emre KONGAR, Atatürk Üzerine, Hil Yayın, İstanbul 1983, S.75.

Başta da belirttiğimiz gibi Atatürk Uygarlık ve Kültürü birbirinden ayrı değil birbirini tamamlayan olgular olarak ele alır. Atatürk Uygarlık ve Kültürü 1930 yılında şöyle açıklıyor:

"Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence uygarlığı kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için kültür ne demektir tanımlıyayım: A- Bir insan topluluğunun devlet yaşamında, B- Düşünce yaşamında, yani bilimde, toplumbilimde ve güzel sanatlarda; C- Ekonomik yaşamda yani tarımda, sanatta, ticaretle, kara, deniz ve hava taşımacılığında yapabildiği şeylerin bileşkesidir.

"Bir ulusun uygarlığı dediği zaman kültür adı altında saydığımız üç tür etkinlik bileşkesinin dışında ve başka bir şey olmayacağını sanırım. Şüphesiz her insan topluluğunun kültür, yani uygarlık derecesi bir olmaz. Bu farklar devlet, düşünce, ekonomik yaşamların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün bileşkesinde de görülür. Önemli olan bileşkeler üzerindeki farktır. Yüksek bir kültür, ona sahip olan ulusta kalmaz diğer uluslarda da etkisini gösterir. Büyük hatları kapsar. Belki bu nedenle olacak, bazı uluslar yüksek ve kapsamlı kültüre, uygarlık diyorlar. Avrupa uygarlığı, yeni çağlar uygarlığı gibi.

"Kültür kavramında ulusların güç ve geç değişen bazı irksal, yaradılıştan gelen huylarına karakterlerine bağlarlar ve bunu çok değer ve önem verirler. Örneğin İstanbul'un alınması olayını değerlendirirken, diyenler vardır ki: Bizanslılar Türklerden daha uygar idiler, fakat Türkelerin kültürü güçlü olduğu için yenen ve başarılı oldular. Bu düşünce ve açıklama doğru değildir. Gerçekte Türkler Bizanslılardan hem daha uygar idiler, hem de irksal karakterleri daha yüksekti. Uygarlık dediğimiz kültürün, üç önemli ögesini göz önünde tu-

tarak olayı değerlendirirsek, düşüncemiz kolaylıkla açıklanmış olur:

"İstanbul'u alan Türkler devlet yaşamında elbette Bizans imparatorluğundan çok yüksekti. Türklerin İstanbul'un fethinde yaptıkları ve buldukları gemiler, toplar ve her türlü araçlar, gösterdikleri yüksek hünergücü, özellikle koca bir donanmayı Dolmabahçe'den, Haliç'e kadar karadan aktarma dehası, daha önce Boğaziçi'nde yaptıkları kaleler, aldıkları önlemler Bizans'ı alan Türklerin düşünce ve bilim alanında ne kadar ileri olduklarının yüksek tanıklarındır. Bizans prenslerinin Türk Ordugahlarında staj yaptıklarını, her konuda ders aldıklarını anımsatmak isterim. Daha Atilla zamanında Doğu Roma İmparatorluğunun Türklerin haraçgüzarı olacak kadar siyasette ve askerlikte alt düzeyde buldukları bilinmektedir. Bizans'ı alan Türklerin ekonomik yaşamda Bizanslıların çok ilerisinde olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Kısaca, uygarlık kültürden başka bir şey değildir. Kültür anlamını kök diyebileceğimiz karakter kavramına indirmemelidir. Bu sunduğum düşünce birbirinden ayırt edilmesi güç olan, uygarlık ve kültürün tanım, açıklama ve anlaşılmasından kolaylığıda sağlar." (60).

B- ÇAĞDAŞ UYGARLIK DÜZEYİNE ULAŞMA HEDEFİNİN NEDENLERİ

Atatürk'ün çağdaş ulusal kültür yaratma ve bunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma savaşımını, Türk Devriminin tüm aşamalarında görebilmemiz olanaklıdır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk Devrimi ile ulaşılmak istenen temel hedef, kulluk anlayışı yerine vatandaş olma bilincini kazanmış, kendi yaşamına egemen olan çağdaş onurlu insanlardan oluşan ve çağdaş onurlu bir insan olarak yaşamını sürdüren bir toplum yaratmaktır. Böyle bir toplumu

---

60 Afet İNAN, A.g.e., S.278-279.

yaratabilmek için, çağın uygarlık gelişim boyutunu temsil eden Batı düzeyine ulaşmak gerekmektedir.

Batının ulaşmış olduğu uygarlık düzeyine ulaşabilmek için öncelikle Batının emperyalist işgalcilğine karşı savaşmak gerekecektir. Osmanlının kendi mevcut yapısını koruma adına yaptığı temelsiz, şekilci Batıcı anlayışının yarattığı teslimiyetçiliğin tersine, ulusal bir kimliğe sahip, batının çağdaş toplumsal siyasal ve ekonomik değerleriyle oluşturulmuş, tam bağımsız bir toplum olarak Batı emperyalizminin işgalinden kurtulmak ve bir daha Batının boyunduruğu altına girmemek için, Batının temsil ettiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak gerekiyordu. Başka bir deyişle Batıya rağmen batılaşmak gerekiyordu.

Toplum olarak çağdaş bir yaşama ve düşünme boyutunu oluşturabilmek yeni çağdaş bir kültürel yapı oluşturabilmek ve bu yapıyla çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmek için, toplumun önündeki engel yalnızca işgalci Batı değil, işgalci Batıya o koşulları hazırlayan Dinsel-geleneksel otoriteyi oluşturan Padişahlık makamı ve onun düzenidirde. Atatürk bu konuyu şöyle açıklıyor: "... Osmanlı soyunu ve devletini sürdürmeğe çalışmak, elbette Türk Ulusuna karşı en büyük kötülüğü yapmaktı. Çünkü ulus, her türlü özveriye başvurarak bağımsızlığını sağlasa da, padişahlık sürüp giderse, bu bağımsızlık güvenli sayılmaz. Artık yurtla, ulusla hiç bir vicdan ve düşünce bağı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve ulus bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu durumunda bulundurulma nasıl uygun görülebilirdi?

"Halifelige gelince bunun bilim ve tekniğin ışığına, bogduğu gerçek uygarlık dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir durumu kalmış mıydı?

"Görülüyorki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlamak için ulusun daha alışmadığı sorunlara el atmak gerekiyordu.

Kamunun diline düşmesinde büyük sakıncalar bulunacağı düşünülen noktaların söz konusu edilmesinde kesin zorunluluk vardır.

"Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların Halifesine başkaldırmak ve bütün ulusun ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu." (61)

"Çünkü, Atatürk'ün de belirttiği gibi, içinde bulunulan o günlerde"... Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son olarak, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktaydı. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi kavramını yitirmiş bir takım anlamsız sözlerdi." (62) Bu durumda "... neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım istemek düşünülebilirdi." (63)

"... Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak." (64)

"Çünkü, "Temel ilke, Türk Ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz.

"Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirilmeleri düşünülmez.

---

61 Atatürk, Söylev I, T.D.K. Yayınları, Ankara 1974, S.10-11.

62 A.g.e., S.9.

63 A.g.e., S.9.

64 A.g.e., S.9.

"Oysa, Türkün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir." (65)

Bu nedenle de parola tam bağımsızlıktır. Atatürk'ün deyişiyle"...Ya bağımsızlık, ya ölüm!" (66)

Atatürk'ün düşüncesinin özü, tam bağımsızlıktır. Emre Kongar'ın belirttiği gibi, "Gerek karşı emperyalizm, gerekse pozitivism üzerine oturulmuş olan Batılılık, aslında tek bir düşüncenin farklı dönem ve koşullarda somuta indirgenmesidir. Bu tek düşünce ve inanç, Mustafa Kemal'in "istiklal-i tam" dediği, "tam bağımsızlık ilkesidir." (67)

Atatürk emperyalizme karşıdır, çünkü düşman yurdu işgal edince, tam bağımsızlığın korunması için emperyalizme karşı silahlı bir mücadeleden başka bir seçenek yoktu. Savaş kazandıktan sonra ise Batılılık öne geçti. Çünkü Atatürk, ancak batılı ülkeler gibi olan toplumların tam bağımsızlıklarını koruyabileceklerine inanıyordu. Bu sıralama yalnızca olayların gelişimine uygun bir sıralamadır. Yoksa, Atatürk'ün kafasındaki oluşum açısından, Batılılığın önde geldiğine hiç kuşku yoktur.

Tam bağımsızlığın iki farklı görüntüsü olan emperyalizme karşılık ve Batılılık iki ayrı dönemde iki değişik işlev için kullanılmıştır. "...Bağımsızlık savaşı aşamasında karşı-emperyalizm, bütünleştirici bir ideoloji olarak hizmet etmiştir. Buna karşılık, Cumhuriyet döneminde Batılılık yol gösterici, toplumu yeni bir kültürel ve ekonomik yapıya doğru seferber edici, hareketlendirici bir işlev için kullanılmıştır." (68)

---

65 A.g.e., S.10.

66 A.g.e., S.10.

67 Emre KONGAR, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, S.301.

68 Emre KONGAR, A.g.e., S.302.

Atatürk, Batılılık anlayışının Batıya öykünme biçiminde değil, "Batı gibi olmak" anlamında bir Batılılık anlayışı olduğunu yabancı bir gazetecinin "Batılıların nelerini ulusunuz için almak istersiniz?" sorusuna verdiği yanıtta açıklar: "Biz Batı uygarlığının bir öykünmecilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık düzeyi içinde benimsiyoruz." (69)

Türk Devriminin temel düşünce yapısı bir bütünlük içerir ve gerek Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında Emperyalizme karşı bir savaşım verilirken, gerekse Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ve Atatürk Devrimleri de denilen yeniliklerde kendini gösterir. Hedef çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır.

Bilindiği gibi Çağdaşlık, belirli bir çağdaş insanlığın bulunduğu duruma göre, insana yararlı ve yararına olanın yapılması ve sonraki çağın da insanlık adına dayanaklarınının hazırlanmasıdır.

Bu anlamıyla çağdaşlığın çıkış noktası insandır. Yapısında insana özgünlük, ulaşılmak istenen hedefinde "insanlık için"lik, "insan için"lik vardır.

Çağdaş sözcüğü iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Bir anlamıyla "zamandaş olmayı" ifade ederken, diğer bir anlamıyla çağdaş sözcüğü, "çağın içinde olmayı, çağın değerlerinden pay almayı" ifade eder. Bizim kullandığımız ikinci anlamdaki "Çağdaş"lıktır. Çünkü, zamandaşlık anlamındaki çağdaşlık. Kendi özgünlüğü içinde bir anlam taşıyada bir "değer" yükü içermez. İkinci anlamdaki, yani bizim konumuz içinde kullanılan "çağdaş" veya "çağdaşlık" sözcüğü veya kavramı içinde yaşanan çağdaş insanlığın ulaştığı düzey boyutuyla ilintili olarak,

---

69 Afet İNAN, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Dördüncü Basım, Ank.1984. S.183.

yaşanılan çağdan pay almayı, o payın sorumluluğunu duyma anlamlarını içermesinden dolayı bir değer yükü taşır.

Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, "çağdaş" olma veya "çağdaşlaşma"yla, yalnızca o çağda insanlığın, bilim ve teknikteki, sanayileşmedeki ilerlemeleri ile varmış olduğu gelişmişlik boyutunun kastedilmediğidir. Çünkü teknoloji ve sanayideki gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan vahşetlere çağdaş değil, ancak çağdışı diyebiliriz.

Tersi "eski" olma demek olan "çağdaş" olma ile tersi "çağdışı" olma demek "çağdaş" olma çok ayrı anlamlar taşır.

Bu konuda Ulusal Kurtuluş Savaşımızı örnek olarak verebiliriz. Gününün teknolojisinin en son ürünü olan silahlara sahip emperyalist güçler karşısında çağdaş onurlu bir toplum olarak yaşayabilmek için, ilkel silahlarla insansal haklarını savunmak amacıyla savaşan Türk halkının silahlara çağdaş değildi ama, mücadelesi çağdaştı.

Bu nokta da çağdaşlık kavramının taşıdığından söz ettiğimiz "değer", "değerlilik" kavramına da değinmemizde çağdaş uygarlık düzeyine neden oluşmak gerektiği konusunun daha iyi anlaşılması açısından yarar vardır.

Çünkü çağdaşlaşmayı insanlığın o çağda ulaştığı maddi ve manevi değerlere ulaşma çabası diye de tanımlıyabiliriz. Değer, "nesne ve olayların insanca önemini belirliyen niteliği"dir. (70) Başka bir tanıma göre de, "tür olarak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutudur." (71) Sözcük olarak türetme biçimi "güçlü olmak" anlamında Latince "Valere" sözcüğüdür, daha sonra değer anlamında Latince "valor" deyiimi türetilmiştir. (72) Türkçede "karşılık olma"yı dile getiren

---

70 Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.1986, S.84.

71 Ioanna KUÇURADI, Etik, Meteksan Ltd.Şti. Yayını, Ankara 1988, S.181.

72 Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt I, Remzi Kitabevi, İst.1976, S.275.

"değmek" kökünden türetilmiştir, bu anlamda bir şeye biçilen karşılıktır, bundan ötürü de karşıladığı gereksinime göre değişen bir nitelik anlamını içerir. (73)

Toplumbilimsel anlamda nesne ve olayların toplumca önem taşıyan niteliğini dile getirir. Bu anlam, genellikle törebilimsel değerle bağlantılıdır. Ne var ki değer, hangi anlamda olursa olsun, toplumsal bir olgudur, insan gereksinmelerini karşılar. Bu nedenle insana özgüdür ve evrenseldir. Çünkü "değer taşıyan herşey az ya da çok nesnel gerçekliği yansıtır, nesne ve olayların insanca edinilmiş bilgisini ortaya koyar" (74).

"Genel olarak" "değerler" insan olmanın değerini-diger varolanlar arasında özel yerini-oluşturan insansal olanakları koruyabilecek şekilde gerçekleştirilen etkinliklerdir" (75). İnsanın değerleri "cins olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller," (76) "hukuk ve siyaset"tir (77). Bir başka açıdan bakıldığında "insanın değerleri, amaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilen insan etkinlikleridir" (78).

Kişi olanak ve özellikleri olarak değerler ise, "saygı, sevgi, güven, minnet" (79); ilgileri doğrudan doğruya kavrayabilme (zeka), dikkatli bakabilme, hızlı bağlantı kurabilme, güçlü bir belleğe sahip olma" (80), "ölçülü, dayanıklı, sabırlı, cesur, sorumlu olma" (81) gibi kişi özellikleridir.

Toplumsal değerler de, insan hakları, "bazı ideler (söz-gelişi adetler), toplumsal ilişkilerin genellikle kurulmasına

---

73 Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt I, S.275.

74 Orhan HANÇERLİOĞLU, A.g.e., S.275.

75 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.179.

76 Ioanna KUÇURADI, İnsan ve Değerleri, S.57.

77 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.170.

78 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.170.

79 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.174.

80 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.175.

81 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.174.

ilişkin ilkeler (sözgelişi temel haklarda eşitlik) ve belirli tarihsel, toplumsal koşullarda bu ilişkilerin insanın bu olanakları gerçekleştirecek şekilde düzenlemesine ilişkin tarihsel ilkeler (sözgelişi laiklik)" (82) , özgürlük (83) gibi değerlerdir.

Değer yargıları ise, "Değer" kavramından çok farklı olarak, zamandan zamana toplumdaki topluma değişen, subjektif (öznel) ve relatif (bağıntılı) bir yapıya sahiptir.

Ama değerlerin değer yargılarından ayrı olduğunun bilinmesinin yanısıra, değerlerinde kendi aralarındaki farklı varlıksal özelliklerinin de görülmesi gerekir."... insan başarıları diye adlandırılan insan değerleri ve toplumsal değerlerin var kılınmaları kişilerin bunların yaratmalarına bağlı iken, kişi değerleri insan türünün yapısal olanaklarıdır. Ancak, bu olanakları gerçekleştirmek ve bu olanaklardan yararlanarak insan ve toplum değerlerini gerçekleştirmek de insanların elindedir." (84)

Çağdaş Uygarlığa ulaşma hedefinin neden gerekli olduğu, sorusuna yanıt, ararken, bu nokta da kültürün evrensel yanına kısaca bir kere daha değinerek bağlantıyı kurmaya çalışmamızda yarar vardır.

Değişik biçim ve adlardan yapılan kültür tanımlama ve guruplandırılmalarını iki gurupta yapmamız mümkün. Bireysel ve grupsal kültür ya da tekil ve çoğul kültür.

Kısaca "düşünüş ve yaşayış biçimi" şeklinde tanımlıyabileceğimiz kültür kavramı, tekil haliyle bireye insan olarak olanaklarını gerçekleştirebilmeyi sağlayan etkinliklerin tümü (yani sanat, bilim ve felsefe yapma ve bu yapılanlardan ya-

---

82 Ioanna KUÇURADI, Etik, S.171.

83 Ioanna KUÇURADI, Uludağ Konuşmaları, Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ank.1988, S.12.

84 Dr. Abdullah KAYGI, Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, Gündoğan Yayınları, Ank.1992, S.30.

rarlanma) olduğu söylenebilir. Bu yönüyle kültür insan ve insanlığa özgüdür, tüm insanlar için geçerlidir. Bu nedenle de evrenseldir.

Çoğul anlamda kültürden "grupsal kimlik", "kollektif kişilik" gibi kavramları anlayabiliyoruz. Bu anlamda kültürden, " ... bir sosyal gurubun yaşamın somut, tek tek ifadeleri arasındaki farklılıktan çok, bu ifadelerin hepsinde ortak olan bir özelliği anlamak daha uygun görünüyor. Bu ortak özelliği aramağa kalkıştığımızda - ve bulduğumuzda-, bunun, bir grupta o anda yaygın olan insan anlayışı ve değerlilik anlayışı olduğunu görüyoruz." (85)

Kısaca "taşıyıcıları- gerçekleştiricileri" açısından bakıldığında, "taşıyıcısı-gerçekleştiricisi kişilerin olduğu kültür ile taşıyıcısı gurupların olduğu kültür" (86) olmalarına göre tekil ve çoğul kültür ayrımı yaparak konuyu inceleyebiliriz.

Çoğul anlamda kültürden, "... sınırları çeşitli açılardan çizilebilen bir insan gurubunun yaşayışını ve bu yaşayışın görünümlerini (sözel ve sanatlarında, bilimlerde, felsefede, dilde ve bu gibi alanlarda o anda "modern" sayılan görüşleri: toplumsal kurumları ve işleyişleri) belirliyerek; o grupta uzun ya da görelî olarak kısa bir süre geçerli olan (egemen olan) insanı görme tarzını ve değerlilik anlayışını anlayabiliriz ve çoğul anlamda kültür kavramının bu şekilde belirliyebiliriz. Çoğul anlamda kültürden, ... aslında anlaşılan böyle anlayışlardır: bir grupta belirli bir süre canlı olan, neredeyse bilinçsiz, ama o grubun yaşamının bütün ifadelerine "sinmiş" anlayışlardır." (87)

---

85 Dr. Abdullah KAYGI, A.g.e., S.20.

86 Ioanna KUÇURADI, Uludağ Konuşmaları, Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ank.1988, S.43.

87 Ioanna KUÇURADI, A.g.e., S.42.

Bu bakışı ve değerlilik anlayışını oluşturmanın tekil anlamda kültür, yani kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmeyi sağlayan etkinlikler (sanat, felsefe, bilim yapma ve yapılanlardan yararlanma vb.) olup olmaması çok önemlidir. Bilgisel düzeyde birbirinden ayrılması olanaklı olan bu iki farklı kültür kavramının üzerinde durulmasının, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmada "Batı Kültürü"nü alınıp alınmayacağına tartışılmasının gereksizliğini belirtme adına önemlidir.

Bu noktada grup kavramını da kısaca açıklamakta yarar vardır. Bir grup bir takım ilkelere dayanılarak kurulan bir takım rol ilişkilerinin düzenlenmesiyle var olan; gruba üye olmak ise, önceden belirli roller arası ilişkiye girmek ve bu rolü oynamaktır.

Grup içindeki "kişilerin insana ve kendilerine bakışı ve değerlilik anlayışı (yani çoğul anlamda kültür) insanın yapısına ve değerlerine uygun olduğu zaman, (insanla kültür arasında ve böylece) tekil anlamda kültürle çoğul anlamda kültür arasında bir aykırılık olmaması nedeniyle, yapay bir ayırma sanılabilecek kültür ve kültürler ayrımı; böyle uygunluk olmadığı zaman, yani kişilerin insana ve kendilerine bakış ve değerlilik anlayışı insanın yapısına ve değerine, insanın gerçekliğine uymadığı durumda, dolayısıyla kişilerin insansal olanaklarının gelişmesini engellediği zaman, önemini gösterir.

"Taşıyıcısı bir grup olan kültür ile insanın yapısı arasında aykırılık olduğu durumda, böyle bir kültürle yapılacak eğitimin amacı, insanları insan olarak geliştirmek için değil, daha ziyade, bir grubun o grubun olarak varlığını sürdürebilmesi için (kişilerin, iyi bir grup üyesi olmaları için) eğitmek olur." (88)

Kişiyi en başta insan olarak değil de, grup üyesi olarak görmek ve herşeyden önce grubun "iyi" bir üyesi olsun, diye eğitmek, bazen onun insansal olanaklarının gelişmesini engelleyebilir. Bu nedenle de bu olanakların gelişmesi kısıtlanmış insanlar insanlığın gelişmesine ayak uydurmayınca kendi gelişmemişliklerini kendine özgülük sanarak yüceltmek, bu durumlarını kendine özgü kişilik olarak görebilme yanılgılarına düşebilmektedirler.

Osmanlı'nın Batıcılık anlayışı içinde düştüğü bu yanılgılar karşısında, Atatürk'ün Batılılaşma anlayışı ya da Çağdaş Uygarlık Düzeyine ulaşma hedefinde yöntemin akılçılık ve bilimsellik olarak belirlenmiş olmasının önemi, bu nokta da açığa çıkar.

Türk Devrimiyle başlatılan Çağdaş Uygarlık Düzeyine ulaşma süreci içinde uluslaşma, Ulusal Kültürü yaratma çalışmaları da vardır. Türk Devriminin temel düşüncesi doğru bir biçimde kavranıldığı zaman, bunun bir çelişki değil, birbirini tamamlayan unsurlar olduğu görülür. Çünkü, Türk Devriminin temel düşüncesi, daha öncede belirtildiği gibi, vatandaş olma bilincinin kendi yaşamına egemen olabilen çağdaş onurlu insan ve bu insanların yaşayacakları bir toplumun yaratılmasıdır. Bu nedenle ulus olma bilincinin kazanılması ve ulusal kültür yaratma süreci içinde, insan realitesiyle bağıntılı, insanın yapısına uygun bir insan ve değerlilik anlayışının taşıyıcısı olan bir toplum oluşturmak amacıyla akılcı ve bilimsel bir yöntem uygulanmıştır. Bunun örneklerini "Atatürk'ün Kültür ve Uygarlık Anlayışının Yaşama Geçirilişi" konusu içinde görmeye çalışacağız.

Unutmamak gerekir ki, insanlar bir grubun üyesi olmalarından başka, daha fazla özelliklere sahip olabilirler ve bu özelliklere göre kümeleştirilebilirler. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinde belirttiği, birbiriyle dayanışma içindeki sınıfsız

bir toplum anlayışıyla vurgulamaya çalıştığı bu önemli noktadır.

İnsan gerçeğiyle bağıntılı, insanın yapısına uygun bir insan ve değerlilik anlayışının taşıyıcısı olan bir grubun üyeleri, bu insan ve değerlilik anlayışına, bu kültüre gerçekten sahip olmuşlarsa, dolayısıyla bu değerlilik anlayışını ve bunun kazandırdığı özellikleri grup dışında da sürdürebilirler. Çünkü bu özelliklerin kazanılmasının sağlandığı değerlilik anlayışı bilgisel kaynaklıdır. Bir kültür, yani bir insan ve değerlilik anlayışı insanın yapısına uygunsa, yani bilgisel kaynaklı ise onun kazandırdığı özelliklerin işlevi, başkalarının varsaymasına bağlı değildir; yani bu özellikler bulunduğu her yerde bu işlevi görebilir.

Tekil ve çoğul anlamda kültür kavramlarına değindikten sonra, bu kavramlara değinmemize neden olan asıl konumuz olan, Çağdaş Uygarlık Düzeyine Ulaşma Hedefinin gerçekleştirilebilmesi için Çağdaşlaşmak veya Batılılaşmak kavramlarıyla bağıntısı kurmaya çalışalım.

Belirlenen hedefe ulaşmak istegini dile getirdiğimizde karşımıza yön olarak Batı yada Avrupa çıkmaktadır. Çünkü çağımızın uygarlığını Batı temsil etmektedir. Çağın uygarlığından pay alma isteği veya çağdaş uygarlık içinde toplum olarak yer alma isteği, kısaca çağdaşlaşmak Batılılaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu gelişmişliği simgeleyen ya da temsil eden bir bölgeye ya da güce teslim olma anlamında değil, teslim olmak, çağdaş insan onurunu yaşayabilmek için, onun gibi, onun düzeyinde olma anlamındadır.

"Coğrafya olarak Batı'da tekil anlamında kültür etkinlikleri ve ürünleri bulunduğu gibi, çoğul anlamda kültürün türce farklı birkaç örneği de vardır. Bunlardan biri, varlıkta karşılığı olan bilgilerden, insana, insanın yapısına değerine ilişkin bilgilerden kaynaklanan kültür; demokrasi, laiklik,

insan hakları gibi fikirleri yaratmış olan kültürdür. Ötekine tipik örnek de hıristiyanlık kültürü, pozitivist kültür vb. olabilir. Bu ikisinin birbiriyle şu ya da bu şekilde bazı alışverişlerinin olması, birbirlerinden bazı öğeler almış olmaları, bunların her birinin farklı insan ve değerlilik anlayışları oldukları olgusunu yok etmez" (89) Genelde rastlanan kanı; Batı kültürünün, bilim ve tekniğin yanısıra hıristiyanlıktan oluştuğu kanısıdır.

Batı kültürüyle belirtmek istenen, insanı, belli bir grubun üyesi değil, yalnızca insan olarak gören, tür olarak insanı ölçü alan, insanın olanaklarının, geliştirilmesini engelleyici kültürlere, böylesi değerlilik anlayışlarına karşı olan, bunlarla bağdaşmayan bir kültürdür. İnsanın ortaçağın karanlıklarında uzaklaşmasını sağlayan, Rönesansın, Aydınlanmanın, Fransız Devriminin arkasında bulunan, insan haklarının yaşanmasına daha elverişli olması umuduyla demokrasilerin yaygınlaşmasına götüren, belirtilen Batı kültürüdür.

Batı düşüncesinin bağıntılı (relatif) bir yapısı var ise, bu hıristiyanlıkla değil, insanlıkla ilgili bağıntıdır. Ortaçağ sonunda kiliseye karşı çıkış sonucu ortaya çıkan düşüncelerin bağıntısı, kilisenin insanı ezen, insanın insansal gelişimini engelleyen baskıcı tutumuna karşı, insanı ve insansal değerleri öne çıkaran gelişmeci ve aydınlanmaya yönelen insansal düşüncelerdir. Bu nedenle bugünkü Batı uygarlığını oluşturan değerlerin temelini din unsuru değil, insan unsuru oluşturur. Bu konumuyla da, yani insan unsuruna dayanmasından dolayı, bu değerler belli bir topluma yönelik ve ait değildir, evrenseldir. Tüm insanlığı kapsar.

Bu belirtilen nedenlerden dolayı Çağdaş Uygarlık Düzeyine ulaşmak için çağdaş bir toplum olmak için, Batılılaşmak zorunlu ve kaçınılmaz bir yöneliştir. Bu Türk toplumunda var

olan degerlerin inkarı anlamında da degildir. Bu degerlerin de çağdaş insanlık dünyasına sunulmasını gerektirir ve çağdaş uygarlığın degerleriyle bir sentezine yöneltir. Çünkü toplumuzda varolan degerler insana özgü olduğu boyutta insanlığın hizmetinde olacaktır. Özgürlüğüyle de evrenselleşecektir. Bu degerlerin özgünlüğü, evrenselliğine engel degildir.

Toplum içinde, Batı kültürünün ve bununla bağlantılı olarak batılı degerlerini alınmasını, insan-kişi-toplum degerlerinin benimsenmesi, toplumsal kimliğimizin kaybedilerek, batılı kimliğin alınması olarak görenler vardır. Unutmamak gerekir ki, insan-kişi-toplum degerlerinin insan etkinlikleri ve kişi olanakları, insan başarıları olduğundan; olanakların alınması söz konusu olamaz. Çünkü bunları almalari söz konusu olacak olanlar da insandır, yani bu olanaklar onlarda da vardır.

"Kimliği kaybetme korkusunun nedeni olan "alma",...insan ve kişi degerlerinin benimsenmesiyle degil; temelde şu ya da bu deger yargılarının, ilkelerinin alınmasıyla ve bunlarla bağlantılı olarak da toplumsal degerlerin alınmasıyla ilgilidir." (90)

insanların kendi olanaklarını gerçekleştirmeleri, ya da başkalarının bu türden gerçekleştirmelerini görüp kendilerinde de bu olanakların gerçekleştirebileceklerini öğrenmeleri; ya da bu olanakların gerçekleştirilebileceği koşulların neler olduğunu bu koşulları nasıl hazırlayabileceklerini, bu olanaklar nasıl gerçekleştirebileceklerini öğrenmelerini anlamına gelen "alma"nın, insanlara kimliklerini kaybettirmeleri söz konusu olmaz. Çünkü bu anlamda "alma" öğrenme demektir, bilgi temellidir. Böylesi kültür aktarımlarında öğrenme-öğretme söz konusu olduğundan, buna kültür emperyalizmi denilemez.

insanın yapısıyla bağlantılı olmayan değerlilik anlayışlarının, modaların, değer yargılarının alınması taklitçiliktir. Bu Batılılarca zorla, hileyle yayılmaya çalışılırsa da kültür emperyalizmi söz konusu olur.

Unutmamak gerekir ki Atatürk'ün belirttiği gibi "Ülkeler çeşitlidir. Fakat uygarlık birdir. Ve bir ulusun ilerlemesi için de bu tek uygarlığa ortak olması gereklidir." (91)

"... Uygarlık yolunda yürümek ve başarılı olmak, yaşamın şartıdır. Bu yol üzerinde duraksayanlar veya bu yol üzerinde ileri değil, geriye bakmak bilgisizliği ve aymazlığında bulunurlar, uygarlığın coşkun seli altında boğulmaya mahkumdurlar. Uygarlık yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır. Sosyal yaşamda, ekonomik yaşamda bilim ve teknoloji alanında başarılı olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur.." (92)

---

91 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1989, S.90-91.

92 Genel Kurmay Başkanlığı Atatürkçülük Birinci Kitap, Atatürkçülüğün Görüş ve Direktifleri, Ank.1983, S.351.

III- TÜRK TOPLUMUNDA KÜLTÜR DEĞİŞİMİNİ ZORUNLU KILAN ETMENLER

Her toplumda çağın gereklilikleri karşısında bir değişim söz konusudur. Bu değişim zaman içinde aşamalı bir biçimde gerçekleştiği gibi, ani hareketlenmelerle de kendini gösterebilir. Toplum kendini çağın yarattığı yeni değerler karşısında yenileyemediği zaman toplumda varolan değerlerde zamanla yıpranmalar ve bozulmalar başgösterecektir.

Toplumsal değişmelerin genel koşulları ve belirtici nitelikleri incelendiğinde karşılaşılan önemli bir nokta; yerine daha iyi, daha yararlı ve daha etkili yeni bir değer bırakılmadığı zaman, toplumun eski değerlerden (yıpranmış ve bozulmuş bile olsa) rahatsızlığını duysa bile hemen vazgeçmediğidir. Osmanlı toplum yapısı içinde de bir çok değer çağın gelişimi karşısında yetersizlik göstererek yıprandığı farkedilerek yeni düzenlemelere gitme gereksinimi duyulmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Osmanlı toplumu için bir çok maddi ve manevi değer toplum yaşantısına sokulmaya çalışılmıştır. Bu yenileşme çabaları yapının çöküşünü engelleyememiştir.

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi ile gerçekleştirilen yenileşmelerin ve getirilen yeni değerleri ve önemini anlayabilmek için, Osmanlı Toplum yapısı ile devlet sistemini ve yapının gerilemesi ve çöküşü aşamalarında yapılan yenileşme hareketlerini kısaca incelemekte yarar vardır.

A- OSMANLI DEVLETİNİN SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Bu başlık altında inceleyeceğimiz Osmanlı Devletinin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı herbiri başlı başına birçok inceleme ve araştırma konularını doğuracak genişliktedir.

Bu nedenle biz, kendi çalışma alanımızla bağlantısı açısından konuya kısaca değinmeye çalışacağız.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinin siyasal olarak ortaya çıkışında önemli etkenlerden biri, sürekli gerilemekte olan Bizans ile Selçuklular ve Selçuklular üzerinde denetimi sahibi olan İlhanlılar'ın çöküşüdü diyebiliriz. Osmanlılar, güçsüzleşen iki imparatorluğun arasında bulunmaktaydı. Bu devletlerin güçsüzleşmesi Osmanlı Devletinin doğuşuna yol açmıştır denebilir. Çünkü, ortada hem sahipsiz, hem güçsüz, hem de kamu düzenine susamış bir bölge bulunuyordu. Anadolu'nun tahıl üreten merkezleriyle, Marmara'nın deniz kenarındaki ticaret kentleri arasındaki ekonomik bütünleşme gereği, bölgenin tek bir siyasal güç altında örgütlenmesini gerektiriyordu. Akdeniz'den ve Anadolu'dan geçen ticaret yollarının güvenliğinin buralardaki düzensizlikten olumsuz olarak etkileneşinde, imparatorluğun ortaya çıkışında yardımcı bir unsur olmuştur. Balkanlara olan yakınlık ve hemen buraya atlayış da, Beylikten imparatorluğa geçişte önemli bir unsur niteliğindedir.

Öndördüncü ve Onaltıncı yüzyıllar arasında bütün anahatlarıyla ortaya çıkan Osmanlı Devleti, çok önemli boyutlar içeren kuramsal bir başarı idi. Osmanlılıklar, daha önceki Ortadoğu imparatorluklarının ancak belli oranlarda üstesinden gelebildikleri birtakım engellerle karşılaştılar. Yüzyüze geldikleri en önemli iş, çok çeşitli dini topluluklardan, etnik gruplardan ve ulaşılması güç ekolojik oyuklarda yerleşmiş altkültür gruplarından oluşan coğrafi bir çevrede, etkili bir yönetim kurmaktı. Osmanlılar, göçebeleri ve şehirlileri bizzat kendi çıkarlarının ötesinde ortak bir amaca katkıda bulunmaya hazır duruma getirmek; imparatorluğun vergi taleplerini, daha önce bağımsız olan ve sonradan imparatorluğa katılan yörelerdeki yerel kodaman artıklarının çıkarları ile uz-

laştırmak; milyonlarca Hıristiyanı, Müslüman bir imparatorluğa entegre etmenin yollarını bulmak zorunda kalmışlardır (93).

Osmanlı Devletinin siyasal ve toplumsal kuruluş ve gelişim biçimi, batıdaki devletlerin yapılanma biçiminden çok farklı, kendine özgü bir yapı içerdiğinden, Batıdaki devletlerin toplumsal ve tarihsel gelişmeleriyle kıyaslanarak incelenmesi büyük yanlışlar doğurabilir. Batıdaki feodal yapının Osmanlı devletinde varolduğunu söyleyemeyiz. Bunu söyleyebilmemiz ne siyasal açıdan, ne de ekonomik açıdan olanaklıdır. Siyasal yapılanması da, ekonomik yapılanması da batıdaki örneklerden farklıdır.

Osmanlı Devletinin merkezi egemenliğine dayanan bir yapısı vardır. En üstün güç olan Osmanlı Halife Padişahın, belli bir soydan gelen ama batıda olduğu gibi belli bir sınıfa dayanan veya belli sınıf ya da sınıflardan destek alan bir konumu yoktur. Ayrıca, yapısı içinde böyle sınıfları da kabul etmez. (94) Devlet sınırları içindeki mülkiyet hakkı devlete aittir. Osmanlı Toprak düzeninin niteliği çok geniş tartışmalara yol açmış bir konudur. Biz bu tartışmalara hiç girmeden, düzenin özelliklerini kısaca ortaya koymak istiyoruz.

Osmanlı imparatorluğunda topraklar genel olarak üçe ayrılmıştır: "Mülk", "Vakıf" ve "Miri" ya da "Emiri" topraklar.

Mülk topraklar kişilerin mülkiyetinde olan topraklardı. Bu topraklar ve bu topraklar üzerindeki ilişkiler feodal bir görünümdeydi. Ancak toprağın özel mülkiyetine karşı bir tür

---

93 Şerif MARDİN, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yay. İstanbul 1991, S.39

94 Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İstanbul, Tarihsiz S.22 vd.

Prof.Dr. İlhan AKIN, Türk Devrimi Tarihi, İst.1989, 4.Baskı, S.2, vd.

Toktamış ATEŞ, Türk Devrim Tarihi, Der. Yay., 2. Basım, İst.1982, S.40 vd.

savaş açan Osmanlı İmparatorluğu içinde mülk topraklar; üzerinde durulmayacak kadar ufak bir nicelikteydi.

Vakıf topraklar, gelirleri herhangi bir vakfa bırakılan topraklardı. Miri topraklar ise, gelirleri bir hizmet karşılığı verilen topraklardır. Bu gelir tahsisi büyüklüğüne göre; has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılırdı ve "Osmanlı Toprak Düzeni" denildiği zaman, bu miri toprakların düzeni anlaşıl- maktadır.

Genelde Osmanlı İmparatorluğu tümüyle çiftliklere bölün- müştü. Bu çiftliklerin gelirleri, hizmet karşılığında belirli kişilere tahsis edilirdi. Kendisine tımar verilen kişiye "sahib-i arz" ya da "sahib-i raiyet" adı verilirdi. Tımar sahibi toprağın verimli bir şekilde ekilip-biçilmesinden ve elde edilecek üründen payını almaktan sorumlu idi. Toprak ü- zerinde çalışan Osmanlı köylüsüne "reaya" adı verilirdi. Rea- ya da toprağı verimli bir şekilde ekip biçmekten sorumluydu. Reayanın bunun dışında tımar sahibine karşı hiç bir sorumlu- luğı yoktu. Osmanlı İmparatorluğunda, tüm İmparatorluk için geçerli tek bir kanunname yoktu. Her yöre için, o yörenin özellik gelenek ve alışkanlıkları da gözönüne alınarak ayrı bir kanunname yapılırdı.

Tımar sahibi ile reaya arasındaki ilişkiler,feodal iliş- kilere benzemektedir.Tımar sahibinin angarya hakkı olmadığı gibi, toprakların verimli işlenmesine yönelik dilekleri di- şında, reayadan hiç bir şey isteyemezdi.Tımar sahibi ile rea- ya arasındaki anlaşmazlıkların çözümü kadı'nın göreviydi.(95)

Anahatlarıyla vermeye çalıştığımız bu sistemle İmpara- torluk, bir yandan reaya ile tımar sahibi arasında tampon iş- levini sürdürürken, toprakların verimli bir şekilde kullanıl- masını sağlar; vergi toplayıp dağıtma külfetinden kurtulur ve

---

95 Ömer Lütfi BARKAN,Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle İst.1940, S.321-421.

savaş durumunda belli bir sayıda sipahi'yi güvence altına almış olurdu. Çünkü, her tımar sahibi savaş sırasında, kendi dışında tımarın büyüklüğüne göre birkaç sipahiye atıyla birlikte savaşa hazırlamak yükümlülüğündeydi.

Adı ne olursa olsun bu sistem, sermaye birikimini engellemiş ve sanayileşmeye geçemeyişin temel nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca merkez gücünü yitirdikçe topraklarda mülkleşme başlamıştır. Bu aynı zamanda reayanın, serfleşmesi demek olmuştur. Zaten bu aşamada Osmanlı İmparatorluğu gerileme dönemine girmiş oluyordu.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu bir din hükümdarlığı da değildi. Feodal yada kapitalist ekonomiye katılmamıştır. Bu iki ekonominin etkisi altına girdiği zaman da devlet mülkiyetine dayanan ekonomik gücünü ve kaynaklarını birer birer yitirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminde dinsel bir yapılanma varsa da, tamamen dinsel yani teokratik bir devlet olarak ele almamızda bizi Osmanlı'yı incelemede yanılgılara götürebilir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunu yöneten Padişahlar, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethine kadar Halife degillerdi. Mısır'ın alınışından sonra Halifelik, yani dünyadaki bütün sünni müslümanların ruhani Başkanlık Makamı, Osmanlı Padişahının oluyordu. "Osmanlı Devletindeki monarşik yapının teokratik yapı ile güç kazanması bu tarihten sonra başlamıştır. "(96) Osmanlı İmparatorluğu Halifeligi Padişahlığı düzeninde, klasik teokratik düzenlerin tersine, din maslahatı değil, devlet maslahatı başta gelir.(97) Din adamları devlet maslahatının, yani devlet gereklerinin görevlileri (hukukçuları, öğretmenleri ve propagandacıları) dır. Bunlar ruhani bir gövde bir ruhban cisim (corpus) değildirler. En

---

96 Prof.Dr.Ilhan AKIN, A.g.e. S.3.

97 Niyazi BERKES, A.g.e. S.24-25.

Üstün ruhani otorite makamı da yoktur. Bu sistemde İslam dininin en üstün otoriteleri kazasker ve şeyhülislam'lardır. Kazasker devletin en üstün yargı otoritesi yani "Kaza" otoritesi, şeyhülislam ile devlet işlerinde karşılaşılan bazı sorunlarda din hukukunun yargılarının ne olacağını yorumlama otoritesidir. Yani en üstün "ifta" otoritesidir. Din adamları kendi aralarında İslam dinin bekçisi, koruyucusu, hatta halifesi oldukları inancını yaşatmış olmakla birlikte, gerçekte bu işte asla kendi başlarına (autocephalus) olma yetkileri olmamıştır. Böyle bir yetkiyi ancak devlet gücü kendilerini eyleme ittiği zaman uygulayabilirlerdi. Devlet işlerine karıştıkları çok olduysa da bu karışma inanç, doktrin ve dogma işlerinde değil devlet işleri üzerinde ve devletin ya istegi ile ya da güçsüzleşmesi yüzünden olmuştur. İnanç, doktrin, dogma sorunlarına karıştıkları zaman da bu sorunlarda ileri sürdükleri inançların yürümesi devletin desteklenmesine, uygulamasına bağlı kalmıştır. (98)

Osmanlı Devletinin bir imparatorluk yapısında olması, değişik dinleri ve ayrıca değişik İslam mezhep ve tarikatlarını da içinde barındırmasına yol açıyordu. Yönetimin İslam dini kurallarını içermesi ve bunun yanı sıra imparatorluk bünyesinde değişik İslam hareketlerin varlığı, dini hareketlerin ortaya çıkaracağı tehlikeleri en aza indirecek, tam anlamıyla egemen bir dini anlayışı oluşturma gereksinimini duyurmaktaydı. Bu amaçla bir takım önlemlere başvuruldu. İlk olarak Sünni İslami empoze etmeye çalıştılar; İhanet içindeki Şiiligi sürekli göz hapsinde tuttular. İkinci olarak tehlikeli gördükleri heterodoks zümreleri imparatorluğun uzak köşelerine sürdüler. Üçüncüsü ve en önemlisi, dini bir elit ortaya çıkarmaya ve bu elit tarafından kontrol edilen bir eğitim sistemi kurmaya çalıştılar ki, bunların ikisi de devletin

---

98 Niyazi BERKES, A.g.e. S.24-25.

kontrolü altındaydı. Yüksek dini görevliler, ulema, geçimleri devlet tarafından karşılandığı ve meslek hayatları sırasındaki yükselme yolu (tarik) devlet tarafından tesbit edildiği için, gerçekte birer memur haline getirilmişlerdi. (99)

Osmanlı İmparatorluğunda din daima her kuralın önünde yer almışsada, Osmanlı toplumunda en önemli temel nitelik Niyazi Berkes'in de belirttiği gibi, "dinsellikten" çok "geleneksellik"tir." "Bu daha kapsamlı kavram, hem din (yani İslam), hem de hilafet padişahlığı, Doğu Despotizmi (Max Weber'in kullandığı terimle Sultanizm) açılarına içine alan bir kavramdır. Birinci açıdan geleneksellik şöyle ifade edilir: düzen (Osmanlı deyişi ile nizam, alem ya da nizam-ı alem) Tanrı tarafından konmuştur. Değişmez ve değiştirilmemelidir. Olduğu gibi tutulursa sonsuz ömürlüdür (ebedmüddettir). İkinci açıdan bu tür devleti Kanun-u Kadim teorisi meşrulaştırır, yani onu Tanrı'nın koyduğu düzen yapar. Bu rejimin siyasal ilkesidir ve dinsel ilkesiyle kaynaştırılmıştır. İslam dini açısından böyle bir devlet meşru olmaktan uzaktır. Çünkü dinsel gelenegin değil, güçsel, siyasal, militer gelenegin bir ürünüdür ve hiç bir İslam düşünürü böyle bir siyasal gücün din açısından meşruluğunu sağlamanın yolunu bulamamıştır. Fakat düzen için devletin varlığını da gereksiz bulmadıkları için (bulanlar rafizi, heretic, hukuka karşı bugünkü deyimle düzen aykırısı anarşist, sayılmışlardır.) devletin kaynağının İslam dini dışında bulunduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu devlet, İslam din ve hukukunu korur ya da uygularsa onun meşru olabildiğini kabul etmişlerdir. Osmanlılarda bu, kanun-u kadim dedikleri ve kimin koyduğunu asla göstermeye gerek duymadıkları bir ilke ile temellendirilmiştir."(100)

---

99 Şerif MARDİN, Türkiye'de Din ve Laiklik, Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3, İletişim Yay., İst.1991, S.39-40.

100 Niyazi BERKES, A.g.e., S.29.

Bu arada unutulmaması gereken bir nokta, altıyüzyıl sürmüş bir imparatorluğun genel yapısını değerlendirirken, her dönem için geçerli olan kıstaslar ortaya koymamızda olanaksızdır. İmparatorlukta canlı bir organizma gibi belirli yaşam süreçleri geçirmiştir. Yaşam süreci içinde dünyada ve kendi iç bünyesinde değişimler olmuştur. Bu değişimler karşısında belirlibir uyum gösterme varsa da, kendi yapısının gücü oranında bu değişmelere karşı kendi yapısını koruma adına direnmeleride olmuştur. Bu direnme bir yerden sonra kendi iç yapısı içinde yıpranmalara ve zamanla çürüme veya yozlaşmalara da neden olmuştur. Bu değişim ve gelişim süreci içinde Devlet yapısının belirli yönlerinin öne geçtiği veya bazı yörelerinin geri planda kaldığı görülmektedir. Bundan dolayı da altıyüz yıllık süreç için tektip bir model çizebilmemiz olanaksızdır.

B- OSMANLI DEVLETİNDE İLK BATILILAŞMA HAREKETLERİ

Batılılışma, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan ve devletin düştüğü bunalıma Batılı devlet ve toplum yapısını örnek alarak gidermeyi amaçlayan siyasetin yarattığı, giderek etkisi derinleşen tarihsel sürece verilen addır.

Osmanlı Devletinin, Batı ülkeleri karşısında sürekli yenilgilere uğrayarak toprak kaybetmesi ve Batı'nın askeri rakibi olmaktan çıkmaları üzerine, Osmanlı devlet adamları Batı ülkeleri ile mücadele edebilmek için 18. yüzyıldan başlayarak Batının teknolojisini almaya başladılar. Başlangıçta yalnızca askeri alanda başlatılan Batılılışma hareketi zamanla bütün toplumsal alanlara yansdı. Önceleri gerek Osmanlı yöneticileri, gerek aydınlarca küçümsenen Batı kültürü ve kurumları bu dönemde incelemeye başlandı.

Osmanlı Devletinin Avrupa'daki askeri üstünlüğü 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmaları ile kesin olarak sona

ermiştir. Osmanlı yöneticileri 18. Yüzyılın ilk yarısında başlayarak Batıyı daha dikkatle incelemeye ve batı teknolojilerini almaya yöneldiler. Bunda Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında askeri rakip olmaktan çıkmasının yanı sıra, 16. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak devletin içine düştüğü bunalımın, geleneksel tımar sistemi ile yönetsel ve mali sistemin bozulmasının da rolü vardı. Başlangıçta yalnızca askeri alanda başlatılan reformlar, giderek eğitim, edebiyat, düşünce, yönetim, hukuk ve toplumsal yaşam gibi alanlara da yansıdı.

"Türklerin Batı ile ilk temasları Akdeniz havzasına yerleşmeleri ile başlar. Bu olay bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçesi şeklindeki çok geniş ve uzun süreli bir değişmeyi doğurmuştur" (101). Hilmi Ziya Ülken'in de belirttiği gibi "Batı Türklerini doğu Türklerinden ayıran bu olay kısa zamanda olmamış ve her yerde aynı başarılı sonuçlara ulaşmamıştır" (102). Çünkü bu uzun değişme sürecini sık sık yeni göçler izlemiş ve şehirleşme hareketi tamamlanmadan hemen ardından gelen yeni bir göçebe dalgası yerleşmeyi sarsmıştır.

Türklerin ilk ilişki kurdukları Batılılar, Bizans imparatorluğu ve Akdeniz'de ticaret yapan Venedik, Ceneviz, Reguza gibi tüccar site devletleriydi. Anadolu Merkezi içinde, buradaki kendinden önceki kalıtlara da sahip çıkarak Balkanlara doğru bir gelişme gösteren Osmanlı imparatorluğunun gelişme döneminde, Avrupa'da, Ortaçağın karanlık dönemine son veren Rönesans olayı yaşanmaktaydı. Bu dönemde kendi iç kargaşa ve yenilik sancularıyla boğuşan Avrupa karşısında daha dingin bir konumdaki Osmanlı Akdeniz, Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da denetimi eline geçirmişti. Osmanlının gelişme dönemini yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllarda Kristof Kolomp 1492'de Hin-

---

101 Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İst.1979, S.21.

102 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.21.

distan'ı ararken Amerika'yı buluyor, Macellan 1502'de Pasifik'i dolaşıyordu. Ayrıca bu yüzyıllarda Avrupa bilim ve teknikte de önemli gelişmeler kaydediyordu. Avrupa'nın açık denizleri ele geçirmesi Osmanlı'nın elinde bulunan Akdeniz ve Hindistan yolunun eski önemini azaltıyor ve bu bölgelerin eski ekonomik önemlerini kaybettiriyordu. Bu durum 17. ve 18. yüzyılda önleyemeyecek bir hızla ilerledi. Akdeniz eski tüccar sitelerinin yerini, Atlas okyanusuna açılan Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi yeni büyük devletler aldı. Büyük ekonomik kaynakları ele geçiren bu ülkelerin hızlı gelişmesine karşı yakın ve Orta Doğu ülkeleri gittikçe çökmekteydi. "Böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğunun ayakta durmasını sağlayan yalnızca savaşlar ve siyasi dengelerdi."(103) Bu nedenle İmparatorluk yapısını devam ettirme durumundaki Osmanlı, Batı ile iletişimini yitirdi ve bütün Ortadoğu gibi gittikçe ve daha derin bir skolostığın içine daldı.(104)

Bu dönemde 8-12. Yüzyıllardaki zengin bilim, teknik, sanat ve felsefe etkinliğinin yerini Doğuda tekrarcılıktan ve kopyacılıktan ileri gidemiyen dar bir skolostik aldı. Osmanlı devri 16-19.yüzyıllar arasında hiç bir önemli düşünce etkinliği gösteremedi.(105) Bu içe kapanış askeri başarısızlıklar ve gerilmelerde de kendini gösterdi. Bir dönemin fetihçi Osmanlısı, savunan ve adım adım gerileyen Osmanlı Devletine dönüşmüştü. Bu gerilemenin gerçek nedenleri bir türlü fark edilmiyordu.

Karlofça Antlaşması (1699) Osmanlı'da önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Bu tarihten sonra Batı kültürünün hiç değilse, askerlik ve teknik bakımdan üstünlüğü farkedilmeye

---

103 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.22.

104 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.22.

105 Adnan ADIVAR, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İst.1982, S.126.

başlandı.Siyasi iktidar orduyu ve askeri tekniği yenileştirme gereksinimi duyuyordu. Fakat varolan öğretim ve eğitim sisteminin yapısı böyle bir yenileşmeyi yapacak güçten çok uzaktı ve nereden başlanacağını uzun süre kestiremedi. Padişah III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın iyi niyetli davranışları, köktenci bir önlem alınmadığı için, çok kısa ömürlü oldu. Bu iyi niyetli çabalar, kısmen yeniçerinin kısmen halk tabakasının tepkisiyle karşılaşarak, Patrona Halil İsyanı ile Padişahın ve sadrazamın öldürülmesiyle yarım kaldı.

Osmanlı tarihinde Batı'nın örnek alındığı ilk dönem olan Lale Devri, edebiyat ve sanatta önemli bir canlanma, yaşam biçiminde de bir modernleşmenin görüldüğü bir dönemdir. Enver Ziya Karal bu dönem için "... Lale Devri, her şeyden evvel ye-

ni bir yaşama zihniyetinin ifadesidir." (106) tanımını yapıyor. Yaşam ve doğa ile insanın barışmasını tanımlayan "Lale" yeni zihniyeti simgelemektedir. "Eğer Lale Devrinde yalnız yaşamak, güzel yaşamak yönü seçilseydi bu dönem zevk felsefesi (epiküriyon) olup kalırdı."(107) diyen Karal, bu dönemde güzel sanatların ve düşüncenin saygı gördüğünü belirtir. Dönemin oluşumunda Avrupanın etkileri vardır. 18. Yüzyıla kadar, komşu olmalarına rağmen birbirlerine yalnız düşmanca bakan Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa'nın bu yüzyılın ilk yarısında birbirlerini tanıma gereksinimi duydukları görülür.

Bu dönemde Yirmisekizinci Çelebizade Mehmet Efendi ve oğlu Said Çelebi, elçilikle Fransaya gönderilmiş, gördükleri yenilikleri ülkede uygulama hevesine düşmüşlerdir.Ama "... ne onların yetişme tarzları Batı kültürünü esasından anlamaya

---

106 Enver Ziya KARAL, Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri Tanzimat Yüzüncü Yıl Münasebetiyle, Maarif Matbaası, 1st.1940, S.19.

107 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.19.

elverişliydi; ne de onlar, anlayabildikleri kadarını tamamen dinletmek ve tatbik e geçmek gücündeydiler."(108)

Lale Devri gibi kısa süreli bir yenilikçi dönemin bir yenice ri ayaklanmasıyla sona ermesi, Batılılaşma yanlısı pa-dışah ve devlet adamlarına, yeni bir orduya dayanmaları ge-rektiğini gösterdi. Bu amaçla I.Mahmut (1730-1754) döneminde Fransa'dan Claude Alexander Comte de Bonneval (Humbaracı Ah-met Paşa) ile III. Mustafa (1757-1773) döneminde Macar Barron de Tott gibi askerlik uzmanları getirildi.(109) Topçu sını-fından başlayarak Osmanlı Ordusu yenilenmeye çalışıldı. Bu alanda asıl önemli girişimi III. Selim (1789-1807) başlattı. İlk kez Köprülü ailesinin İmparatorluğa getirdiği iç düzen için kullanılan "Nizam-ı Cedid" (Yeni Düzen) deyimi,III.Selim döneminde Batı modeline göre yeni bir düzen getirilmesi an-la-mında kullanıldı. III.Selim, yenileşmeye girişirken hareketin geleceği açısından devlet adamlarından bu konuda öneriler is-tedi (110) ve kararları danışarak almak için "1789'da devlet büyüklerinden, ordu bürokrasinin görevli ya da görevsiz ileri gelenlerinden, ulemadan kurulu bir Meşveret Meclisi"(111) kurdu. Ama gerçek anlamdaki bu ilk batılılaşma hareketinin hazırlık döneminde devlet adamları arasında iki farklı görü-şün ortaya çıkması üzerine, ılımlı bir yol izlemek zorunda kaldı. Nizam-ı Cedit adıyla yeni bir ordu kurarken, varolan ocakları da kaldırmak yerine iyileştirme yolunu seçti. Bir yandan medreseleri korurken, bir yandan da yeni öğretim kurumları oluşturmaya yöneldi.

Daha önce açılan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un yanı-sıra, Nizam-ı Cedit ordusuna subay yetiştirmek amacıyla

---

108 Hilmi Ziya ÖLKEN, A.g.e., S.23.

109 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.20-21.

110 İlhan AKIN, A.g.e., S.8.

Niyazi BERKES, A.g.e., S.88.

111 Niyazi BERKES, A.g.e., S.87.

Mühendishane-i Berri-i Humayun adlı okul kuruldu (1795).(112) Başta Fransa olmak üzere, çeşitli Avrupa ülkelerinden öğretmenler getirildi (113), bu reformlara kaynak sağlamak için bazı vergiler birleştirilerek trad-ı Cedid Hazinesi kuruldu. (114) Yönetmel ve diplomatik alanda yeni adımlar atıldı, taşra örgütü yeniden düzenlendi (115) ve Avrupa'da ilk daimi elçilik kuruldu.(116) III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketi, bu reformlardan olumsuz yönde etkilenen yeniçerilerle ulemanın tepkisini çekti (117) ve Kabakçı Mustafa Ayaklanması (1807) ile son buldu.

III. Selim'den bir süre sonra tahta çıkan II. Mahmut'da (1808-1839) reformlara ordudan başladı. Osmanlı Batılılaşma hareketi karşısındaki en büyük engelini Yeniçeri Ocağı olduğunu görerek bu eski orduyu kaldırmanın yollarını aradı. "Sagban-ı Cedid" girişimi başarısız kaldı.(118) Bu arada Batılı modern merkezi devlet kurumlarını örnek alarak ayan'ın etkisini kırdı ve merkezi yönetimi güçlendirdi (119). 1825'te kurduğu yeni bir askeri sınıf olan "Eşkinici Ocağı"ndan rahatsız olan yeniçeriler ayaklanınca, "Vakâ-i Hayriyye" adı verilen olayla yeniçeri ocağını kaldırarak (1826) yerine "Asakir-i Mansure-i Muhammediye"yi kurdu.(120) Bu yeni ordunun eğitimi de Avrupalı subaylara bıraktı. (121) Ayrıca

---

112 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.25.

113 Enver Ziya KARAL, S.25-26.

114 Niyazi BERKES, A.g.e., S.98-105.

115 Muzaffer SENCER, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Alan Yay., 1st.1986, S.67-68.

116 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.26.

117 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.27.

118 Prof.Dr.İlhan AKIN, A.g.e., S.14-15.

119 Muzaffer SENCER, A.g.e., S.65 vd.

120 Prof.Dr.İlhan AKIN, A.g.e., S.16.

Niyazi BERKES, A.g.e., S.157 vd.

Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.28.

121 Ord.Prof.Dr.Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi Cilt V, TTK Basımevi, Ank.1988, S.151.

"Mekteb-i Ulum-i Harbiye", bir tıp okulu, sivil memurların eğitimi için "Mekteb-i Maarif-i Adliye" kuruldu; ilk kez Avrupa'ya askeri öğrenci gönderilmeye başlandı. (122)

Bürokrasi ve ordu kademeleri de Batı biçimine göre yeniden düzenlendi. Nüfus ve Mülk sayımı yapılarak vergi toplanması düzenli hale getirildi (123). Pasaport ve karantina işlemleri uygulamaya kondu; posta, ulaşım ve dış ticaret hizmetleri geliştirildi (124). Devlet memurlarının ve askerlerin giysileri Batı örneklerine göre düzenlendi (125). Bu dönemde ilk ve orta öğretim kurumlarında yeni bir gelişme olmamasına karşın, medresenin etkisinin kırılması için yüksek öğretime büyük bir ilgi gösterildi (126). II. Mahmud'un yaptığı en önemli yeniliklerden biri de "Takvim-i Vakayi" adlı resmi bir gazete yayınlamaya başlamasıydı (127).

Bu dönemde yapılan en önemli oluşumlardan biri de, III.-Selim dönemine kadar uygulanan "Meşveret Meclisi" nden farklı üç meclis kurulmasıdır. Bunların eski Meşveret Meclisinden farkı, süreli devlet organı olarak kurulmaları; az çok belirlenmiş ayrı görevleri bulunması; bunların idare, adliye, eğitim ve ordu alanlarında uygulanacak yeni kuralları koymak; padişah yetkisi altında olmak şartıyla çalışacak bir hukuk devleti mekanizmasının kurulmasına doğru birer adım olmasıdır.

"... üç meclis, Hükümet Şurası (Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali) Adliye İşleri Yüksek Kurul (Meclis-i Ahkam-ı Adliye) ve Askeri Şura Dairesi (Dar-ı Şura-yı Askeri) dir. Bunların birincisi merkezi hükümet organı ile, ikincisi adalet organları ile, üçüncüsü ordu ile ilgili yeni kuralları koyacak meclisler ola-

122 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.151.

123 Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, S.155-156.

124 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.156-157.

125 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.157-158.

126 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.158-161.

127 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.161-162.

rak kurulmuştur. Bu meclislerin çalışmalarının amacı yeni "Nizamat-ı Esasiye" hazırlamaktır. Bu terimin Tanzimat'ta da kullanılmaya devam ettiğini, nihayet 1876'da onunla birlikte başka bir terimin, "Kanun-u Esasi" teriminin kullanılmaya başladığını, sonunda onun yerini aldığını göreceğiz".(128)

II. Mahmud, giriştiği reformlarla Batılılaşma hareketini gerçek anlamda başlatmış oldu. Yerine geçen oğlu Abdülmecid döneminde (1839-1861) devletin yönetimi büyük ölçüde, Batı'ya açık olan Bab-ı Ali Büroksasının eline geçti. Abdülmecid'in tahta çıkışı dolayısı ile Gülhane Parkında Avrupa'da elçiliklerde bulunmuş olan dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan ve okunan Hatt-ı Hümayun (3 Kasım 1839) ile Tanzimat dönemi başlamıştır. Osmanlı toplumunda önemli değişmelere yol açan Batılılaşma, bu fermanla devletin resmi politikası oldu.

Osmanlı'daki ilk Batılılaşma hareketlerini incelemeye çalışırken unutulmaması gerekir ki, yalnızca Bab-ı Ali'yi ve Anadolu kitasını göz önüne alarak, Osmanlı İmparatorluğundaki Batılılaşma olgusunu ve değişimi kavrayamayız. Osmanlı toplumundaki Batılılaşmanın özgün tarafı, bu sürecin adı konmadan başlamış olmasıdır. Fakat bu yargıda bulunurken de kesin çerçeve saptamak gerekir. Çünkü İmparatorlukta yaşayan Rumların bir kısmı daha başından Batı ile ilişkiindedir. "... İyonya adalarında Rönesans kültürünün hiç de küçümsenemeyecek merkezleri, eski Yunanca-Latince ve yaşayan Batı dillerinde eğitim veren kurumlar vardır. Hali vakti yerinde Yunanlı çocuğunu orada okuturdu. Yunanlılar Avrupa dünyasına gidip gelen, yerleşip yaşayan bir gruptu. Fenerli Rum aristokrasisi Batı kültürüne açıktı, ama Osmanlıca eğitimini de en iyisinden alırlardı. Eflak-Bogdan Prenslерinde Batı tipi eğitim erkenden yerleşmişti. Bulgarlar 18. yy.'da Yunanlılar aracılı-

---

128 Niyazi BERKES, A.g.e., S.167-168.

gıyla klasik dünyaya degilse de Avrupa kültürüne ve ulusalcılığına yaklaştılar. Lübnan'ın Maruni hanedanları, Batı tarz-ı hayatına 17.yy.'dan beri giriyorlardı." (129)

Osmanlı İmparatorluğu askeri gereksinmeler dolayısıyla Avrupa dünyasına askeri alanda, düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmak zorunda kalmıştı. Ama, askeri reformların yalnızca askeri alanda kalmayarak ve diğer alanlara da sıçrayacağı da açıktır. Askeri cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi; istihkam ve yol için mühendislik eğitimi ve buna bağlı olarak matematik, fizik, coğrafya; sürekli ordu olgusu için ayrı sistemde bir mali idare gerektiğinden, vergilerin düzenli toplanabilmesi için maliye ve bütün bunların yansımaları olarak hukuk ve devlet düzenine de Batılılaşma olgusu yansımıştır. Bu yansımaların, yaşam içinde sosyal yaşama, düşünüş biçimine ve edebiyat gibi alanlara etkileri de kaçınılmazdır.

Osmanlı Batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girdi. Ama bu sürece girince gelişmeler onu bugüne kadar getirdi. "Osmanlı'nın Batılılığa teorik planda hazırlanmayışının en önemli kanıtı, tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişmedir... Fransız idare hukuku sisteminin uygulamakta tereddüt etmeyen, pratik gerçeklerle Fransız Medeni Kanunu'nu bile adapte etmeyi düşünenleri çağdaş Fransız tarih metoduna, Avrupa felsefesine aynı yaklaşımı göstermedikleri görülüyor. İmparatorluğun yönetiminde belediye ve zabıta kanununa kadar Avrupa taklit edilmiştir, ama Parleментарizm için böyle bir eğilim görülmediği açıktır." (130)

---

129 İlber ORTAYLI, Batılılaşma Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Türkiye Ansiklopedisi 1, İletişim Yayınları İst. S.137.

130 İlber ORTAYLI, A.g.e., S.137.

C-TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI BATILILAŞMA HAREKETİ

3 Kasım 1839 (Hicri 26 Şaban 1255) günü okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı Toplumunda Tanzimat dönemi başlamıştır.

Yayınlanan bildirinin içeriğinin niteliğini şu şekilde maddeleyebiliriz:

"a- Hükümdar, yayınladığı charte (senet) ile kendi iradesinin sınırlanmasını kabul ediyor;

b- Can, mal, namus korunurluğunu iradesinin dışına, kanunların yargılarına bırakıyor;

c- Hükümet yönetiminin, kendi iradesine göre değil, Mevadd-ı Esasiye (temel ilkeler) olarak nitelendiren ölçülerle yapılacak kanunlara göre olmasını bildiriyor."(131)

Bu temel ilkeleri de şöyle özetleyebiliriz;

"a- Devlet yönetimi yeni kanunlarına göre düzenlenecektir, b- Bu kanunlar şeriat'a uygun olacaktır, c- Bu kanunların amacı sayılan üç hakkın dokunulmazlığını sağlamak olacaktır, d- Bu kanunlar din farkı gözetmeksizin bütün tebaaya eşitlikle uygulanacaktır, e- Hükümdar bunlara aykırı eylemde bulunmayacağına dair söz verecektir. Şeriata uygun olmak şartıyla yapılacak yeni kanunlara siyasal mesruluk ve bağlayıcılık sağlamada hükümdarın yetkisi kalıyordu; Çünkü kanunların uygulanması onun iradesinden bağımsız olarak yürüyecekse de hükümdar bunun böyle yürümesine gözcülük edecektir."(132)

Prof.Gisbert h.Flonz'a göre "Tanzimat Fermanı esas itibariyle Meşrutiyetçi bir şart olmakla birlikte, temel İnsan Hakları'na yer vermesiyle Devrimci Anayasa modeline yaklaşmaktadır. Fakat onları ayırıcı niteliği olan kuvvetler Ayırımı'nı getirmeyip bütün iktidarı Sultan'da devam ettirmekle

---

131 Niyazi BERKES, A.g.e., S.208.

132 Niyazi BERKES, A.g.e., S.208-209

Mesrui Şart karakterini gösterir." (133) bu yapısıyla "bir otolimitasyon, yani kendi iktidarını kendi rızasıyla sınırlama söz konusudur."(134)

Bu düşüncelerin II.Mahmut zamanında belirlenmiş düşünceler olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yenileşme döneminin bu Fermanla başlıyor olmasının nedeni; ilk kez yazılı bir senet olarak yayınlamasında ve daha önce hükümdarla ordu arasında yapılan "şer'i hüccet" (1807 IV Mustafa ile isyancı askerler arasında) ile hükümdarla Ayan arasında yapılan "Sened-i ittifak" gibi Hükümdar ile Hükümet arasında yapılan bu sözleşmenin ilan edilmiş ve kamuya açıklanmış bir sözleşme olmasıdır. Bu sözleşme ile "yasama gücü ile yürütme arasında bir ayırım yapılıyor gibidir".(135)

Kendinden önceki senetlerle kıyaslamalar yapılırken ortaya çıkan ve Toktamış Ateş'in de belirttiği bir noktada önemlidir. "... Sened-i ittifak'la Osmanlı padişahı tartışılmaz kimi yetkilerden ayan adına vazgeçiyor idiye de, iktidarın Tanrısal kökeni ve tartışılmazlığı konusunda hiçbir kuşku yoktu. Abdülmecid, bu ferman ve bu ferman çerçevesinde çıkacak yasalara uyacağını yemin etmekle" tartışılmaz Tanrısal mutlak egemenlik hakkından" tek taraflı olarak vazgeçiyordu."(136)

Tanzimat dönemi ıslahat girişimlerini, önceki ıslahat girişimlerinden ayıran farklardan biri öncekilerin geçmişteki ruh ve yapıyı ideal sanmasına ve dar alanlara etki etmesine karşı bu yeni hareketin, devlete, yeni bir ideolojiden esin-

---

133 Prof.Gisbert h.Flanz, 19.Asır Avrupasında Anayasacılık Hareketleri, Ank.1956 S.92-93

134 Mete TUNDAY, Tanzimat Fermanı Tarih ve Toplum Dergisi, Kasım 1989, cilt 12, sayı 70, S.10-11

135 Niyazi BERKES, A.g.e., S.209

136 Prof.Dr.Toktamış ATEŞ, Siyasal Tarih I Ortaçağdan 19.Yüzyılın Sonlarına Dek, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınları, 1st.1989, S.329

lenmiş gibi görünen bir yön göstermesi, ıslahatın siyasi, mülki, idari, adli, mali ve askeri konuları da kapsamaması, yani eski girişimlere oranla daha geniş ve kapsamlı olmasıdır.

Kununla beraber ıslahat girişimi, görünüş olarak geniş olmakla beraber, derin ve köklü sayılamaz. Köklü olması da beklenemez. Çünkü ne Abdülmecid, kendi padişahlık hukukundan daha geniş bir ölçüde feragat edecek kadar olgunluğa ve derin görüşe sahipti, ne Hatt-ı Hümayun'un yayınlanmasına öncülük eden Mustafa Reşit Paşa, o günün şartları içinde devlet rejiminin kökünden değişmesi gerektiğini düşünebilir, ne de düşünse bile bunu gerçekleştirmeyi ümit edebilirdi. Çünkü kendisine bu güç ve yetkiyi verebilecek ordu veya parti gibi destek ve dayanaktan yoksundu. Bu dönemdeki düşüncelerin ortaya çıkışı bir idealin şekillenmesi şeklinde değil, zorunlu bir yöneliş biçimindedir. İlber Ortaylı'nın da belirttiği gibi "Osmanlı Batılılaşması Batı'yı hayranlıkla tercihinin değil, zorunluluğun sonucudur. En muhafazakâr görünen Cevdet Paşa'nın, imparatorluğun strüktürünün Batılılaşmasında en önemli rolü oynayanlardan olduğunu unutmayalım... ismi konmayan Batılılaşma bir dış zorlamadan çok bir iç kararın sonucudur." (137) Doğaldır ki dış etkilerde olmuştur. Tek başına en belirleyici etkidir, diyemeyiz. Yanılgılara neden olur.

Tanzimat'ın ilanı ve Tanzimat dönemi çok farklı eleştirilere ve bakış açılarına neden olmuş bir dönemdir. Bu nokta da şunu belirtmek gerekir ki, Tanzimat dönemi tek başına ne bir son, ne de bir başlangıçtır. Osmanlı ve sonrasındaki Türk Toplumunun Batılılaşması yolundaki tarihsel süreç içinde önemli bir köprü görevi üstlenmiştir. Hatalar, başarısızlıklar da içermesinin yanı sıra birçok olumluluğu da içinde barındırır. Unutmamak gerekir ki, bir topluma yüzyılların damgasını taşıyan yapısını değiştirecek yeni kurallar, ilkeler getir-

mek, bunların hemen benimsendiği ve uygulandığı anlamını taşımaz. Yeni oluşumları izleyen evrimsel süreç içinde, o olguyu değerlendirmek, ancak bizi yanılgılardan kurtarabilir. Unutmamak gerekir ki "Bir yenileşme olgusu olarak Tanzimat'ın imparatorluk toplumlarında farklı kesimlerdeki yorumları, kendisinden sonra gelen genç Osmanlılar hareketi, I.Meşrutiyet, II.Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin başlangıcı olarak sürekli etkili olmuştur."(138)

Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinin ilk önemli adımını oluşturan Tanzimat, genel bir onay ve sevinçle karşılanmış, karışık tepkiler doğurmuştur. Çıkarlara zedelenen gruplar, bu hareketi baltalamaya çalışmışlardır.(139) Batılılaşma düşüncesinin önüne hep şu iki engel çıkmaktaydı; 1-) Modern araştırmayı hatta öğrenimi, din için tehlikeli sayan fanatik-skolastik zihniyet; 2-) Modern araştırmanın derin köklerine kadar inmeye sabredemeyen ve herşeyden önce, günün gereksinmesine yanıt vermek isteyen bürokrat (idareci-yönetici) zihniyet. İslahat siyaseti en yoğun ve en tutarlı uygulamasını 1839-1871 yılları arasında bulmuştur. 1839'dan 1861'e kadar Abdülmecid'in, daha sonra da 1861'den 1876'ya kadar tahtta kalmış olan Abdülaziz'in padişah olduğu bu dönemde, idari bürokrasiyi ilk önce Mustafa Reşit Paşa (1799-1857) onun ardından öğrencileri Ali Paşa (1815-1871) ile Fuat Paşa (1815-1868) yönlendirmiştir. Tanzimat-ı Hayriyye (kısa adıyla Tanzimat) adı en çok bu dönem için kullanılır.

Tanzimat fermanında formüle edilen programın uygulanmasından ibaret olan 1839 sonrasındaki ıslahatlar gerçekten tutarlı bir bütün oluşturmazlar, bununla birlikte hepsi devlet mekanizmasının merkezileşmesini ve daha yüksek verimlilikte çalışmasını hedeflemiştir. II.Mahmut döneminde başlamış olan

138 M.Hikmet ALTUĞ, Atatürk'ün Çağrısı, İst.1990 S.72

139 Orhan KOLOĞLU, Tanzimat'ın Yanlıları, Tarih ve Toplum Dergisi Kasım 1989, cilt 12, sayı 70, S.12-15

iktidarın merkezleştirilmesi; iltizam usulünün kaldırılması, yerine doğrudan vergilendirmenin konması, vilayetlerdeki feodal ailelerin gücünü kıran idari ıslahat ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki haberleşmenin geliştirilmesi yoluyla daha da ileriye götürüldü.(140) Ulemanın bağımsız konumu, en önemli gelir kaynaklarını oluşturan vakıfların devlet kontrolü altına alınması ile zayıflatıldı.

İktidar böylece sarayın ve gittikçe artan ölçüde Bab-ı Ali'nin elinde yoğunlaştı. Bu gücü artan iktidarı kullanabilmek için bürokrasinin ve ordunun genişletilip, modernleştirilmesi gerekiyordu. Bu yeni kurumların kadrolarının yaratılması gerektiği anlamına geliyordu. Bu nedenle batı modellerine göre kurulan yeni okullar açıldı.

Avrupa'nın güvenini kazanmak ve ticareti geliştirmek amacıyla yeni bir ticaret kanunu geliştirildi.

Batı modellerine dayanan bütün bu ıslahatlar, yeni bir hukuk sistemini gerekli kılıyordu. Bu yüzden, Tanzimat dönemi devlet adamları şeriatin dışında ve şeriata paralel kanunlar (ve mahkemeler) getirdiler. Bu bütünüyle yeni bir olgu değildi. Çünkü, Osmanlı Sultanları her zaman fermanlarla kanun koymuşlardı. Ama böylece, ilk defa toplum yaşamının belirli alanları resmen şeriatin ve ulemanın yetki alanı dışında bırakılmış ve devletin laikleştirilmesi yolunda ilk adımlar atılmış oluyordu.

"Tanzimat, Türkiye'de çağdaşlaşmanın en önemli gereği olan laikleşmeyi başlatmış ve girilen bu süreç (II.Abdülhamid döneminde bile) herhangi bir kesintiye uğramadan Cumhuriyet devrimlerine kadar gelmiştir. Hukuk düzeni açısından, ne denli tevil edilmeye çalışılsa da bu, şeriatin giderek aşındırılması ve aşınması anlamındadır."(141)

---

140 Muzaffer SENCER, A.g.e., S.46-97

141 Fahri ÇOKER, Tanzimat'ın Getirdiği Hukuk Kurumları ve İşlevleri, Tarih ve Toplum Kasım 1989 Cilt 12, Sayı 70,

Tanzimat Islahatları, çoğu zaman, oldukça etkisiz kalmalarına ve istenen amaçlarına varmadan çok önce durmalarına rağmen, yarattıkları değişikliklerle, Osmanlı Devleti'nin idare, yargı ve eğitim sistemlerinin sürekli dönüşümünü sağlamıştır.

Genişleyen bürokrasinin önde gelen üyeleri, eğitimlerini ya 1834'de yeniden açılan Avrupa'daki sürekli Osmanlı elçiliklerinde, ya da Tercüme Odası'nda tamamlamışlardı. Tercüme Odası, İstanbullu Rumlar'ın (ki bunlar geleneksel olarak Divan'ın baştercümanı mevkiinde bulunurlardı) 1821'deki Yunan İsyanı üzerine görevlerinden alınmasıyla doğan boşluğu kapatmak amacıyla 1833'te kurulmuştu. Tanzimat bürokrasisinin ileri gelen üyelerinin hem Tercüme Odası'nda hem de Avrupa'daki elçiliklerde çalıştıkları görülüyor. Her iki durumda da, güçlerinin temelini oluşturan başlıca özellikleri Avrupa ve bir Avrupa dili (çoğunlukla Fransızca) üstüne belirli bir bilgi sahibi olmaları idi (142). Doğaldır ki, belirli bir sistematik yapı içinde eğitim görmemiş ve ortak düşünce ve sistemler yaratmamış (o koşullarda yaratmaları da beklenemez) bir grubu oluşturan Osmanlı bürokrasinin belirlemeye çalıştığı ve yürüttüğü yenileşme hareketlerinden, belli sağlam temellere dayanan, tutarlı ve düzenli bir çizgi oluşturmaları beklenemez. Ayrıca, bu yenileşme batılılaşma hareketleri düşüncesinin ortaya çıkışında ve uygulamasında halk unsurunun da bulunması ve yenileşme hareketlerini yürüten bürokratların belli bir tabandan yoksun, Padişah tarafından atanan memur konumunda olmaları da, uygulamada çeşitli aksaklıklara neden olmuştur (143).

Bu konuda Prof. Dr. İlhan Akın, şöyle bir yorum getirmekte: "Tanzimat dönemi için ilk gözlem şu olabilir; tepeden in-

---

S.16-20

142 Niyazi BERKES, A.g.e., S.196-197

143 Niyazi BERKES, A.g.e., S.213-214

me yolla birtakım "reformlar" ın düzenlenmesi istenmiş, ancak bunları uygulayacak bir idareci ve teknik kadronun elde bulunmaması nedeniyle söz konusu reformlar büyük ölçüde kâğıt üstünde kalmaya mahkum olmuştur. Temelde bürokratik bir devlet düzeni gerçekleştirme yolunda atılan adımlar, bir yandan başa geçen padişahların (özellikle Abdülaziz'in) reformlara istekli görünmemesi, öte yandan İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin saray üzerindeki baskıları ile amacından zaman zaman saptırılarak yozlaştırılmıştır. Özünde ulusal bir tepkinin izlerini taşımayan ve birer padişah ihsanı görünümündeki fermanlar, tabana, bir başka deyişle, halka indirilememiş, dışa bağımlı bir dış politikanın sonucu olarak saray çevresindeki bir avuç yönetici arasında geçerli kurallar bütünü gibi gözükmiştir... Osmanlı imparatorluğunda... ulus dediğimiz toplumsal alanın değişik oluşu yabancı devletlerin türlü anlaşmalarla kabul ettikleri ticaret serbestisinden ülkedeki azınlıkların yararlanması, devletin yapısını iktidar düzeyinde bir ikilem içinde bırakmakla sona ermiştir. Bu nedenledir ki,... yasallaşma hareketleri, hep şeriat düzeninin karşısında bir ikinci hukuksal yapı olarak çıkmış, Anayasacılık özlükleri de geleneksel yapıya ve aynı şeriat düzenine çarparak dağıtılmıştır. İktidar çevresindeki bürokrat kadro, gerçi iyi niyetli bazı girişimlerde bulunuyordu ama, bir yandan padişahın baskısı, öte yandan tutucu güçlerin çabasıyla bunlar daha planlama evresinde geri bırakılıyordu. Kaldı ki, bu kadronun Anadolu'daki Ayan ve ağalarla ters düşmesi bir yana, merkezdeki bir aydına yarandığı, yaptıklarını begendirdiği söylenemezdi. Bürokrasinin bu ikili çelişkisi, "merkez-taşra" ve "saray-elit" grubu arasındaki çatışma biçiminde formüle edilebilir. Bu çelişki, devlet yönetimini Batılılaştırma amacını taşıyan aydın grupların siyasal akımların doğmasına yol açmıştır. Birbirinden ayrı gibi gözükse, ama bir ölçüde

birbirine benzer kanallar içinde ortaya çıkan bu akımlar, genellikle Türkçülük, İslamcılık, Osmanlılık diye üç ayrı ad altında toplanmıştır."(144)

Unutulmaması gerekir ki, Tanzimat aydını, Batı'daki aydın gibi, geçmişinden sağlam toplumsal, siyasal, ekonomik ve bunlara bağlı gelişen düşünsel temellere sahip değildi. "Türkiye'de "Aydınlanma" devri diye bir devir olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Fransa'da Lumiere, Almanya'da Aufklarung denen bu fikir cereyanının kendi bünyemizden doğabilmesi için, ondan önce bu fikirleri hazırlayan tecrübecilik ve akılçılık çıkarlarının, Renaissance ile başlayan Descartes ve Locke ile gelişen bütün modern felsefenin Türkiye'de yaşanmış olması gerekirdi. Halbuki bu fikir gelişmelerinin olduğu 16-18 inci yüzyıllarda Türkiye, Avrupa ile hemen hiç bir fikir temasına girmeden kendi içinde kapanmış bulunuyordu."(145) Bu nedenle "... Avrupa düşünce sistemiyle sağlanan bu köklü temasın sattahta kaldığını da açıkça söylemek lazımdır. Avrupa düşünce sisteminin kökü Grek Latin medeniyetinin ölmez kaynaklarına dayanmakta idi. Halbuki bu sistem ile temasa gelen Osmanlı aydınları, İran ve Arap bilim kaynaklarıyla beslenmişlerdi. Onlar Batı medeniyeti ile temasa geldikleri vakit kendilerinin de mevcut bir bilgi sistemini yıkıp yenisini alamadılar. Fakat var olan bu eski sisteme Batının düşüncesini işlediler. Bu sebeptendir ki, Tanzimat bilginide tam manasıyla Batılı bilgin olamadı."(146)

Tarık Zafer Tunaya Tanzimat olayını "Tanzimat, "Bogaz-ıçî'nin köhne bir yalısı gibi" orası burası kopmuş Osmanlı Devletinin onarımını planlamış olan bir zihniyetin adıdır."

---

144 Prof.Dr.ilhan AKIN, A.g.e., S.26-27

145 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.61

146 Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi V.Cilt, S.194-195

(147) şeklinde tanımlıyor ve "Tanzimat kafası", Osmanlı Batı diyalogunun ürünüdür. Amacı "Civilisation" a girmek, Batılılaştırılmaktır. Batılılaştırılmak, ama nasıl? Bir yandan Dogulu kalarak, bir yandan da Batı kurumlarını "ithal" ederek... zamanla Tanzimatçılık adını alan zihniyet, Batı'nın her yeni baskısına karşı, onu önleyici bir tedbir alma uğraşından doğmuştur." (148) şeklinde bir yorum getiriyor. Tanzimat aydını veya osmanlı aydını hem Dogulu kalma, hem de gelişebilmek için Batılılaştırılma düşünceleri arasında gitgellerle dolu ikilemi hep yaşamıştır. Hilmi Ziya Ülken bu ikilemi şöyle açıklıyor; "Tanzimat bir geçiş ve buhran devridir. Devlet, kendi yaptığı reformların tabii sonuçlarından ilk önce kendisi rahatsız olmuş ve bu sonuçları durduramamanın sıkıntısı içinde kendi kendisiyle çelişik duruma düşmüştür. Tanzimat eşitlik ve hürriyet fikirlerini getirmek iddiasındaydı. Halbuki bu fikirlerin türlü çevrelerde yapacağı tesirleri hesaba katmak gerekirdi. Önce aynı cinsten siyasi bir bünye içinden o vakte kadar "Osmanlı" birliğine bağlı kalan unsurların uyanması kadar tabii birşey olamazdı. Tanzimat'ın verdiği "müsaadeler" hakikatte imparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan unsurları ayrı ayrı hürriyet, yani bağımsızlık istiyorlardı. Bunu kabul etmek imparatorluğun yıkılmasına gitmek demektir. Kabul etmemek Tanzimat'ın ortaya attığı fikirlerden vazgeçmek demektir. Kıssaca, Tanzimat'ın devlet adamları bir çıkmazın içindeydi ve bütün iyi niyetleriyle birlikte bu çelişik durumda Batı medeniyetine yönelmek ve modernleşmek ile imparatorluğun siyasi bütünlüğünü korumanın uzlaştırılmaz buhranı içinde buluyorlardı." (149)

---

147 Tarık Zafer TUNAYA, Osmanlı-Batı Diyalogu, Tanzimat'tan

Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, S.142

148 Tarık Zafer TUNAYA, A.g.e., S.142

149 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.53

Tanzimat aydınının, temelsizliği, amacını ve hedefini tam belirleyememiş halinin doğurduğu çelişik, ikilemler içindeki durumu bizi yanıltmamalıdır. Gerçek yanlış, o dönem aydından ötesini beklemek olur. Unutmamak gerekir ki, onlar toplumumuzun Batılılaştırılması ve çağdaşlaşması yolundaki mücadelesinin öncüleridir. Bu nedenle de bütün öncülerin taşıdığı onuru taşır ve yanlışları ve yanlışlıkları da beraberlerinde getirirler.

Çağdaşlaşma ve Batılılaştırma mücadelesinin öncüleri olma özellikleri ile toplumumuzda bu yolda önemli bir evrimsel sürecin başlamasında öncülük etmişlerdir. Kendilerinden önceki Batılılaştırma girişimcilerinden ayrılan belli özellikler taşır- lar. Tanzimat öncesi yeni düzen arayışlarında, Batı etkisinin parçalar halinde girdiği ve devlet kurumlarının bazı bölümlerinde, bu etkilerle yeni düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin III.Ahmet döneminde ilk Türk Matbaası kurulmuş, ama bir fetva ile bu matbaada basılacak eserlerin türü belirlenmiş, dini kitapların basılması yasaklanmıştır.(150)

III.Selim ve II.Mahmut döneminde yapılan geniş ölçülü reformlarda ise, ordunun teknik ve bilim kurullarında, hükümet organlarının şekillenmesinde Batılı yöntemler kullanılmışsa da, Batı'nın Rönesans'tan beri yasa ve hak kavramlarına vermeye başladığı yeni değerlere hiç önem verilmemiştir. Halbuki yeni bir devlet kurmada olduğu gibi, eski istemlere dayalı bir devleti yenileştirmede de yapılan işin temelini haklar alanındaki değişiklik tutar.(151) Tanzimattan önceki yenileştirme çalışmalarında, kişi ve devlet haklarında hiçbir değişiklik yapılmadığı halde, Tanzimat'ın başlıca özelliğini hak alanındaki yeni değerler oluşturur (152).

---

150 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.193

151 Yavuz ABADAN, Tanzimat Fermanının Tahlili, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle İst.1940, S.31

152 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.193

Tanzimat'a değin Şeriat ve geleneklere dayanmakta olan haklar sistemi, Tanrı ile hükümdar arasında halkın din ile dünya yönetimini sağladığı için inana dayanıyordu. Inana dayanan bir sistemin zamanın gerçeklerine göre değişmesi g c ve olanaksız idi. Tanzimat Fermanı, müslüman ve hristiyan tebaanın yasa önünde eŐitliđini tanıdığı ve halk ile padişah arasındaki ilişkileri yazılı bir belge ile belirttiği için bir "toplumsal sözleşme" niteliği gösterir. Padişah, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndaki ilkelere ve bunlara dayanacak yasalara riayet edeceğine yemin etmekle, kutsal yetkileri üstünde bir g c tanımış oluyordu ki, bu g c yasadır. "Hatt-ı Hümayunun il n edilmesinde ve Tanzimat düzeninin kurulmasında yabancı devletlerin siyasi etkileri ve rolü ne olursa olsun, Tanzimat siyasi bir eserden çok bir haklar eseri olarak kabul etmek yerinde olur."(153)

Tanzimat dönemi düşünce yapısıyla da kendinden öncekilerden farklılık gösterir. Tanzimattan önce devleti g clendirmeye çalıŐmıŐ olanlar, Doğunun düşünce yapısından ayrılmayarak Batıdan alınacak birtakım örneklerle imparatorluğa çeki düzen verileceğini sanmıŐlar ve Batının üstünlüğünün düŐüncede değil, teknik olduğuna inanmıŐlardı. Tanzimat ise, Batı düşünce sisteminin bütünü ile iletiŐime geçti. Askerlik ve teknik alanlarında Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ettiği kadar, haklar alanında, milli eğitim alanında ve edebiyat ile sanat alanında da üstünlüğünü kabul etti. Milli eğitimin, kuruluşu, ders programları ve ders araçları bakımından Batı örneklerine benzetilmesi, Batı yasaların  evirisi, Batının edebiyat ve sanat eserlerinin çevirisine baŐlanması ve bu eserler gibi yazmak idealinin yer etmeye baŐlanması, bu noktaya örnek oluşturur. Fakat, Avrupa düşünce yapısıyla sağlanan bu ilişki yüzeyseldi. Avrupa düşünce yapısının kökleri Antik Yunan ve

Latin uygarlığına dayanırken; Osmanlı aydınları, İran ve Arap bilim kaynaklarından beslenmişlerdi ve Batı uygarlığı ile ilişkiye geçerken de varolan bilgi biçimlemelerinden vazgeçme kaygısı gütmemişlerdi. Bu da, temelsiz düşüncenin getirdiği yanılıgıcı ve taklitçi davranışlara yol açmıştır.

Ayrıca Tanzimat'tan önce III.Selim dönemine değin yapılan düzen çalışmaları, yalnız İmparatorluğun iç siyasetiyle ilgili kalmıştı. İlk kez III.Selim döneminde Osmanlı devleti, Batının siyaset yöntemlerine gereksinim duydu ve Osmanlı Devleti, siyasette kendi kendine yetme ilkesinden kurtulmaya yöneldi. Bu amaçla Batı ülkelerinde sürekli elçilikler kurduğu gibi, büyük siyasi sorunlar karşısında yabancı devletlerle antlaşmalar yaptı. II.Mahmut, III.Selim'in izinden gittiyse de, ne III.Selim ne de II.Mahmut, sorunlu dönemler dışında, İmparatorluğun gelecekteki güvenini sağlamak için yabancı devletlerle ilişkileri sürdürmeyi düşünmediler (154).

Tanzimat devlet adamları ise, İmparatorluğun dış siyasette kendi kendine yetemeyeceğini anladıkları için, devletin varlığını koruyabilmek ümidiyle yabancı devletlerden Fransa ile İngiltere'nin devamlı bir biçimde dostluğunu aradılar. Tanzimat'a kadar Avrupa devletlet hakları sisteminin dışında kalan Osmanlı devleti, Tanzimat döneminde bu sisteme girmek için çalıştı. Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşmasında, Osmanlı Devleti, Avrupa devletler ailesinin bir unsuru olarak kabul edildi (155).

Bu önlemlerin, tekbaşına Osmanlı Devlet'nin çöküşünü durduramayacağı kesindir. Fakat, Batılılaşma yolunda bir hareket olduğu için, sonuçlarına bakılmaksızın bir değer olarak kabul etmek gerekir.(156)

---

154 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.195

155 Enver Ziya KAARL, A.g.e., S.195

156 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.195

Bu farklılıkların yanısıra başka bir farkta, yabancı devletlerin bu çalışmalar karşısında aldıkları tavırda gözükür. Tanzimat öncesi çalışmaları yabancı devletlerin müdahalesine yol açmadığı halde, Tanzimat çalışmaları karşısında yabancı devletler, kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurulması için devamlı müdahalelerde bulunmuşlardır (157).

Tanzimat'a karşı direniş büyüktü. Muhafazakâr Müslüman kamuoyu, ıslahatları esas olarak batı taklidi oldukları ve kısmen Avrupa'nın diplomatik baskıları sonucu getirdikleri için reddediyorlardı (158). Bu Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat Fermanı'nın vaadlerini teyid edip genişleten 1856 İslahat Fermanı'nı yayınlayarak Avrupa'ya uyum sağlamaya çalıştığı, Kırım Savaşı sonrası dönem için doğrudur. İslahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın getirdiklerine pek bir şey katmamakla beraber, yayınlanış biçimi, yani dışardan gelen zorlamalarla yayınlanması üzücü ve onur kırıcıdır(159). Her ne kadar Paris Kongresinde bu fermanın olumlu yanları olmuşa da, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak için bahane ettiği Ortadoks tebaa sorunu da ortadan kalkmış değildi. Rusya bu konuyu yine kullanmıştır.

Hıristiyan azınlıklar da ıslahatları bütünüyle desteklemiyorlardı. Çünkü, müslümanlarla yasa önünde eşitlik, kendi dinsel liderleri yönetiminde sürdürdükleri otonom durumalarını ve askerlikten muaf tutulmalarını tehdit ediyordu. Bunlar artık birer ayrıcalık olarak görülüyordu.

Tanzimat'a karşı, daha etkili ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sonraki gelişmeler açısından daha önemli muhalefet, bürokrasinin içinden doğan muhalefetti. Bu sonunda "Genç Osmanlılar" hareketi diye tanınan harekete dönüşecekti.

---

157 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.195

158 Niyazi BERKES, A.g.e., S.265

159 Enver Ziya KARAL, A.g.e., S.248-252

Batı teknikleriyle eğitilmiş devlet memurlarının eninde sonunda Avrupa kültürü ve bu teknikleri yaratan düşünceler hakkında daha çok bilgi sahibi olma olanağından yararlanmaları kaçınılmazdı. İkinci kuşak Tanzimat İslahatçılarından bazıları 19.yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında, zamanlarının Avrupa düşünce akımlarının, yani ulusçuluk ile liberalizmin altına girdiler. En önemlileri arasında Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888) ve Ali Suavi'yi (1838-1878) sayabileceğimiz bu kişiler, liberal düşüncelerden etkilenererek, Tanzimat siyasetlerinin yüzeyselliğinin yanı sıra otoriter karakterini de eleştirmeye başladılar (160). Daha demokratik yönetim biçimleri, bir anayasa hazırlanması ve parlamento kurulması için mücadele ettiler. Muhalefetlerinde kişisel kıskançlık unsuru da vardı. Çünkü, Ali ve Fuat Paşalar - tıpkı onlar gibi - Reşit Paşa'nın öğrencileriydi ve onların gözünde iktidarı gasb etmişlerdi (161).

İlk bakışta batılı demokratik kurumların benimsenmesine yönelik savları muhafazakâr görünüyordu. İslâm devletinin kökeninde demokratik, meşruti bir kurum olduğunu daha sonra gelen yöneticilerin -ve özellikle Tanzimat dönemi devlet adamları Ali ve Fuat Paşa'ların- siyasetlerinin bunu değiştirdiğini iddia ediyorlardı. Bu akıl yürütme, kısmen dinlerine bağlılıktan ve batı uygarlığının gerçekte İslam'dan türemiş olduğunu (ya da batı uygarlığının en seçkin öğelerinin İslam'da zaten mevcut olduğunu) göstererek, İslam'ı batılın eleştirilerine karşı savunmak istemelerinden kaynaklanıyordu. (162)

19.yüzyıl Liberalizminin 7.yüzyılın İslam diniyle böylece uzlaştırılması hiç kuşkusuz İslam kavramlarının ortodoks-

---

160 Niyazi BERKES, A.g.e., S.277-283

161 Ana Britannica, Yeni Osmanlılar Cilt 22, S.364

Namık Kemal Cilt 16, S.391

162 Niyazi BERKES, A.g.e., S.277-297

luktan çok uzak bir biçimde yeniden yorumlanmasını gerektiriyordu. (Örneğin, Namık Kemal'in Şeriat'ı Fransız filozoflarının doğal hukukuyla eşit tutulması gibi) (163) Ama gene de Genç Osmanlı yazarların izlediği bu akıl yürütme bütün islam dünyasındaki 19. ve 20.yüzyıl entellektüelleri tarafından benimsendiğini söylememiz olanaklıdır (164).

Genç Osmanlılar'ın görüşlerini yaymak için kullandıkları araç gazetecilikti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda görece yeniydi ve o günün koşulları içinde gelişmiş bir durumdaydı.

Genç Osmanlılar eleştirilerini önce İstanbul'da duyurmaya çalıştılar. Bu durum hükümet ile sık sık çatışmalarına yol açtı. Sonunda Şinasi 1865 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Aynı yıl İstanbul'da liberal düşünceye sahip olanlar gizli bir örgüt kurmak için biraraya geldiler. Bu örgüt yapısı içinde yer alan ve daha sonra Paris'e giderek oradan Padişaha, imparatorluğun içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çeken bir açık mektup yazan, Mısır Hidiv'inin kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, "Genç Osmanlılar" hareketi adına konuştuğunu söyleyerek, ilk defa "Genç Osmanlılar" terimini kullandı.

Bazı Genç Osmanlılar İstanbul'da bu mektubu basıp dağıttıkları zaman hükümet onları sıkı bir takibe aldı ve liderlerini Anadolu'ya sürdü. Onlarda Anadolu'ya gitmek yerine Avrupa'ya gittiler ve Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'ya katıldılar. 1867-1871 yılları arasında Ali ve Fuat Paşa'ların siyasetlerine yönelik eleştirilerini, Avrupa'da çıkardıkları ve yabancı postahaneler ve ticari kanallarla Osmanlı İmparatorluğu'na soktukları birtakım gazeteler yayınladılar.

Genç Osmanlıların bürokrat kökenli olmaları dolayısıyla, İstanbul'a dönme ve siyasi düşüncelerini uygulayabilme şansları olması şartıyla, muhalefet ettikleri bürokrasiye yeniden

---

163 Niyazi BERKES, A.g.e., S.283 vd.

164 Hilmi Ziya ÜLKEN, A.g.e., S.61-89

katılma istekleri her zaman vardı. Bu isteğe ilk boyun eğer, Abdülaziz'in Haziran 1867'de Paris'i ziyaretini fırsat bile- rek onunla irtibata geçip barışın Mustafa Fazıl Paşa oldu. 1871'de Ali Paşa'nın ölümüyle (Fuat Paşa 1868'de ölmüştü) Ce- miyet üyelerinin bazıları İstanbul'a dönmeye karar verdiler. İlk dönenler arasında Namık Kemal'de bulunuyordu. Ali Suavi ise Abdülaziz döneminin sonuna kadar Avrupa'da kaldı.

1871-1876 yılları arasında, Osmanlı imparatorluğu'nun u- luslararası konumu iyice kötüleşti ve imparatorluğun yıllar- dır bozuk olan mali durumu 1875'te devletin iflas ettiğini açıklamasına yol açtı. Bu iflas, çok sayıda Avrupalı -özel- likle Fransız- yatırımcıyı etkiledi, sonunda 1881'de Düyunu Umumiye Idaresi kuruldu ve Osmanlı ekonomisinin oldukça büyük bir kısmının denetimi yabancıların eline geçti. Bu mali so- runların yanısıra, gittikçe büyüyen iç güvenlik sorunları da vardı.

Bu arada Osmanlı'da hiç olmayan kişisel hakların Tanzi- mat dönemi gelişmeleri içinde ortaya çıkmaları, bir medeni kanun düzenlemesini zorunlu hale getirmişti. Önce Fransız Me- deni Kanunu çevirilerek kullanılmak istemişse de, sonra bun- dan vazgeçilerek, ilk kitabı 1874'te, 16.'sı 1878'de tamamlan- nan "Mecelle", bir medeni kanun olarak yürürlüğe sokuldu.

19.yüzyılın başındaki Osmanlı ile 19.yüzyılın 70'li yıl- ları arasında bir kıyaslama yapıldığında batılılaşıma yolunda olumlu veya olumsuz birçok derin değişimin gerçekleştiği, a- zımsanmayacak bir yolun katedilmiş olduğu gözlenir. 1876 yı- lına gelindiğinde Batılılaşıma başlamış Osmanlı aydınının ül- keyi Batılılaştırma arzusunun bir belgesi diyebileceğimiz bir belge ile yani ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilânı ile karşılaşırız.

Bilindiği gibi, Anayasa, Batı toplumlarında, devlet ik- tidarının sınırlarını gösteren ve birey ile toplum küreleri-

nin hareket alanlarını belirleyen bir belgedir. Bu bağlamda anayasa, herşeyden önce bireyin bilinç düzeyinde oluşmasını, sonra da haklarını güvence altına almak üzere devlet iktidarını sınırlama mücadelesini gerektirir.(165) "Osmanlı anayasacılık hareketleri bu unsurlardan hiçbirini taşımamaktadır. Tanzimat oluşumu içinde Devlet-i Ali'yeyi kurtarmanın yolu olarak Batı'ya benzemenin gerektiğine inanan ve kendini asla devletten ayrı olarak düşünmeyen bir grup aydınının, halk desteği olmaksızın (ve buna gerek duymaksızın) yaptıkları siyasi mücadele sonucu, Osmanlı Devleti 1876'da anayasalı düzene geçmiştir."(166)

Kanun-i Esasi, Batılı anayasalara göre içinde bazı zaaf- ları da taşımaktadır. Herşeyden önce hiçbir siyasi doktrinden kaynaklanmamakta ve her satırında egemen ideoloji olarak Osmanlılık ortaya çıkmaktadır. Güçler arasında denge kurulmamış, yalnızca padişahın yetkilerinin bir miktar sınırlandırılması, hatta tanımlanmasıyla yetinilmiştir.(167) Tümüyle Belçika Anayasası'nın etkilerini taşır. Belçika Anayasasına böylesine bağlı kalmanın nedeni, kralın yetkilerini sınırlandıracak bir parlamentonun salt denetimini sağlaması ve güçler ayrılığı ilkesini benimsememesindedir. Meşruti monarşiye geçişte örnek sayılacak böyle bir belgenin elde olması, o zaman ki anayasa hazırlayıcılarına büyük kolaylık getirmiş olmalı. Ne var ki, Belçika Anayasasındaki bu kesin ilkeye tam bağlılık gösterilmemiş, Prusya Anayasasında olduğu gibi Monarşik iradenin üstünlüğü tanınmış, ona ağırlık verilmiştir. Böyle olunca padişahın üstün iradesi aynen tanınmış, iki meclis kurulmasına karşın bunların rolü "danışmacı" olmaktan öteye gidememiş, tanınan bazı hak ve özgürlükler ise herhangi bir

---

165 Mehmet Ali KILIÇBAY, Osmanlı Batılılaşması, Tanzimat'tan

Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt I, S.147-152

166 Mehmet Ali KILIÇBAY, A.g.e., S.151

167 Mehmet Ali KILIÇBAY, A.g.e., S.151

güvenceden yoksun olarak sıralanmıştır. Böyle bir sonuca varılmasının sebebi, hiç kuşkusuz, Anayasanın bir Kurucu Meclis tarafından değil de padişahın iradesiyle açıklanıp yayınlanmış olmasındandır. Bir başka deyişle, halkın temsilcilerinin oluşturduğu bir meclis tarafından onaylanmamıştır. Bu nedenle ilk önce Anayasa niteliğinden yoksundur. Vekiller heyetince "etrafı tetkik ve tasdik" ve Hükümdar tarafından "kabul, tasdik ve ilân" edilmiş olması bu metni bir Anayasa belgesi olarak tanımaya yeterli değildir... İçerik açısından da klasik Anayasa anlayışına uymadığını şöyle açıklayabiliriz; ..... hükümdarın yetkileri tümüyle saklı tutulmuş, iktidarın kaynağının ulus olduğu belirtilmemiş, üstelik, devletin teokratik yapısı da korunmuştur." (168)

Parleментар bir sistem içinde meşruti monarşiye geçiş denemesine tanıklık eden Kanun-i Esasi, padişahı bir yandan "kutsal" ve "sorumsuz" ilân ederken, öte yandan bu sorumsuzlukla bağdaşmayacak ölçüde yetkilerle donatmaktadır. Sorumsuzluk, özünde yetkisizliği barındırdığına göre, padişahın yerine, örneğin Vekiller Heyeti'nin siyasal sorumluluğunun kabul edilmesi gerekirdi. Halbuki bu ilkede benimsenmemiş ve sorumsuz sayılan yürütmenin başı, bir yetki demetiyle çevrelenmiştir. Nitekim olaylar da bu yanlış düzenlemeyi açığa çıkaracak biçimde gelişti. 20 Mart 1877'de açılan ilk Meclis-i Umumi, o sırada başlayan Rus savaşıyla ilgili olarak hükümete sert eleştiriler yöneltip buna padişahı da katınca, II. Abdülhamid, ortaya çıkan bu yeni kurumun gücünden ürktü ve 18 Haziran 1877'de Meclisi dağıttı. Hemen eski monarşik yönetime geçmeyi de uygun bulmadı ve ikinci Mebusan Meclisi'nin toplanması hazırlıklarını başlattı. İkinci Meclis, 1878 yılının Ocak ayında açıldı. Seçim, elde yeni bir seçim yasası bulunmadığından eski, 28 Ekim 1876 tarihli Talimat-ı Muvakate sis-

temine uyularak yapılmıştı. Ancak bu ikinci Meclis'te hem vekiller heyetini, hem de padişahı Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla eleştirince, II.Abdülhamid, 14 Şubat 1878 tarihinde onu da kapattı.(169)

Kanun-i Esasi'nin temel amacını padişaha ait yetkileri tanımlamak olması, yürütme gücünü frenleyecek etkin önlemlerin alınmamış olması ve zaten böylesine tedbirlerin yaslanacağı toplumsal bir taban olmaması nedeniyle, yukarda da belirttiğimiz gibi, kısa bir süre sonra Padişah II.Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırıldı ve 1908 yılına kadar sürecektir "istibdat" dönemi başladı. Bu dönemle ilgili önemli noktalar, Osmanlı Batılılaşmasının en yoğun döneminin bu baskı ve despotizm döneminde yaşanmış olması ve Türk Devrimini gerçekleştiren kadrolarında bu dönemde yetişmiş olmasıdır. Bu dönemde Osmanlı tarihinde ilk kez yoğun bir siyasal muhalefet oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, devlet içinde devleti kurtarmaya çalışan siyasal-elit Tanzimat aydınının yerini, devleti devletin dışında kurtarma çabasına girmiş bir aydın tipi olacaktır. Bunun sonucu olarakta Osmanlı siyaseti hem ideolojik, hem de felsefi, hem de bilimsel bir içerik kazanmaya başlayacaktır. Öte yandan, yine bu dönemde ilk kez halk, siyasi mücadeleye ortak edilmeye çalışılmıştır (170) Ayrıca, osmanlılık idealinin karşısında Türk ulusçuluğu somut bir politika olarak güç kazanmaya başlamıştır.

23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe konularak II.Meşrutiyet dönemine girilmiş ve Osmanlı Batılılaşma hareketleri noktalanmıştır. Osmanlı Batılılaşması, Batılı olmayan bir toplumun laik olmaksızın Batılılaşmasının olanaksız olduğunu gösteren ancak, süreç içinde laikleşmeyi mutlaka gerekli hale getiren bir ortam yaratması açısından da diğer hı-

---

169 İlhan AKIN, A.g.e., S.59

170 Niyazi BERKES, A.g.e., S.305 vd.

ristiyan olmayan toplumlara engin bir deney fırsatı hazırlayan yoğun, inatçı ve yararlı bir oluşumdur (171). Ayrıca Türk Devriminin bazı önemli temellerinde Osmanlı Batılılaşma hareketi içinde atıldığını söylememiz olanaklıdır.

D- OSMANLI BATILILAŞMA HAREKETİNİN YARATTIĞI KÜLTÜREL DEĞİŞİM

Bilindiği gibi Batılılaşma ile başlayan toplumumuzdaki kültürel değişim cumhuriyet dönemiyle başlamadı. Ama, cumhuriyet dönemiyle bilinçli, bilimsel ve köktenci bir yapı kazandı. Günümüzde de sürmekte olan değişim olgusu ulusal kültürel kimlik yaratılarak Batılılaşma yolunda sürmektedir. Her toplum gibi Türkiye de hareket halinde olduğu gerçeği ile, söyleyebiliriz ki, çağdaş batı değerlerini kendi toplumsal yapımız içinde kendi kültürel kimliğimizle özgünleştirecek bir senteze yönelik bir süreci sürdürmekteyiz. Özgünleştirme ve senteze yönelme olgusu, Cumhuriyet döneminin bilinçli, bilimsel ve köktenci yönlendirmelerinin ürünüdür. Bu Atatürk önderliğindeki Türk Devriminin, Batılılaşma olgusunu ele alışındaki, halkla bütünleşmeci, tüm toplumu ve toplumsal değerleri kapsayıcı, taklitçi olmayan, toplum içinde varolan gelişmeci ve gelişmeye açık değerleri koruyucu ve batılılaşma olgusu içinde itici güç olarak kullanmaya yönelik bilinçli, bilimsel ve köktenci yaklaşımının sonucudur. Atatürk'ün kültür anlayışı konusunu değerlendirirken belirttiğimiz gibi, Atatürk'ün Batılılaşma anlayışı "Batıya rağmen Batılılaşmadır", yani öykünmeci, teslimiyetçi değil, Batılı tarafından sömürülmeme, Batılının karşısında eşit olabilme ve çağın uygarlığını Batı temsil ettiği için Batılılaşmaktır. Yoksa, Batı hayranlığı ile oluşmuş, kendi toplumsal değerlerini hor gören öykünmeci ve teslimiyetçi bir anlayışı kabul etmez. Ak-

---

171 Mehmet Ali KILIÇBAY, A.g.e., S.152

sine, kendi toplumsal değerlerimizi, çağdaş Batılı değerlerle geliştirmeye, güçlendirmeye ve çağdaş kılmaya yöneliktir.

Cumhuriyet döneminin yarattığı kültürel gelişim ve değişimin bir çoğunun temellerinin bilinçsizce de olsa Osmanlı Batılılaşma hareketi içinde atıldığını söyleyebilmemiz olanaklı. Bu nedenle Osmanlı Batılılaşma Hareketinin yarattığı gelişim ve değişime kısaca değinmeyi inceleme konumuzun daha iyi algılanabilmesi açısından yararlı gördük. Kısaca diyoruz, çünkü, bu konu çok geniş, çeşitli bilimler arası koordineyi de kapsayan bir çalışmayı içerecek yapıdadır.

Bilindiği gibi, yukardan aşağıya doğru uygulanan Osmanlıdaki Batılılaşma hareketi ile istenilen, Batı ile aynı teknik düzeye yükselerek askeri üstünlüğü yeniden ele almaktır. Osmanlı aydınlarının geleneksel kültürel değerlere sahip çıkarak Batılılaşmayı denemeleri, Osmanlılığın köküne karşı hâlâ güven duymalarına bağlıydı. Bu değerler "bizim" oldukları için değil, aynı zamanda "olumlu" oldukları için sahiplenilmesi ve korunması gerektiği düşünülüyordu. "Teknik ve ekonomik geriliğin bilinciyle olsa da, Osmanlı aydını, Batı'ya karşı "manevi" bir üstünlük duyabiliyordu. Ancak yüzyıl dönümü (19.yüzyıl) politik olayları bu güven duygusunun temellerini ciddi bir biçimde sarstı... "Osmanlılık" tanımının kendisi, içeriden ihanete uğradı (örneğin Hıristiyan Balkan ülkelerinin yanısıra Müslüman Arnavutların da bağımsızlık savaşına girmeleri gibi). Bütün bu yenilgilerin doğurduğu ruh hali de, Batılılaşmaya dört elle sarılmayı mantıklılaştıran etmenler arasında sayılabilir." (172) Fakat, dört elle sarınılan Batılılaşmanın; gelişmiş Batının gelişme temellerinin gerçek anlamda bilinmemesi, ilk başta "temel savaşçı bir toplumun, karşısındaki askeri rakiplerinin teknik

---

172 Murat BELGE, Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I. İletişim Yayınları, S.260-261

üstünlüğünün bilincine varmasının bir sonucu... " (173) olarak başlamış olması ve ardından gelen yukarıda sözünü ettiğimiz manevi çöküntü dolayısıyla, bilinçli, düzenli ve taklitçilikten uzak, ayrıca dönemin ekonomik ve siyasal çöküntüleri dolayısıyla da yaranmacı bir yapıdan uzak olmasını beklemek, yanılgılara neden olur.

Osmanlılık düşüncesinin içerden ihanete uğramış olması, bilinçsizce batılılaştırmanın getirdiği toplum içindeki ikilemler ve siyasal, ekonomik ve sosyal yöndeki hızlı bir çöküntüyü durduramayışı, ömrünü tamamlamış ve hızlı bir çöküntü içindeki Osmanlıyı kurtarmaya yönelik, Osmanlıcılık ve Batıcılık düşüncelerinin yanısıra, padişahın halifelik sıfatını da kullanarak tüm İslam alemini kapsayan İslamcılık ve dış Türkleri de kapsayan Türkçülük düşüncelerinin doğmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu ütöpik düşünceleri, 19.yüzyılın ikinci yarısındaki ve 20.yüzyılın başındaki Osmanlı'nın Emperyalist Batı önünde siyasal ve ekonomik yönden hızla çöküşü ve bağımlı hale gelişi karşısında manevi çöküntü içinde yeni bir toplumsal kimlik arayışı olarak görebiliriz.

Yeni bir toplumsal kimlik oluşturma olgusunun bilinçli, bilimsel, gerçekçi ve köktenci bir biçime dönüşmesi Türk Devrimiyle gerçekleşmiştir. Türk Devrimi ile Osmanlı aydınınının "Batıcı" mantığına karşılık "Batılı" mantığı getirilmiştir. "Batıda devlete ya da sivil topluma özgü birçok kurumlar ile yaşanan karmaşık bir hayat vardır ve son analizde "Batılı" olmak, bu çoğulcu hayat tarzını sürdürmektir. "Batıcı" kavramında ise, bu hayat tarzını yaşıyor olmaktan çok, buna erişme yolunda, şu veya bu derecede yoğunlaşan bir yönelim, bir zorlama anlamı içindedir." (174) Osmanlı'da Batılılaşmayı önüne hedef olarak koyan devletti ve Osmanlı aydınına Batının çeki-

---

173 Murat BELGE, A.g.e., S.260

174 Murat BELGE, A.g.e., S.261

ci yanı olarak, hep teknolojik üstünlüğü olarak görünmüştü. Ama Batı denilen karmaşık bütünlüğün teknolojiye eşit derecede önemli parçaları olan "sivil toplum", "demokrasi" gibi gerçekliklerinin de en az teknoloji kadar ulaşılması gereken hedefler olduğu gerçek anlamda kavranamamış, çok yüzeysel kalmıştır. Bu nedenle de "Batıcı" Bürokrat-Osmanlı aydını kendi algılama gücü ve mantığıyla tanımladığı biçimde bir batıya ulaşmak için toplumu yukardan aşağıya yöntemlerle zorlayan kişi olmuştur. Toplumsal değişim olgusu içinde "halk" unsurunun gerçek önemini kavrayamamış "Halka rağmen, halk için" mantığı ile hareket etmiştir.

Batı kendi özgül tarihi boyunca devlet karşısında bireyi özgürleştirerek bugünkü uygarlığını kurmuştu. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti dinsel-geleneksel bir biçimde yönetilen, ulus yerine "ümme" yurttaş yerine "tebaa" kavramlarının geçerli olduğu bir mutlakiyetti. Türk Devrimi ile birlikte laik, halkçı, ulusçu temellere dayalı bir demokrasi olarak Osmanlı imparatorluğu'nu tümüyle saf dışı eden ve her yönüyle Osmanlıdan kalan mirası reddeden yeni bir düzen kurulmuş ve bu şekliyle Osmanlı'nın "Batıcı" anlayışı da saf dışı etmiştir. Türk Devrimi ile reddedilen miras yalnızca devletin duragan varlığı ile ilgili bir tavır olmakla kalmamış aynı zamanda onun devinger varlığını da ilgilendirmiştir. Ayrıca bu değişim toplumsal yapıyı da kapsamış ve en önemlisi de bu değişim olgusu içinde "halk" unsuru da yer almıştır. Bu yanıyla da Osmanlı aydınınının "Batıcı" anlayışına karşılık, "Batılı" anlamında bir Batılılaşma sürecini başlatmıştır.

Osmanlı aydınları ve devlet adamları özellikle kültürel alanda geleneksel kimliklerini, ahlak değerlerini korumak istemekte ve Batılılaşmayı maddi yaşam ve teknolojiyle sınırlı tutmaya çalışıyorlardı. Uygarlığın evrensel ve uluslararası, kültürün ise ulusal olduğunu ileri süren Ziya Gökalp, Osman-

lı aydınına, bu anlayışın kuramsal gerekçesini ve haklı gösterilmesi olanagını yaratmaya çalışır. Atatürk'ün kültür anlayışı konusu içinde de belirttiğimiz gibi, Türk Devriminin belirleyici düşüncesi bu noktada önemli bir farklılık gösterir. Türk Devrimi ile Osmanlı tarzı öykünmecî ve uzlaşmacı "Batıcı" anlayışın yerini "Batılı" anlamında bir Batılılaşıma aldı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Osmanlı Ülkesi, her biri kendi içinde birer bütün oluşturan, bu nedenle de aralarında herhangi bir çatışmanın söz konusu olmadığı değişik ve çok sayıda alt kültürel birimlerden oluşan bir karma kültürel yapı biçimindeydi. Ayrıca merkezin, ülkenin geri kalan kısmı üzerinde sıkı denetimi de sözü edilen alt kültürel kümeler arasında herhangi bir çatışmanın çıkmasına engel olmaktaydı (175). Ancak 18.yüzyılın başlarından itibaren yüzyıllardan beri sürmekte olan bu kültürel yapıda, saray çevresinden başlayarak birtakım çözümler baş gösterdi. Bu çözümlerden, toplumun İstanbul dışında kalan kesimleri uzun süre etkilenmemişti. Ama İstanbul'un özellikle yönetimdeki kesimleri, yani saray çevresi tam bir kaosa doğru yol almaya başlamıştı.

Girişilen temelsiz ve "Batıcı" anlayıştaki batıllaşma daha başından öykünmeciliğin ve alıntılanmanın geleneksel olanlar üzerine eklenmekte, böylece uyumsuz eklektik yığın oluşturmaktaydı. Bu durumda yerli kültürel birimler önceki geleneksel işlevlerini sürdüremez bir duruma gelmekte, yani işlevsizleşmekte; öte yandan da tümüyle kendilerine yabancı bir ortama getirilen batılı kültürel öğeler de bu yeni ortamda tam anlamıyla işlevini yerine getirememekteydi (176). Dolayısıyla da kültürel gelişim sürecinde bir kopma, bir dengesizlik ve çelişki ortaya çıkmıştı. Çünkü bu yeni kültürel birim-

---

175 Şerif MARDİN, A.g.e., S.39. vd.

176 Metin AND, Bir Kültür Değişim Evresi Olarak Batılılaşıma, Özgür İnsan, 1974, Sayı 5, S.26

ler de kendinden öncesi olmayan, eskiden kopuk bir ortama getirilince durum büsbütün karışmıştır. Bir uygarlıktan ötekine geçmenin getirdiği bu ikilik önce genel yaşamda başlamış, sonra toplumumuzu düşünsel yönden ikiye ayırmıştır (177). Tanpınar, bütün bu yanlış uygulamaların bu kopukluğun ve ikiligin nedenini Türk toplumunun "asrileşmesi"ne bağlar. Ona göre modernleşmek ve bütünsel bir kültürel yapı gerçekleştirilmenin tek yolu vardır, o da sanayileşmenin, Batılılaşmanın, dolayısıyla da modernleşmenin Türk toplumuna özgü yaşam biçimi içinde akılcı yollarla gerçekleştirilmesidir (178).

Oysa, Osmanlının batıcılık anlayışı içinde Tanpınar'ın bu önerilerinden hiç birisini göremiyoruz. Sonuçta da kültürel yapıda ortaya çıkan dengesizlik ve kopukluk insanların beğeni düzeylerinde estetik anlayışlarında gittikçe belirginleşen bir düşüşe yol açmıştır. Batı özenticiliğinin yaygınlaşması nedeniyle geleneksel kültürel ürünler dışında doyum aramaya yönelinmiştir. Ancak tümüyle farklı beğeni düzeylerine yönelik bu ürünlerden, yerli olanlardan aldıkları tadı almaları olanaksızdı. Dolayısıyla da beğenilerde düşüşün yanısıra bir de gerçek olandan uzaklaşma ve yapaylaşma başlamıştır. Bunun yanı sıra, yabancı kültürel ürünler karşısında gelenekselin korunması, yeni gelenin karşısında yarışın sürdürülebilmesi için de ister istemez geleneksel olanların yeniden düzenlemeleri gereği ortaya çıkmıştır. Ancak bu durumda geleneksel olanların gerçek özlerini koruyabilmeleri ve geleneksel işlevlerini sürdürebilmeleri bir hayli güçleşmişti. Dolayısıyla da ya bunların geleneksel değerlerinden koparılarak yeniden düzenlemeleri ya da tümüyle bir yana bırakılmaları gibi bir ikilem içine girilmiştir. Koşullara uyabilenler varlıklarını sürdü-

---

177 Hilmi YAVUZ, Kültür Üzerine, Bağlam Yayınları, İst. 1987, S. 56.

178 Hilmi YAVUZ, A.g.e., S. 57.

recekler, uyum sağlayamayanlar öleceklerdi. Kısacası yanlış uygulamalar sonucu batılılaşıma ve çağdaşılaşma çabaları Osmanlı toplumunu başlangıçta umulduğu gibi gönence değil, içinden çıkılmaz bir kaosa sürüklemiştir. Osmanlı Devletinin günden güne içinden çıkılmaz bir çöküşe ve bunalıma doğru yol almaya başlaması, imparatorluğun, her geçen gün batıya daha çok bağlanmasına yol açmıştır. Bu durum, öykünmecilik, başkasına benzeme çabası olarak açıklanabilir. Bu da, çoğunlukla benzemek istenilenin yararına, benzemek isteyeninin de zararına sonuçlanabilmektedir. Kendisine benzemek istenilen taraf, karşı tarafın bu isteginden ve çabasından yararlanarak onu, kendi çıkarları yönünde kullanabilir. Benzemek isteyen ise nesnel ve öznel koşulların farklılığı nedeniyle hiçbir zaman tam bir benzeme ya da özdeşleşme noktasına ulaşamaz. Bunun en kaçınılmaz sonucu da bilindiği üzere "kimliksizlik" ya da "kimlik bunalımı" olarak karşımıza çıkmaktadır (179).

Burada belirlenmesi gereken nokta, Osmanlı Batılılaşımasının hedefinin, amacının ve yönetiminin gerçekçilikten uzak, varolan somut koşulları değerlendiren ve gören değil, ömrünü tamamlamış ve hızlı bir çöküş içindeki Osmanlıyı kurtarmaya yönelik, öykünmeci, teslimiyetçi ve uzlaşmacı bir yapıda oluşudur. Bu nedenle de Osmanlı bürokrat-aydını Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuştur. Ama bu durum Türk Devrimi ve Cumhuriyet Türkiye'si için bir "ideolojik birikim" de oluşturmuştur. Osmanlı'dan kalan bu ideolojik birikim, imparatorluğun çöküş döneminde gecikmiş olarak ortaya çıkan Türk Ulusçuluğu tarafından belirlenmişti. İmparatorluğun çöküşünü gören, İmparatorluğun kurucusu "...Türkler, yabancı topraklar üzerinde, yabancı insanlardan oluşan bir imparatorluğun yönetim sorumluluklarından kurtulduklarının bilincine vararak, kendi

---

179 Prof. Dr. Özer OZANKAYA, Atatürk ve Laiklik, Tekin Yayınevi, İst. 1983, S. 42-43.

kimliklerini buldular. Türk vatani, Türk dili ve Türk kültürü kavramları hep bu süreç içinde ortaya çıktı ve gelişti." (180)

İmparatorluk döneminin Batılılaşma çabalarının temel niteliği, toplumsal-ekonomik oluşumların sonucu olmak yerine Batı'dan alındığı için, etki ve başarı yönünden sınırlı kalan, (Batı Avrupa'daki anlamıyla tam bir uyuşum içinde olmasa bile) anayasacılık eylemi ve anayasa kavramıydı. "Toplumun ... yapısal sınırlılığının farkına varılamadı. Bu yüzden anayasacılık eylemlerinin başarısızlığı bu eylemlerin kısıtlı biçimlerde uygulanabilme niteliğinde arandı... karşı akım ve eylemlerin kısıtlamaları olmasaydı, imparatorluğu kurtarabileceğine inanılıyordu. Bu birikimin sonucu, anayasacılık akımlarının tam anlamıyla uygulanmasına yönelme oldu ki, bu da en sonunda Cumhuriyetin kuruluşuna yolaçtı." (181)

Osmanlı İmparatorluğunun temel yapısı özelliklerine bir tepki olarak gelişmiş bulunan ve uzun bir dönem süren ve başarısızlıkla sonuçlanan bir batılılaşma deneyimi de taşıyan, yalnızca Osmanlı toplumunun ortaya koyduğu bir devrimci sonuç olmayıp aynı zamanda birkaç yüzyıldan beri süregelen bir sınıma yanılma süreci sonunda biçimlenmiş somut bir çözüm önerisi niteliği de taşıyan ideolojik birikimin (182) bir başka niteliği, "... her türlü yabancı etki ve denetime karşı geliştirilen ulusal bağımsızlık ilkesidir... Emperyalizme karşı olmak, bu ilkenin bir simgesidir... Ulusçuluk anayasacılık, ulusal bağımsızlık, Batı tipi bir toplum yapısına olan inanç ve emperyalizme karşı oluş hep birlikte, yeni bir bireşim oluşturdu. Bu yeni ideolojik bireşim... "Kemalist ideoloji" ya da "Atatürkçülük" denilen olgudur." (183)

---

180 Emre KONGAR, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İst. 1985, S. 77.

181 Emre KONGAR, A.g.e., S. 77-78.

182 Emre KONGAR, A.g.e., S. 77.

183 Emre KONGAR, A.g.e., S. 78.

IV- KÜLTÜR DEĞİŞİMİNİ HAZIRLAYAN TEMELLERİN ATILMASI

Çalışmamızın bu bölümünde toplumumuzda Atatürk önderliğinde Türk devrimi ile gerçekleşen toplumsal değişimin, tarihsel gelişim sürecinin bazı bölümleri kısaca incelenecektir. Bu, ulusal Kurtuluş Savaşını hazırlayan, TBMM'nin açılışına kadar geçen süreç olacaktır.

Meclisin açılışıyla yeni bir devlet yapısı oluşturulmuş ve bu devletin denetiminde devrimler gerçekleştirilmiştir. Türk Devriminin yalnızca bir egemenlik mücadelesi değil, aynı zamanda bir bağımsızlık mücadelesini de içermesine yol açan ülkenin emperyalist güçlerce işgal edilmiş olması, toplanan ilk meclisin yapısını farklı kılmıştır. İlk meclis ülkenin işgalden kurtarılmasını isteyen toplumun herkesiminden ve değişik düşünceden yurtsever insanlardan oluşan, geniş tabanlı bir koalisyon görünümündedir.

Yeni bir devlet yapısı oluşturan bu meclisteki bir çok insan, bunun tam anlamıyla bilincinde değildir. Bu insanların amacı yalnızca ülkeyi düşman işgalinden kurtarmaktır. Onlara göre, meclisin işleri saltanatı ortadan kaldırmak değil, aksine korumaktır.

Geniş tabanlı bir meclisin oluşturulmasında ve bu meclis ile devrim döneminin temellerinin atılmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik gücünün önemi büyüktür. Bunun çalışma konumuz açısından daha iyi algılanabilmesi için, böyle bir oluşuma yol açan tarihsel sürece değinilmiştir.

Atatürk Devrimleri diye de anılan Türk Devriminde, Atatürk'ün yerinin ve mücadelesinin anlaşılması adına, belli bir dönemine kısaca değinilecek olan Ulusal Kurtuluş Savaşımızın tarihsel süreci, daha değişik ve geniş kapsamlı çalışmalara konular oluşturacak niteliktedir.

A- ATATÜRK'ÜN LİDERLİK GÜCÜ VE KİŞİSEL KÜLTÜRÜNÜN ETKİLERİ

Herşeyden önce Türk Devrimine öncülük eden mücadele-
siyle bütünleşmiş Karizmatik bir liderin, Mustafa Kemal'in
varlığı Türk Devrimine ayrı bir yapı kazandırmıştır.

"Devrimci lider, kendini yaratan koşulları doğru de-
gerlendirebilen ve onları yeniden biçimlendirebilen kişidir.
Liderliği, kendini yaratan koşulları doğru değerlendire-
bilmesinde; devrimciliği ise, onları yeniden biçimlendi-
rebilmesinde yatar...koşulları doğru değerlendirmek, lider-
lik için yeterli, devrimcilik için yetersizdir. Yeniden
biçimlendirme işlemi için gerekli olan doğru değerlendirme
liderliği belirleyebilir ama, devrimciliğin ancak ön koşu-
ludur.Lider, ancak doğru değerlendirdiği koşulları, yeniden
biçimlendirebildiği ölçüde devrimcilik niteliği kazanır"(184)

Yukarıdaki değerlendirme ışığında bakacak olursak,
Mustafa Kemal Atatürk devrimci bir liderdir. Ancak unutul-
maması gerekir ki, "Türk Devrimi ya da Anadolu ihtilali tek
bir modele sığmayacak ayrıntılarıyla ve çeşitlemelerle dolu bir
eylemdir. Bu nedenle, Atatürk'ün devrimciliğinin ancak
toplumsal, ekonomik, siyasal, örgütsel, psikolojik pek çok
ögenin birarada ele alınmasıyla anlaşabileceği hiç unutul-
mamalıdır." (185)

Ayrıca girişilen savaşım yalnızca ulusal bağımsızlığı
sağlamak için değil, aynı zamanda mevcut egemen güce karşı
bir ulusal egemenlik savaşımını da içermektedir. O günün
koşulları içerisinde olay değerlendirildiğinde, Mustafa Ke-
mal Atatürk'ün varlığının önemi daha da ön plana çıkar.

Mustafa Kemal ve savaşımına karşı çıkışlar yalnız Ha-
life-sultan ve yandaşları tarafından ya da işgalci dış güç-

---

184 Emre KONGAR, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından
Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, S.128.

185 Emre KONGAR, A.g.e. S.129.

lerden değil, Meclis içinden hatta kendi yakın arkadaşlarından da olmuştur. Atatürk bu konuya şöyle değiniyor: "...Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi vakti geldikçe uygulamaktı. Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu bu idi...Ancak tuttuğum bu pratik ve güvenilir başarı yolu; yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kişilerden kimileriyle aramızda, zaman zaman görüşlerde, davranışlarda, yapılan işlerde beliren temelli ve ikinci derecede anlaşmazlıkların, kargınlıkların ve sırasında ayrılık-larında nedeni ve açıklaması olmuştur. Ulusal savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, ulusal hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet yasalarına kadar uzayan gelişmelerinde, kendi düşünme ve ruh yeteneklerinin kavrama sınırı bittikçe, bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır." (186)

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, Türk Devriminin Tek öndere dayalı evrensel kadrolardan oluşmuş olmasıdır. Bunun pek çok nedeni vardır. Kısaca özetleyecek olursak;

Türk Devrimi düşünce hazırlığı bakımından uzun süren, geniş kapsamlı bir evreye dayanmamaktadır. "...Türk toplumu, 20. yüzyıl başlarında ileri gelen kesimleriyle bile tam bir çöküş içinde bulunduğunu sezebilmiş değildi. Birkaç bilim adamı, yazar, gazeteci, dışında toplum, her türlü atılım hareketlerine karşı isteksizdi. O birkaç aydın ise, bir inkılap hazırlığı yapmak yetenek ve düşüncesinden yoksundu... bazı hedeflere ulaşmak isteyenler, toplum yapısında reformlara gidilmesini özleyenler yok değildi. Ama, bu istek ve özlemlerin nasıl gerçekleşeceği bilinmiyordu." (187)

---

186 Atatürk Söylev I, S.12.

187 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II,T.C. Anadolu Üniv.Yay., İkinci Baskı, Ankara 1984,S.4.

Ulusal Kurtuluş Savaşı başlatıldığında Mustafa Kemal'-in çevresinde toplananların tek dileği bağımsızlığı kazanmaktı. Cumhuriyet, halifesiz laik devlet ve çağdaş uygarlığa geçme o dönemde kimseye inandırıcı gelmiyordu. Mustafa Kemal askerlik dehasıyla bir yandan savaşı kazanırken, bir yandan da Türk Devriminin temellerini atıyor ve bunları yakın çevresine benimsetmeye çalışıyordu. Çevresindeki belli başlı kişileri ustaca eğitmekte, sonra da ani kararlar ile devrimleri gerçekleştirmekte, daha sonra da yapılanın gerekliliğine inandırma işine geçmekteydi.

Türk Devriminin tam bir önder kadroya sahip olamaması yüzlerce yıllık ihmallerin sonucudur. Bu nedenle, Mustafa Kemal, bir yandan çevresini eğitmeye çalışırken, bir yandan da devrimi anlayıp yürütecek yeni kuşakları yetiştirmeye büyük önem vermiştir. Türk Devriminin ürünü olan Cumhuriyetin gençliğe emanet edilmesi, Devrimi yaşatacak olan kadroların Devrimin içinde ve sonrasında oluşması, Türk Devriminin kendine özgü özelliklerindedir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı henüz başlamadan önce böyle bir savaş için biraraya gelen ve Ulusal Kurtuluş Savaşına emegi geçen insanları Lord Kinross şöyle anlatıyor: "Hepsinin içten arzuladıkları ulusal savaşın bu ilk döneminde arkadaşlarının gereksinme duydukları şey, Mustafa Kemal'de gördükleri bu olağanüstü haldir. Onun düşünceleri ötekilerinden her zaman bir adım daha ileride, hareketleri bir derece daha kesin olmuştu. Ötekilerin çoğunda eksik olan önderlik niteliği onda vardı. Rauf Bey, prensip sahibi, ama kısır görüşlü; Kazım Karabekir, dürüst, ama esneklikten yoksundu. Refet, atılgan, ancak ihtiyatsızdı. Ali Fuat'ın elinden iş gelir, ama zekası fazla işlemezdi. Hepsi yurtlarını seven, kafaları çalışan, sağduyu sahibi, usta askerlerdi. Ancak aralarında iç ve dış sorunları etraflı bir biçimde kavrayan,

özel bir akıl ve içduyu karışımına sahip olan tek in-san, Mustafa Kemal'di. Üstelik, böyle tehlikeli bir işi ba-şarılı bir sonuca ulaştırmak için gerekli olan irade yalnız onda vardı.

"... Gerçekçi tabiatı ile mücadelenin uzun süreceğini ve sabırla, adım adım hazırlanacağını biliyor, düşünceleri-ni birden bire açıklamayıp zaman koşullarına ve duygusal havaya göre hesaplanması gerektiğini anlıyordu. Aydın kafası ile savaşın yalnız silahlarla değil, ama insanların zihnine ekilip geliştirilecek düşüncelerle kazanılabileceğini görüyordu. Bütün bunların başarıya erdirilmesi, ancak zorlu bir beyin çalışması ve insanüstü bir irade gücü ile olabilirdi ki, bu doğal sürükleyici güç, yalnız Mustafa Kemal'de bulunuyordu.

"... Idealist Rauf onu bugün için yararlı bir adam olarak görüyor, ama gelecekte gerekliliğine pek inanmıyordu. Daha katı ve politikadan daha uzak bir insan olan Ali Fuat ise, onu bir eylem adamı olarak kabul ediyor, ayrıca eski bir arkadaş gözüyle görüyordu. Refet'e gelince, o Mustafa Kemal'in yeteneklerine değer vermekle beraber, niyet-lerinden kuşkuluyor ve kendisine ötekilerden daha az saygı gösteriyordu. Bununla birlikte, hepsinin ortak nite-likleri ülkelerine karşı besledikleri köklü ve derin sev-giydi." (188)

Bu noktada Atatürk'ün kişisel kültürünü hazırlayan koşullara kısaca değinmenin yararlı olacağı inancındayız.

Atatürk'ün kişisel kültürünün oluşumunu incelemek geniş bir sosyoloji, psikoloji, toplumsikolojisi ve tarih bilgisini gerektirmektedir. Bu çalışmanın o derinliğe sahip olmadığını belirtmek isterim. Biz, kişisel kültürün oluşma-

---

188 Lord KINROSS, Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Sonder Yay., Dokuzuncu Baskı, İst.1984, S.260-262.

sına etki eden Atatürk'ün doğduğu dönemi, içinde bulunduğu koşulları kısaca gözlemeye çalışacağız.

Mustafa Kemal, 1881 yılında, Osmanlı Devletinin çöküşüne yolaçan çelişkilerin odaklaştığı Rumeli bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan Selanik'te doğdu. Çocukluğunun ve gençlik yıllarının bir bölümünün geçtiği Rumeli, 18.yüzyıldan itibaren başlayarak ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan Batı'dan en çok etkilenen bölgeydi. Batının artan ekonomik nüfuzunun dönüştürücü ve bozucu etkisi en çok bu bölgede duyulmuş, imparatorluğun çöküşünde önemli rol oynayan Hristiyan ulusların başkaldırması, büyük devletlerin nüfuz ve yayılma politikası en yoğun biçimde burada kendini göstermişti. İmparatorluğun en gelişmiş kentlerinden biri olan Selanik, yeni düşünce ve siyaset akımlarının en çok yankı bulduğu, görece kozmopolit bir merkez olmasının yanı sıra, siyasal bunalımın da odağı olan Makedonya'nın en büyük kentiydi. Çöken imparatorluğun yıkıntıları üzerinde yeni bir çağdaş devlet yaratan Mustafa Kemal, yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız modernleşmenin en ileri boyutlara ulaştığı, çöküş öğelerinin en çarpıcı biçimde birleştiği bu yörede doğdu ve yetişti.

Doğumu, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisinin hemen sonrasına, II. Abdülhamid yönetimin ilk yıllarına rastlar. Bu yıllar aynı zamanda II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemini belirleyecek düşünce ve siyaset akımlarının filizlendiği, devleti modernleştirme girişimlerinin sürdüğü ve önemli bir düzeye ulaştığı dönemdi. O dönemde askeri okul ve birlikler çevresinde yetişen, Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu kuşak, hem II. Meşrutiyet hem de Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'te yönetici konumlarda yer alacak, Türk toplumunun geçirdiği büyük dönüşümlere önderlik edecekti.

Şerafettin Turan'ın da belirttiği gibi (189) her insan doğduğu aileden başlayarak içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel çevrenin ve yaşadığı dönemi belirleyen büyük olaylarla akımların etkisi altındadır. Bu etkinin boyutları ve içeriği ile sonuçları ise, kişiden kişiye ve kişiliğe göre farklılık gösterir. Bazıları toplumun yarattığı etkilerin altında toplumun genel akışına kapılıp, toplumun içinde sıradanlaşır, bazısı olayların baskısı sonucu yolunu şaşırır, bir kısmı herhangi bir akımın önünde sürüklenir ya da onun sözcüsü ve savunucusu olur, içlerinden pek azı da gördüklerini, duyduklarını ve okuduklarını topluca değerlendirerek yeni bir bileşkeye, belirli bir düşün düzeyine ulaşabilir. Turan, "Büyük diye nitelendirilen kişileri diğer insanlardan ayıran özelliklerin başında da bu yetenekleri gelir." (190) diyor.

Mustafa Kemal, Müslüman-Türk kentsel orta sınıftan bir ailenin oğluydu. Babası, ciddi bir eğitim görmemiş olmakla birlikte, okur-yazar ve oldukça ileri düşünceli, bir ara ticaretle uğraşmaya başlamışsa da ticaretle başarılı olamamış, dargelirli küçük bir memur olan Ali Rıza Efendi; Annesi, geleneklerine bağlı, çevresindeki kadınların büyük çoğunluğundan farklı olarak okuma-yazma bilen bir kadın olan Zübeyde Hanım'dı. (191)

Geleneklerine bağlı annesi, din adamı olmasını istediği için, kısa bir süreyle önce mahalle mektebine ve daha sonra da babasının isteği üzerine de o dönemde Selanik'in en saygın okullarından olan ve modern bir öğrenim veren Şemsi Efendi

---

189 Şerafettin TURAN, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, TTK, Basımevi, Ankara 1989, S.1.

190 Şerafettin TURAN, Aynı eser, S.1.

191 Lord KINROSS, Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu, Sonder Yay., Dokuzuncu Baskı, İst.1984, S.25 vd.

ilkokuluna gitti.(192) Babasının genç yaşta ölümü üzerine öğrenimine bir süre ara vermek zorunda kaldı ve ailesiyle birlikte bir süre Selanik yakınlarında dayısının kahya olarak çalıştığı çiftlikte yaşadı. Bir süre sonra öğrenimini sürdürmesi için annesi onu Selanik'teki babaannesinin yanına gönderdi. Burada Mülki İdadi'de Rüstiye bölümüne yazıldıysa da bir öğretmenden dayak yemesi üzerine okulu bıraktı. (193) Küçük yaşta babasız kalması, kardeşlerinin basit hastalıklardan ölmesi ailenin geçim zorlukları çekmesi gibi nedenlerle çocukluğu zor koşullar altında geçti.

Mustafa Kemal, komşularının oğlunun askeri okul kıyafetlerine özenerek yöneldiği askeri okula girme istegine annesi karşı çıkmasına rağmen, gizlice girdiği sınavı kazanıp annesine bir oldubitti yaparak Selanik Askeri Rüstiyesine girdi.

Atatürk'ün Selanik Askeri Rüstiyesine girişine kadarki geçen süre içindeki kişiliğinin oluşumunda ve ilerdeki liderliğine hazırlanışında şans faktörü ağırlıktaysa da, bu aşamadan sonra şans faktörünün yerini yavaş yavaş bilinçli, kendi geleceğini belirlemeci, akılcı davranışlar almaya başlar. Emre Kongar'a göre "Aslında Askeri Rüstiye'ye giriş de çok bilinçsiz bir seçim degildir... bu olay, Mustafa Kemal'in kişilik niteliği olarak buyruk vermekten hoşlanmasının ve buyurma gücünü simgeleyen üniformaya karşı duyduğu arzunun bir sonucudur."(194) Ayrıca Kongar'a göre, "Babasının çocuk yaşta ölmesi, annesinin yeniden evlenmesi ve Mustafa Kemal'in buna tepkisi, kızkardeşleriyle ve mahalle

---

192 Lord KINROSS, Aynı Eser

193 Lord KINROSS, Aynı Eser, S.31.

194 Emre KONGAR, Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İst.1983, S.160-161.

arkadaşlarıyla ilişkileri, hep, onun biçimlenmekte olan kişiliğinin önemli ipuçlarını veren olaylardır."(195)

Rüştiye'yi bitirdikten sonra 1895'de Manastır Askeri İdadisi'ne girdi.Manastır Makedonya'da kalabalık bir subay-asker topluluğunun bulunduğu çeşitli Balkan uluslarının ulusçuluk hareketlerinin etkili olduğu bir ordu ve vilayet merkezi idi. Rüştiye'den sonra İdadi eğitimini İstanbul Küleli Lisesinde sürdürmek isteyen Mustafa Kemal'e hocası kurmay subay Hasan Bey, Manastır'a gitmesini orada daha iyi yetişeceğini salık verir.(196) Okulda tanıdığı İttihat ve Terakki'nin gelecekteki ünlü hatibi Ömer Naci'nin Mustafa Kemal'in düşünsel gelişiminde önemli etkisi oldu. Onun aracılığıyla edebiyat ve güzel konuşma sanatıyla ilgilenmeye başladı; daha önemlisi, o dönemin muhalif aydın çevrelerinin yetişmesinde önemli bir etkisi olan Namık Kemal'in ve Tefik Fikret'in yapıtlarını tanıma olanakını buldu.(197)

"Manastır Askeri İdadisi'nde ilk devrimci düşünceleri ve eylemleri filizlenmeye başlar.Burada sonradan sürekli işbirliği yapacağı Nuri Conker, Salih Bozok, Fuat Bulca gibi arkadaşlarıyla ilişkilerini pekiştirir." (198) Yine burada iken Fransızca öğretmenin kendisini azarlamasına üzülen (199) Mustafa Kemal Fransızcasını ilerletmek için iki üç ay, Frerler okulunun özel sınıfına gider. Kendisi bu çabasını Fransızca öğretmenin sert sistemine bağlamakla birlikte asıl inancın, iyi bir kurmay subay yabancı dil bilmesi olduğu açıktır. (200) Dil bilgisi geliştikçe arkadaşı Ali Fethi, ona

---

195 Aynı Eser S.161.

196 Emre KONGAR, Aynı Eser, S.161.

197 Kılıç Ali,Atatürk Hususiyetleri,Sel Yay.,İst.1955,S.201.

Lord KINROSS, A.g.e., S.36.

198 Emre KONGAR, Aynı Eser, S.161.

199 Lord KINROSS, A.g.e., S.37.

200 Mustafa BAYDAR, Atatürk'le Konuşmalar, Varlık Yay., İst.1967, S.32.

Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Desmoulins, Montesquieu gibi Fransız filozoflarının eserlerini tanıttı. Çok geçmeden iki arkadaş, bu düşünürlerin kendi ülkelerinin sorunlarını ilgilendiren düşünceleri üzerinde, heyecanlı tartışmalar yapmaya başladılar. (201)

İdadi bitiminde 14 Mart 1899'da, İstanbul'da Harb Okulu'nun piyade sınıfına yazıldı. Böylece ilk kez Makedonya'dan ayrılıyor, imparatorluğun hareketli başkenti İstanbul'u tanımış oluyordu. Atatürk, bu dönemde bilinçli olarak kendini geleceğe hazırlamaktadır. Siyasal düşüncelerinin yavaş yavaş Harbiye yıllarında olgunlaştığını söylüyor. "Ülkenin yönetiminde ve siyasetinde olumsuzluklar olduğunu keşfetmeye başlamasını" Erkan-ı Harp sınıflarına geçtiği döneme bağlıyor. Ayrıca bu da O'nun artık devrimci eylemlere başladığı sıralardır. Kendisi bu eylemi ve eylemin örgütlü niteliğini şöyle anlatıyor:

"Binlerce kişiden oluşan Harbiye öğrencisine bu buluşumuzu anlatmak hevesine düştük. Okulda el yazısı ile bir gazete çıkardık.

Sınıf içinde ufak (bir) örgütümüz vardı. Ben yönetim kurulunda idim. Gazetenin yazılarını genellikle ben yazıyordum." (202)

Sonradan, Mustafa Kemal ve arkadaşları okul yönetimine yakalanırlar. Okul komutanının hoşgörülü yaklaşımıyla olay sembolik cezalarla geçiştirilir ve cezalarda uygulanamaz. Fakat eylemlerine ara vermezler. Beyazıt'ta arkadaşlarıyla tuttukları bir evde siyasi sohbetlerini ve okumalarını sürdürürken, içlerindeki bir ihbarcının ihbarıyla tutuklanırlar. Birkaç ay sonra salıverilirler ve Mustafa Kemal ilk görev yeri olan Şam'a sürgün olarak gider. (203)

---

201 Lord KINROSS, A.g.e., S.37.

202 Mustafa BAYDAR, A.g.e., S.33.

203 Lord KINROSS, A.g.e., S.46-57.

ileriki yıllarda kendisiyle birlikte siyasal yaşamı etkileyecek olan İsmet İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar gibi subaylarla da Harp Okulu yıllarında tanıştı.

Askerlik yaşamı boyunca Osmanlı Devletinin çok değişik yörelerinde görev yapması ülkeyi ve halkını çok iyi tanımasını sağlamıştır. Ayrıca bu görevleri sırasındaki başarılarıyla da kendi karizmasını oluşturmuştur. Askerlik yaşamının çoğu savaşlarla geçmiş, bu da kendisinde geniş bir deneyim birikimine yol açmıştır. En yoğun anlarında bile okuma alışkanlığını yitirmemiş ve okuduklarından notlar almıştır. (204)

Askerlik yaşamı içindeki görevleri sırasında Anadolu'nun yanısıra bugünkü Türkiye sınırları dışında kalan Osmanlı topraklarında görev yapması ve ora halklarıyla olan yoğun ilişkileri, O'na olaylara daha farklı bakabilme genişliğini de kazandırmıştır. Osmanlı'nın kendi egemenliği altındaki halklar içindeki yerini ve konumunu merkezin dışında inceleyebilme olanağı, Türk Devriminin daha gerçekçi hedeflere oturtulmasında önemli bir etken olmuştur denebilir. "Mustafa Kemal, Türk halkı üzerinde hayale kapılmıyordu. Onun katı, tutucu, kadere inanır, zeka ve inisiyatif bakımından ağır davranışlı olduğunu bilmiyor değildi. Ama aynı zamanda inatçı, sabırlı, dayanıklı, savaşçı, üstlerine bağlı ve gerekirse aldığı emre uyarak canını vermeye hazır olduğunu da biliyordu (205). Onun, I. Dünya Savaşında Çanakkale Cephesinde askerine "sizlere savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum" sözü, sanırım bu gözlemlerinin sonucunda olmuştur.

B- KURTULUŞ SAVAŞINI HAZIRLAYAN DÖNEM

I. Dünya Savaşına katılan imparatorluklar içinden ikisi

---

204 Atatürk'ün Hatıra Defteri Yay, Şükrü TEZER, TTK.

Ankara 1972, S.72 vd.

205 Lord KINROSS, A.g.e., S.262.

çöküp, parçalanırken, ikisi de nitelik ve biçim değişikliklerine uğramıştı.

Çarlık Rusya'sı ve Almanya'da nitelik ve biçim değişimleri olurken; Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ise çökerek parçalanmış ve tarihe karışmıştır.

Çökerek parçalanan İmparatorlukların çok uluslu bir yapıya sahip olmaları da bu çöküşü hızlandıran etmenlerden biridir. İçinde bulunulan o günlerde Atatürk'ünde belirttiği gibi, "... Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı." (206) İşgallerle Batılı Emperyalist güçler, bu toprakların paylaşılması çalışmalarına başlamışlardı.

Parçalanan İmparatorlukta Türklerin yaşadığı topraklarda işgali önlemek, işgal olunan bölgelerden işgalci güçleri çıkarmak ve sonrasında bu topraklar üzerinde çağdaş ulusal Bağımsız bir Türk Devleti kurmak gerekiyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için, ulus olma bilinci içinde, ulusal birliği ve bütünlüğü sağlayarak, ulusal bir savaş başlatmak gerekiyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Uluslaşma-Demokratikleşme-Laikleşme birbirini tamamlayan unsurlardır (207). Kurtuluş Savaşı sırasında, Mustafa Kemal, Padişah'ın Din-sel-Geleneksel otoritesine karşı ulus egemenliği kavramını kullanmıştır"... Dinsel geleneksel yetkeye karşılık, ulusal egemenlik kavramı Mustafa Kemal'in aslında kendi ellerinde topladığı gücün hukuksal kaynağı ve gerekçesi olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik ve Devrimcilik (başka amaçları olmakla birlikte) aslında, hep siyasal olarak Padişah'ın elinden alınan siyasal gücün yeni bir

---

206 Atatürk, Söylev I, TDK Yay. Ankara 1974, S.9.

207 Çetin ÖZEK, Devlet ve Din, Ada Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, S.46-62.

kaynağa ve tabana oturtulma çabasının ardında yatan ilkeleri belirler." (208)

Tam bir irdeleme yapmak gerekirse Atatürk'ün düşüncesine egemen olan iki üst ilke saptanabilir: "Akılcılık ve Ulusçuluk. Diğer ilkeler hep bu ikisinden çıkmıştır. Atatürk akılcı bir milliyetçilikle Türklerin çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini sağlayacak yöntemleri bulmuştur." (209)

Bu nokta da Türk ulusçuluğunun ve ulus olma bilincinin Türk Devrimi ile ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü; Osmanlı aydınınının ulusçuluk anlayışı, ulus olma bilinciyle oluşmuş bir ulusçuluk anlayışından çok, tepkisel bir ulusçuluktur. Fransız Devriminin etkisiyle Avrupa'da yayılan ve Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğindeki uluslarda birazda Avrupalı devletlerin desteğiyle gelişen ve Osmanlı imparatorluğunu parçalayan ulusçuluk anlayışının sonunda Osmanlı Devletini koruma adına gelişen bir ulusçuluktur.

Atatürk'ün ulusçuluk anlayışının önemi, bu noktada açığa çıkar. Atatürk'ün ulusçuluğu Osmanlı Devleti içindeki son dönemde varolan ulusçuluk anlayışından daha gerçekçi, ilerici, bilimsel ve çağdaştır. Zaten, Osmanlıyı kurtarma adına ortaya çıkan ulusçuluk yani Osmanlı ulusu yaratma düşüncesi olanaksız ve hayalci bir düşünce iken; Türkcülük düşüncesi ise, çok uluslu bir imparatorluk yapısındaki Osmanlının oğüne kadar varolan Devlet sistemine ters düşmektedir. Bu nedenle Osmanlı aydınında gerçekçi, ayakları yere basan, yayılmacı ve diğer dünya uluslarından koparıcı olmayan, uluslaşma bilinciyle ulusal sınırlarını çizebilen, bu sınırlar içinde akılcı ve bilimsel bir yöntemle ulusal kültürünü geliştirerek ulusal kimliğinin farkında olarak çağdaş uygarlığa katılma istegini taşımasını bekleyemeyiz.

---

208 Emre KONGAR, A.g.e., S.296-297.

209 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi II, Anadolu Üniv. Yay., Ankara 1984, S.111.

Gerçekçi, çağdaş, ilerici ve bilimsel bir ulusçuluk ancak, özgür düşünebilen bireylerle olabilir. Birey olma olgusunun Osmanlı yapısı içinde varolması düşünülemez. Osmanlı İmparatorluğunda kulluk anlayışı vardır. İmparatorlukta yaşayan kişiler padişahın kulu durumundadır. "İmparatorlukta din etkilerinden sıyrılmış, insanların doğuştan hakları bulunduğunu benimsemiş bir doğal haklar öğretisi varolmamıştı" (210).

Uluslaşma, ulus olma bilinci, sosyal bir varlık olması dolayısıyla birlikte yaşama özelliğine sahip olan insanın, ortak kültür, tarih, dil, toprak ve iktisadi yaşam bütünlüğü içinde geçmişte birlikte olmuş, bugün birlikte olan ve gelecekte birlikte olma ülküsü ile varolan bir olgudur. Ulusal bir topluluğu oluşturan bireylerin bu ortak istemlere sahip olabilmesi içinde özgürce düşünebiliyor olması gerekir. Çünkü ulus olma isteğinin dışsal veya maddi olma özelliğinin yanısıra içsel veya ruhsal bir yanı da vardır. Bu da bir toplum içinde tamamen "kişileşmiş" insanlarla değil, toplumun dışında "birey" olduğunun farkında olan insanlarla olabilir. Atatürk'ün yeni bir devlet anlayışı ve soruna Osmanlı yapısı içinde çözüm aramama gerçekçiliğinin ve bilimselliğinin önemi bu noktada bir kez daha açığa çıkar. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türk Devriminin temel yapısı ve hedefleri Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesinde belirlenmeye ve yaşama geçirilmeye başlanmıştır.

C- MUSTAFA KEMAL'İN ANADOLU'YA GEÇİŞİ

I. Dünya Savaşı başladığında Mustafa Kemal, Askeri Ateşe olarak Sofya'da bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta tarafsız kalmasından yana olan Mustafa Kemal, iki cephede

---

210 İlhan AKIN, Türk Devrimi Tarihi, Dördüncü Baskı, İst.1989, S.3.

birden çarpışmak zorunda kalacağı için Almanya'nın savaşa kazanamayacağını düşündüğünden bu ülkeyle ittifaka karşıydı. Ayrıca ordunun komuta kademelerine Alman subayların yerleştirilmesine de karşı çıkıyordu. Ama savaş çıkınca görev isteyen Mustafa Kemal, savaş süresince değişik cephelerde görev yaptı.

Mondros Ateşkes Andlaşmasından birgün sonra Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilen Mustafa Kemal, Ateşkes Andlaşmasının kendi komutanlık bölgesinde İngilizlerce tek yanlı uygulanmasına karşı koyarak, İstanbul'daki İngiliz güdümcülerini kızdırdığı için, 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları hükümetçe sona erdirildi ve İstanbul'a Harbiye Nezareti emrine alındı.

13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'a kadar çalışmalarını başkentte sürdürdü.

Mustafa Kemal İstanbul'a geldiği günlerde, karamsarlık ve kötümserliğin egemen olduğu başkent kargaşa içindeydi. Toplum olarak yaşanan bu karanlık dönemden kurtuluşun çözümleri Mustafa Kemal'in kafasında oluşmuştu. İstanbul'da kaldığı dönemde, Ulusal Kurtuluş Savaşının kadrosunu oluşturacak Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Orbay gibi arkadaşlarıyla, bu gün müze olan Şişli'deki evinde toplantılar yapıyor ve Ulusal Kurtuluş Savaşının temellerini atıyordu.

Trablusgarp ve Balkan savaşlarından beri üstüste gelen felaketlerin çökerttiği Anadolu halkını yeni bir savaşa sokmanın nedeni güç olduğunu biliyordu. "... Yurdun ekonomik durumu tam anlamı ile bozulmuştu. Doğal kaynaklar, insan gücü bakımından Anadolu çürümüştü. Savaş istenmiyordu. Halk subayları sevmiyordu. Salt bu nedenle Ege Bölgesinin işgaline halk yığınları tepkisiz kalmışlardı. Mustafa Kemal Paşa bütün bunları hesaplamıştı ve yeni kurulacak devleti halka indirmekle

pek çok zorluğun giderilebileceğini anlıyordu. Halka köle olarak yaşamının olanaksızlığı anlatılırsa, Anadolu tekrar canlanabilirdi." (211)

Burada kısaca Mustafa Kemal'in İstanbul'da kaldığı süre içindeki çalışmalarına değinmekte yarar vardır. İstanbul'da kaldığı süre içinde de Türk Devriminin hazırlığı konusunda çalışmıştır.

O günlerde ağır bir Ateskes Andlaşmasıyla Osmanlı Devleti savaşı bitirmiş ve Ateskes Andlaşmasına dayanılarak hızla işgaller başlamıştı. Ulusal Bağımsızlığın sağlanması önceliği vardı. Tüm yurtseverlerde bu kaygı içindeydi. İstanbul'da kaldığı süre içinde, yurtseverleri doğru, akılcı ve gerçekçi bir yöne doğru yönlendirmeye çalışmıştır. Bunun yanısıra gerek yaptığı görüşmelerle, gerek kurduğu ilişkilerle uzun süreli düşüncesini oluşturabileceği zeminleri hazırlamaya ve bu konuda önemli mevkiler elde ederek bu konuda aşamalar kaydetmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal, İstanbul'da kaldığı süre içinde tüm olanakların denenmesi ve bunlardan sonuç alınmadığı taktirde Anadolu'ya geçilerek mücadele edilmesini savunuyordu. Padişahla birkaç kez görüşmüş ve bu görüşmelerde, padişahı yeni bir kabine kurulması ve kendisinin Harbiye Nazırlığına getirilmesi yönünde iknaya çalıştıysa da sonuç alamadı (212).

İtalyan Elçisi Kont Carlos Forza (213), İngiliz İstihbarat yetkilisi Rahip Freur (214) gibi kişilerle görüştü. Ayrıca Refet Bele'nin de hazır bulunduğu Daily Mail Muhabiri

---

211 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp Kitabevi 11. Baskı, İst.1988, S.33.

212 Çağdaş Liderler Ansiklopedisi 1, İletişim Yayınları, İst.1986, S.102-103.

213 Prof.Dr.Feridun ERGİN, K. Atatürk, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İst.1984, S.80

214 Çağdaş Liderler Ansiklopedisi 1, S.103.

G. Ward Price ile yaptığı görüşmede; "...Fransızların Anadolu'da toprak istemeye haklarının olmadığını, Büyük Britanya'nın kontrolü altında tutacağı illerde ehliyetli valilere ihtiyaç duyabileceğini ve bu konuda hizmeti dokunabileceğini İngiliz gazeteciye anlattı. G. Ward Price, yaptığı görüşmeyi İngiliz istihbarat teşkilatında bir albaya nakletti. Olayı gerektiği gibi değerlendirmeyen İngiliz albay "yakında iş arayan çok paşayla karşılaşırız" diye omuz silkti. Oysaki İstanbul'da artık umut ışığı göremeyen Mustafa Kemal'in asıl amacı, bir grup arkadaşıyla beraber stratejik illerde yönetimi ele geçirmektir (215).

Gerçek mücadelenin halkla birlikte, Anadolu'da yapılabileceği ve İstanbul'da yoğun etkinlikte bulunamayacağı kanısına varan Mustafa Kemal, Anadolu'da etkin bir göreve atanma yollarını aramaya başlar.

Bu sıralarda Karadeniz yörelerinde büyük bir asayişsizlik vardı. Rum çeteleri etrafa dehşet salıyorlar ve bunların karşısında da Türkler boş durmayarak örgütlenmeye çalışıyorlardı. Türklerin örgütlenmeleri işgal kuvvetlerini rahatsız etmekte ve Samsun'a çıkarılan küçük bir İngiliz birliği de bu işe yeterli gelmemekteydi. İşgal güçleri asayişin sağlanması için, hükümete baskı yapmaya başlamıştı. (216)

Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngilizleri kızdıran bu durum karşısında, Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Ali Bey'in düşüncesini sorması Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişini hazırlayan olay oldu. Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmek istediğini biliyordu. Samsun'daki durumu İstanbul'dan denetim altına alamayacaklarını, yerel makamların da bununla başa çıkacak güçte olmadıklarının anlaşıldığının ve bu nedenle tek

---

215 Prof.Dr.Feridun ERGİN, A.g.e., S.79-80.

216 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, A.g.e., S.81,
Lord KINROSS, A.g.e., S.241-242.

çözüm yolunun oraya yetkili bir kimsenin gönderilmesi olduğunu, bu işi yapabilecek en uygun kişinin de Mustafa Kemal olduğunu Sadrazama söyledi (217).

Bu göreve uygun görülen Mustafa Kemal Anadolu'ya geniş yetkilerle geçme düşüncesindeydi. "...Tayin kararının kesinleşmesi, Mustafa Kemal'in istediği geniş yetkiler yüzünden gecikti. Genelkurmay Başkanı ve Harbiye Nazırı, bu derece geniş yazılı yetkiler verdikleri taktirde İngilizlerin tasvip etmeyeceklerini düşünüyorlardı. Mustafa Kemal acele etmiyor ortamın olgunlaşmasını kolluyordu. Sonunda kararın yetkileri belirten maddeleri Mustafa Kemal'in kendi kaleminden çıktı ve Damat Ferit Paşa bizzat imzalayıp mühürledi. (218)

Mustafa Kemal'in Doğudaki henüz terhis edilmemiş birliklerden oluşturulan 9. Ordu (bir süre sonra 3. Ordu) müfettişliği (Komutanlığı) görevi; görev bölgesinde iç huzurun sağlanması, silah ve cephanelerin bir an önce toplattırılıp elverişli depolarda korunmasıyla bazı kuruluşlar vatandaşa silah dağıtıyorlarsa bunun yasaklanması ve bu kuruluşların ortadan kaldırılması, gibi konuları içermekteydi.

Tümünden İngilizlerin isteklerinin yerine getirilmesi amacıyla verilen bu görevde başarılı olabilmek için Mustafa Kemal, Komutanlık bölgesindeki sivil yöneticilere de emir verme yetkisine sahip olması gerektiğini savunur ve bu yetkiyi alarak 16 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan ayrılarak 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkar. Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılışından bir gün önce 15 Mayıs 1919 günü Yunanlılar İzmir ve çevresini işgal etmişlerdi.

Resmen olmasa da fiili bir işgal altında bulunan, işgal gemilerinin toplarının saraya çevrildiği bir başkent orta-

---

217 Lord KINROSS, A.g.e., S.242.

218 Prof.Dr.Feridun ERGİN, A.g.e., S.81-82.

mında sağlıklı bir çözüm ve kurtuluş yolları aramak olanaksızdı. Politik anlamda dış müdahale en üst düzeyde idi. Bağımsızlığın yitirilmiş olduğu bu ortamda, bağımsız, sağlıklı bir dış politika izleyerek vatanın bütünlüğünü korumayı düşünmek, büyük bir hayal olabilirdi.

"... Dış politikanın birbirini tamamlayıcı iki aleti vardı: Diplomasi ve kuvvet.Kuvvete dayanmayan bir diplomasi etkisiz kalmaya mahkumdu. Merkezi İstanbul'da olan bir hükümetin ulusal hakları diplomasiye ve kuvvete dayanarak koruyabilmesi söz konusu olamazdı." (219)

Kurtuluş yollarının Merkez'de değil, Anadolu'da aranması gerektiği düşüncesi netleşmeye başlamıştır. İşgaller karşısında birçok illerde ülke hukukunu korumaya yönelik dernekler kurulmaya başlamış ve işgali protesto eden gösteriler yapılmaya başlanmıştır.

Kurulan dernekler ve yapılan gösteriler bölgesel boyutlarda kalmaktaydı. Düzenli, disiplinli, her bakımdan çok iyi donatılmış büyük orduların karşısında, bir merkeze bağlı olmayan, belli bir plana göre yönetilmeyen, asıl halk yığınlarının desteğini şimdilik alamayan bu tür yerel örgütlerin ve küçük cephelerin bir başarı sağlayamayacağı açıktı. Anadolu'da örgütlenmek ve mücadele azmini ayakta tutmak gerekiyordu. Sivil ve askeri makamlar arasında koordinasyonu kurabilecek kişisel inisiyatifi ile etkinlikleri planlayabilecek güvenilir, birleştirici, inandırıcı bir güce, bir öndere gereksinim vardı.

D- ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞININ HAZIRLIK DÖNEMİNDE ULUSAL EGEMENLİĞİN TEMELLERİNİN ATILMASI

16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. O günlerde Samsun'da 200

kişilik İngiliz işgal kuvveti bulunmaktaydı ve kendisine tahsis edilen evin hemen yakınında İngiliz karakolu bulunmaktaydı.

Samsun'da ilk iş olarak kolordu komutanlarıyla ilişki kurmayı gerçekleştirdi. Girişeceği eylemin kimlerle birlikte yürütüleceğini belirlemeye çalışıyordu.

25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçen Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi imzasıyla bütün yurttaki sivil ve askeri makamlara gönderdiği bir genelge ile; bütün askeri ve sivil yöneticilerden, buldukları yerlerde biran önce işgal olaylarını protesto etmek için heyecanlı mitingler düzenlemeleri, ulusal dernekler kurup halka felaketin büyüklüğünü anlatmaları ve bu işleri köylere kadar yaymalarını istiyordu. Ayrıca işgallerin kınandığının hem yabancı devletlere, hem de İstanbul hükümetine telgrafla duyurulmasını istiyordu.

Havza'da da halkı etkinlikler içine sokmak için etkinliklerde bulunulur. (220) Halkın ulusal bir savaşa yüregini adanmasıyla yürüyebileceğini bilen Mustafa Kemal gerçekçiydi ve bu savaşın Babiâli ile anlaşma içinde yürütülemeyeceğini biliyordu. Ulusun sahip çıktığı bir eyleme İngiliz işgal Kuvandanlığı kayıtsız kalmayacak, Babiâli'ye sert baskı yaparak kurtuluş eylemini doğarken boğmayı deneyecektir. Bu nedenle halkı bu olaya katabilmek için, her türlü propoganda ve telkin aracından yararlanma yoluna gidilecekti. (221)

"... Hareket, bir halk hareketi olacaktır. O günlerde Anadolu'da ulema (din bilginleri), meşâyih (tarikat şeyhleri), eşraf (soydan zenginler), mütehayyizan (şehirlerde halktan seçkin kişiler) memleketin sosyal yapısında halkın önder kişileri'dirler. Aydınlar ve yarı aydınlar savaşlarda erimiş-

---

220 Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam Mustafa Kemal, 2. Cilt, Remzi Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, 1st.1983, S.24-25.

221 Şevket Süreyya AYDEMİR, A.g.e., S.24-25, Feridun ERGİN, A.g.e., S.84-85.

lerdir.Ve bu halk önderlerinin arkasında kalan, ama geleceğin ön plana çıkaracağı, henüz fazla söz sahibi olmayan zayıf bir azınlıktır." (222)

Anadolu halkı ise; "... fakir, ezgin, gelenekçi, mütevekkil (işini tanrıya ya da oluruna bırakmış), kötümser, inatçı ve inançlarında istikrarlı idi. Padişah ve Halife saygısı köklüydü. Vahdettin'e ters düştüğü bilinen bir generalin kitleleri sürükleyebileceği, sivil makamlara söz geçirebileceği ve askeri kumandası altında tutabileceği, 1919 ortamında düşünülemezdi.Mustafa Kemal bir ikilem önündeydi. Düşman baskısına eğilen bir rejime itaat, Milli Mücadelenin başlamaması demektir. Rejime itaatsizlik, tarihsel görevini başarmasına gerekli yetkilerinin geri alınmasına yol açabilirdi.

"Ancak başarı şansı yok denilemezdi. Bütün yurt düzeyinde düşmana bir nefret dalgasının kabarması, sadrazamın sevilen biri olmaması ve İstanbul'da milli hareketi destekleyecek çok kimse bulunması umut veriyordu. Padişah ve Halifeye sadık görünebilir ve çıkartacağı anlaşmazlıkları kabine erkanı ile sınırlı tutabilirdi. Düşmanla işbirliği yapan «Hain Sadrazam» imajını kamuoyuna yayabilirdi. (223)

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Türk Devrimine bir bütün olarak bakan Mustafa Kemal Söylev'de de belirttiği gibi, "Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi vakti geldikçe uygulamaktır" (224). Bu aşama da halkı eylemin içine katmak için halkın güvenini kazanması ve halkın bu eyleme inandırılması gerekiyordu.

---

222 Şevket Süreyya AYDEMİR, A.g.e., S.25.

223 Prof.Dr.F. ERGİN, A.g.e., S.85.

224 Atatürk, Söylev I, S.12.

Mustafa Kemal Havza'dan sivil kıyafetlerle ayrılır. Böylece Havza halkına artık yalnız asker değil, sivil bir direnmeninde söz konusu olduğunu göstermek istemiştir. (225)

İşgalleri protesto amacıyla yurdun dört bir yanından İstanbul'a çekilen telgraflar, işgal güçlerini ve İstanbul hükümetini rahatsız etmişti. 8 Haziran'da Harbiye Nezareti O'nu geri çağırdıysa da, Mustafa Kemal İstanbul'u oyalama yoluna gitti ve Amasya'ya geçti. Artık giriştiği eylemi kişisel olmaktan çıkararak, halka maletmesi gerekiyordu.(226)

12 Haziran'da Amasya'ya ulaşan Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli de oluşan örgütleri birleştirmek için Sivas'ta bir genel kongre toplama kararındaydı. Bu amaçla 21-22 Haziran gecesi bir "İhtilal bildirgesi" niteliğindeki Amasya Genelgesini hazırlayarak, yurdun dörtbir yanındaki askeri ve sivil makamlara şifreli olarak gönderdi.

Bu genelge ayrıca İstanbul'da bulunan bazı kişilere de gönderildi.Genelgenin yanısıra ayrı bir genelge niteliğinde bir mektupta gönderildi. (227) Bu mektupta özetle;

"1- Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman gerçekleştiremez.

2- Bunlar ancak doğrudan doğruya ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.

3- Aslında, acı olan durumu öldürücü biçime sokan en keskin etmen, İstanbul'daki karşı akımlar ve ulusal ereklere zararlı bir biçimde desteksiz bırakan siyasal ve ulus yararına aykırı propagandalardır. Bunun cezasını yurdumuzun nasıl çektiğini pek çok görmekteyiz.

4- Artık İstanbul Anadolu'ya egemen değil, bağlı olmak zorundadır.

---

225 Lord KINROSS, A.g.e., S.267.

226 Atatürk, Söylev I, S.22.

227 Söylev I, S.25.

5- Size düşen özveri çok büyüktür" (228)

Yukarıdaki 4. madde yeni bir devlet oluşumunu ve Türk Devriminin genel yapısını ortaya koyması açısından önemlidir.

Amasya Genelgesinin içeriği özetle şöyleydi;

"Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul hükümeti sorumluluğunun gereklerini yerine getirmemektedir. Bu durum ise ulusumu yok olmuş tanıtmaktadır. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır. Ulusun bu işi yapabilmesi ve haklı sesini dünyaya işittirebilmesi için her türlü etkiden uzak bir ulusal kurul oluşmalıdır. Bu kurul Sivas'ta toplanacaktır. Her livadan ulusun güvenine sahip üçer temsilci Sivas'a gizlice gönderilecektir. Bu, ulusal bir sır gibi saklanacaktır. Ayrıca İstanbul Hükümeti ulusal derneklerin telgraflarını çektirmeme kararı almıştır. Bu dinlenmeyecektir. Komutanlar birliklerini terhis etmeyeceklerdir. Doğu illeri adına 10 Temmuzda Erzurum'da bir kongre düzenlenecek ve bu kongrenin üyeleride Sivas'taki kongreye katılacaklardır."

Genelgenin hazırlandığı gece, kısa bir süre önce Amasya'ya gelen Rauf Bey (Orbay), kendisinin konuk olduğunu ve hazırlanan Genelgenin müsveddesine imza atmaya yetkisi olmadığını söyler ve ancak yapılan ısrarlar sonucu imzalarken, Ali Fuat Paşa hiç çekinmeden imzalar. Refet Bele ise imzalamak istemez ve Ali Fuat Cebesoy'un ısrarı üzerine garip bir işaret koymakla yetinir. (229)

Bu kısa fakat anlamlı belge, Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'nin buyrugundan çıktığını ve Ulusal Kurtuluş Savaşını başlatma kararı aldığını göstermektedir. Genelgenin içeriğinde üç temel öge vardır;

---

228 Atatürk, Söylev I, S.26.

229 Atatürk, Söylev I, S.25.

1- Vatanın parçalanması ve bağımsızlığın gitmesi tehlikesi karşısında hükümet hiçbirşey yapamıyor; sorumluluğunun gereklerini yerine getirmiyor. Öyle ise bu hükümetin kararları da geçersizdir.

2- Artık ulus kendi kendine karar vermelidir.

3- Bunu sağlamak için de tüm ulusu temsil eden kişilerden oluşan bir kurul toplanmalıdır.

Bu üç temel öge birbirini tamamlar niteliktedir ve Türk Devriminin temel çizgisini açığa çıkarmaktadır. Devrimimizin ulusal egemenliğe ve demokrasiye dayanan temel yapısı ilk kez bu genelge ile net bir biçimde açığa çıkmakta ve ilan etmektedir.

Birinci öge ile mevcut egemen gücün yetersizliği ortaya konmakta ve ikinci öge ile kişi egemenliğine dayalı mevcut egemen güce ulus egemenliği alternatifi sunulmaktadır. Üçüncü ögeyle de Mustafa Kemal'in daha başlangıçta, düşmanla yapacağı mücadeleye girerken ulusun temsilcilerini ve onların görüşlerini yanına alarak, oğünün koşulları içinde son derece zor olan demokratik bir tutumla, başarıya ulaşacağı inancı içinde olduğunu görmekteyiz. Belirtilen niteliklerinden dolayı Amasya Genelgesi, Türk Devriminin başladığını ve nasıl bir yapıda sürdürüleceğini tüm yurda duyurması adına, bir "ihtilal bildirgesi" niteliğindedir.

Ayrıca Genelgenin en önemli özelliklerinden biri alınan kararların uygulanması ile ordunun görevlendirilmesidir.

Mustafa Kemal, genelgeyi Edirne'ye kadar olan bütün askeri ve sivil yöneticilere göndererek yetki sınırlarını aşıyordu. Yetki sınırları içinde de asayiş işleri ile uğraşmakla görevliydi. Anadolu'ya geçtiği andan itibaren resmi yetkilerini aşarak ulusal bir eylemin hazırlıklarına girişmesi O'na bu görevi verenleri zor duruma düşürdü. İngilizlerin baskısı üzerine Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa

Kemal'in görevden uzaklaştırıldığını bildirdi. Ama bu buyruğu Anadolu'da bulunan sivil yöneticilerin dinlemesi olanaksızdı. Çünkü, Amasya Genelgesinin uygulanmasıyla Komutanlar uğraşıyordu.Sonuçta Ali Kemal istifa etmek durumunda kaldı. (230)

Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a ulaştı. Başta Kazım Karabekir olmak üzere Erzurum'da halk tarafından coşkun bir biçimde karşılandı.Erzurum'a ulaşmadan yolda Harbiye Nezareti ve Saray'dan hemen istifa ederek İstanbul'a dönmesini bildiren telgraflar almıştı. (231) Dahiliye Nazırının vilayetlere gönderdiği genelgeye rağmen, henüz görevinden resmen alınmamıştı. İngilizlerin giriştiği etkinliklerden dolayı kuşkulandıkları kendisine bildiriliyor ve barış imzalayıp durum açıklığa kavuşuncaya değin başka bir görev kabul etmesi isteniyordu. Mustafa Kemal bu telgraflara olumsuz yanıt vermişti.

Erzurum'a ulaştıktan sonra da bu telgraflar sürdü. Saray tarafından İstanbul'a çağrılıyordu. Eger, İstanbul'a gelmez ise izimli olarak Anadolu'da kalabilirdi. Amaç Mustafa Kemal'i etkinliklerinden vazgeçirmektir.

Resmi görevi 8-9 Temmuz gecesi yapılan telgraf görüşmeleriyle son buldu. İstanbul'a dönmesi konusunda yapılan son çağrıyı red etmesi üzerine, görevinden alındığı bildirildi. O'da görevle birlikte askerlik görevinden de çekildiğini bildirdi. (232) Artık hiçbir ünvanı olmayan sıradan bir kişiydi.

Erzurum'da toplanacak Kongre'ye katılacak delegelerin tamamı henüz ulaşamadığı için 10 Temmuz'da toplanacağı bil-

---

230 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, S.38.

Prof.Dr.ilhan AKIN, Türk Devrimi Tarihi, S.102.

Söylev, S.26-27.

231 Lord KINROSS, A.g.e., S.278.

232 Atatürk, Söylev I, S.35.

dirilen kongre 23 Temmuz'da başladı. Kongre başlamadan önce, geçen süre içinde Mustafa Kemal toplantılar yapıyordu.

Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey İstanbul tarafından görevden alınmışlardı. Mustafa Kemal'in isteği ile Erzurum'da bulunuyorlardı. İki valinin yanısıra, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, yanında bulunan Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, Karargahından Kurmay Başkanı Kazım Bey ve Kurmay Hüsrev Bey, Doktor Refik (Saydam) Bey ile bir toplantı yapar. Bu toplantıda önemli bir konuyu dile getirir. (233)

Artık İstanbul'un olumsuz tutumu belliydi, ülkenin bağımsızlığa kavuşturulabilmesi için son nefeslerine kadar şiddetli bir mücadeleye girişmeleri gerekiyordu. Bunun gizli kapaklı yürütülmesi düşünülemezdi. Açıkça ortaya çıkmak ve ulusun haklarını yüksek sesle duyurmak gerekiyordu. Mustafa Kemal görevden alınmıştı, kendisi ile işbirliği yapmak onun başına gelebileceklerin kendi başına da geleceğini önceden kabul etmek demektir. Mücadeleyi sürdürebilmek için birinin lider olarak ortaya atılması ve diğerlerinin de bunu kabul etmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal bu kimsenin mutlaka kendisi olması gerektiğini söylemiyordu, bir başkası da olabilir. Ancak bu kimse, şimdiden belirlenmeliydi. Bu konuda derhal karar verilmesini, arkadaşlarının kendi aralarında görüşmeler yapabileceklerini, fakat mutlaka bu durumun açıklığa kavuşturulmasını istedi. Daha sonra yeniden toplanıldığında, liderin Mustafa Kemal olması gerektiği, diğerlerinin de kendisine yardımcı olacakları kararına varıldı. (234)

10 Temmuz günü Doğu illeri Müdafaa-i Hukuk Dernegi'nin Erzurum Şubesi, Mustafa Kemal'e Dernegin başına geçmesini öneren bir yazı gönderdi. Ayrıca İstanbul'daki Genel Merkeze

---

233 Atatürk, Söylev I, S.32.
234 Atatürk, Söylev I, S.32-33.

gönderdikleri bir telgraf ile, Genel Merkez adına söz söyleme yetkisinin Mustafa Kemal'e verilmesini istediler. Ayrıca Erzurum Kongresine katılabilmesi için de, Kongrenin Erzurum delegesi olarak seçilen Binbaşı Kazım ve Cevat beyler delegelikten çekilerek yerlerini Mustafa Kemal ve Rauf Bey'e bıraktılar. (235)

23 Temmuz'da başlayan kongre 14 gün sürdü. Kongreye katılan 54 delegenin toplumsal durumları, Türk Devriminde ulusal egemenliğin yaşama geçirildiği ilk yer olan ve Devrimin ilk ulusal toplantısının yapısında gösterir.

"... 54 delegenin toplumsal bakımından sınıflandırılması şöyle idi: 17 çiftçi ve tüccar (eşraftan), 5 emekli-subay, 4 emekli sivil memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci, 5 hukukçu, 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı, 3 eski milletvekili, 1 general (Mustafa Kemal), 1 eski bakan (Rauf Bey)." (236)

Mustafa Kemal, yakın arkadaşlarından bazılarında karşı çıkmasına rağmen Kongre Başkanlığına seçildi. Bu olayı Mustafa Kemal şöyle anlatıyor:

"... Benim, bu Erzurum Kongresine üye olarak girip girmemeliğim düşünülmeğe değer görüldüğü gibi, Kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığın üzerinde duraksayanlar bulunmuştur. Bu duraksayanlardan kimilerinin düşüncelerini iyi niyetlerine ve içtenliklerine yormakla birlikte, başka birtakım kimselerin bu konuda içtenlikten büsbütün uzak olduklarına, tersine kötülük amacı güttüklerine daha o zaman kuşku kalmamıştı..." (237)

Görüldüğü gibi yurtsever insanlarda henüz tam olarak varolan koşulları anlama ve buna en uygun bir çözüme yönelebilmek bilinci oluşmamıştır. Bu nedenle bilinçli, güçlü ve

---

235 Atatürk, Söylev I, S.45-46.

236 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, A.g.e., S.40.

237 Atatürk, Söylev I, S.49.

kararlı bir lidere gereksinim vardır. Mustafa Kemal, bu konuyu şöyle açıklıyor;

"Herşeyden önce ben, ne olursa olsun, kongreye katılmalı ve onu yönetmeliydim.Çünkü, zaman geçirmeksizin ulusal iradenin işler duruma getirilmesini ve ulusun kendi başına silahlı ve edimli olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak zorunluluğuna inanıyordum. Bu temel ilkeleri benimsetip karara bağlatabilmek için, kongrede yönetici olarak çalışmayı ve üyeleri aydınlatmayı çok gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum kongresinin, daha önce açıkladığım ilke ve kararını herhangi bir temsilciler kurulunun uygulatabileceğine benim güvenim olmadığını açıkça söylemeliydim." (238)

Mustafa Kemal, diğer insanlar gibi olaya yalnızca bir kongre açısından değil, Kongrenin başlatmakta olduğu Türk Devrimi süreci açısından bakmaktaydı.Türk Devriminin belirlenen hedef doğrultusunda ilerleyebilmesi ve başarıyla sonuçlanabilmesi için, güçlü, kararlı, uzak görüşlü, gerçekçi bir lidere gereksinimi vardı. Mustafa Kemal, bu gücü, yetkinliği ve yetkiyi kendinde buluyordu ve ulusal davada bunu kullanmayı bir yurtseverlik görevi olarak algılıyordu.

Kongrenin bitimine ilk üç gün kala da, Mustafa Kemal'in Heyeti Temsiliye'ye girmemesi ve etkin bir görev görünümü içinde olmaması gerektiği konusu gündeme geldi. Bu davanın yanlış anlaşılmasına yolaçabilir kanaati verdi. (239)

Ama Mustafa Kemal kararlı ve mücadeleci bir tavırla hem Kongre Başkanlığına, hem de Heyeti Temsiliye'ye girip Heyeti Temsiliye Başkanlığını üstlendi. Bu Türk Devrimindeki liderliğini kabul ettirmesi açısından önemli bir başlangıç ve aşama idi.

---

238 Atatürk, Söylev I, S.50.

239 Atatürk, Söylev I, S.49.

Çok önemli bir tarih dersi verdiği ve Türk Devrimine önemli bir kaynak teşkil eden Büyük Söylev'in de, bu olayı şöyle açıklıyor;

"... Ben, kimi arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uysaydım, iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi, düşüncelerimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde yersizlik ve yetersizlik olduğunu açığa vurmak ki bu davranış, benim vicdan buyruğu ile üzerime aldığım görev bakımından düzeltilmeyecek bir yanlış olurdu.

"... tarih, söz götürmez bir biçimde ortaya koymuştur ki, büyük işlerde başarı için gücü ve yeteneği sarsılmaz bir başkanın varlığı çok gereklidir. Bütün devlet büyüklerinin umutsuzluk ve güçsüzlük içinde, bütün ulusun başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, "yurtseverim" diyen binbir çeşit kişinin, binbir türlü davranış ve inanç gösterdiği kargaşalı bir zamanda danışmanlarla, birçok hatırlı ve erkli kişilerin sözlerine uyma zorunluluğuna inanmakla; korkusuz, kuşkusuz ve hele sert yürünebilir mi ve en sonunda ulaşılması çok güç olan hedefe varılabilir mi? Tarihte böylece ereğe ulaşmış bir topluluk gösterilebilir mi? İkincisi, baylar, ulus, yurt, siyasa ve ordu yöneticiliğinde hiç bulunmamış ve bu alanda değeri belirmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kişilerden, Örneğin,Erzincan'lı bir Nakşi Şeyhi ve Mutki'li bir aşiret başkanı gibi bilgisizlerden de kurulabilecek bir temsilciler kuruluna, söz konusu durum ve görev bırakılabilir miydi? Bırakıldığında "yurdu ve ulusu kurtaracağız" dediğimiz zaman, ulusu ve kendimizi aldatmış olmak gibi kötü bir yanılgıya düşmeyecek miydik? Böylesine bir kurula, perde arkasından yardım edebileceği düşünülürse bile bu yöntem, güvenli sayılabilir miydi?

"...ben bu söylediklerimi oğünlerden kalma bazı anılar ve belgelerle burada doğrulamayı, gelecek kuşakların siyasal ve toplumsal eğitimi bakımından ödev sayarım." (240)

Kongrenin ilk günü başkanlığa seçilen Mustafa Kemal, gerçek amacını sezdirebilici bir konuşma yaparak bir ulusal kuruldan sözetmiş ve gücünü ulusal iradede, yani ulusun iç isteginden alan bir sorumlu hükümet işbaşına gelirse esenliğe kavuşulacağını, böyle bir hükümetin ise ancak Anadolu'da kurulup çalışabileceğini belirtmiştir. (241)

Mustafa Kemal, ulusu temsil edecek bir kurulun oluşturulmasını, ulus iradesini taşıyan bu kurul içinden çıkacak bir hükümetin kurulmasını ve bu yeni hükümetin ancak Anadolu'da çalışabileceğini söyleyerek, İstanbul'dan ayrı, yeni bir devlet kurulacağını üstü kapalı olarak belirtiyordu. Ama Erzurum Kongresinde böyle bir amacın hemen gerçekleşmesi de beklenemezdi. Fakat kongre kendi amacına ulaşmış, doğu illerini direniş için birleştirmiş, yöresel direniş örgütlerinin bir çatı altında birleştirilebileceğini, yurtseverlerin tek amaç çevresinde toplanabileceğini ilk kez kamuoyuna göstermiş ve daha geniş çaptaki Sivas Kongresinin toplanmasını da kolaylaştırmıştır.

Kongrede alınan kararlar özetle şöyledir:

- Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bütündür, parçalanamaz.

- Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükümetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.

---

240 Atatürk, Söylev I, S.50-51.

241 G.M.K. Atatürk, Söylev, Cilt III Belgeler, Basıma Hazırlayan Ord.Prof.Dr.Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, Çağdaş Yayınları, İkinci Baskı, İst.1985, S.25-29.

- Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul Hükümetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye) yapacaktır.

- Ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir.

- Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez. Ancak bu vatandaşların canları, malları ve ırzları her türlü saldırıdan uzaktır.

- Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.

- Millet Meclisinin hemen toplanmasını ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

- Vatanın karşılaştığı olaylar ve üzüntülü durumun sonucu aynı amaçla kurulmuş bulunan dernekler, her türlü partililik akımlarının dışında, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilecektir.

Kongre bölgesel olmakla beraber, ulusal bir niteliktedir.

Kongre sürdüğü sıralarda, bundan telaşa kapılan İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay hakkında tutuklama emri çıkardıysa da, Doğu Anadolu'da bu emri uygulayacak bir makamın olmaması, İstanbul Hükümetinin Anadolu'daki etkisinin azalması adına önemlidir.

Mustafa Kemal, "Heyeti Temsiliye Reisi" sıfatı ile 2 Eylül'de Sivas'a geçti ve 4 Eylül'de Sivas Kongresi toplandı. Mustafa Kemal, liderliğine yönelik engelleme girişimlerine rağmen Kongre Başkanlığına seçildi.

Kongre'nin ilk üç gününün ittihatçı olunmadığına dair yemin etmek gerekliliği, padişaha bağlılık bildirimleri ve kongre siyasetle uğraşmalı mı yoksa uğraşmamalı mı, gibi konularla geçti ve dördüncü günde manda konusu gündeme geldi ve yoğun tartışmalara neden oldu.

Bütün bunlar kongreye katılanların gerçek mücadeleyi ve ulaşılmak istenen hedefi kavramadıklarını gösterir. Ki bu insanlar geldikleri bölgelerin en aydınlarıdır. Bu nokta Mustafa Kemal'in mücadelesinin önemini ve liderlik gücünü ortaya koyması açısından önemlidir. O dönemde Mustafa Kemal'in dışında hiç kimse tam bağımsızlığın gerçekleşebileceğine inanmıyorlardı.

11 Eylül 1919'da çalışmalarını bitiren kongrenin kararlarını şöyle özetleyebiliriz:

Erzurum Kongresinde Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanan örgütler, bundan böyle «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» olarak anılacaktır. Temsil Heyeti'de vatanın tamamını temsil edecektir. Ülkenin sınırları Mondros Ateşkesi sırasındaki sınırlar olarak belirlenecektir. Osmanlı topraklarının bütünlüğü ile hilafetin ve saltanatın korunması için, Kuvayi Milliye'yi etken ulusal iradeyi egemen kılmak esastır. Bu topraklarda Rum ve Ermeni devletleri kurmak için girişilecek hareketlere karşı koyulacaktır. Vatanın bütünlüğü kabul edilmek şartıyla, işgal emelleri taşımayan devletlerin fenni, sınıai, ekonomik her türlü yardımı kabul edilebilir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkının bir sonucu olarak ve İstanbul Hükümetinin keyfi yönetime sapmasını önlemek amacıyla Meclisi Mebusan'ın hemen toplanması gerekmektedir."

Ayrıca Sivas'ta irade-i Milliye adlı bir gazete çıkarıldı.

Sivas Kongresinde elde edilen sonuçlar başarılıdır. Her ne kadar çeşitli düşüncelere sahip temsilcilerin görüşlerini bağdaştırma yolu tutulmuşsa da, sonuçta Mustafa Kemal'in istegine uygundur. Ulusal derneklerin tek çatı altında birleştirilmesi önemli bir aşamadır. Ayrıca ulusal iradenin egemen kılınarak, saltanat ve halifelğin kurtarılacağı düşüncesi, mevcut egemen gücün iradesinin üstünde bir ulus iradesini egemen kılma anlamına da gelmekteydi.

Mustafa Kemal Kongreyi bir parlamento gibi çalıştırmak ve Heyeti Temsiliye'yi bir yürütme gücü gibi kullanmak istiyordu. Fakat kongreye katılanlar henüz bunun anlamını kavrayabilecek durumda değildir.

İstanbul'a padişaha çekilen telgrafların Damat Ferit Paşa tarafından engellenmesi üzerine Mustafa Kemal, meşru bir hükümet işbaşına gelene kadar İstanbul'la her türlü haberleşmeyi keseceğini bildirdi. Çeşitli vali ve komutanların bu kararı destekleyen telgrafları ve Mustafa Kemal'i vazgeçirmek için yollanan arabulucuların başarısız olmaları sonucunda, Damat Ferit 1 Ekim 1919'da istifa etti. Ali Rıza Paşa başkanlığında bir hükümet kuruldu.

Bu olay Anadolu'da başlayan Türk Devriminin ilk siyasal başarısıdır. İstanbul Anadolu'daki hareketin varlığını kabul etmiş oluyordu. Esas tanıma, Amasya görüşmeleriyle olacaktır. İstanbul Hükümetinin temsilcisinin, Anadolu'daki eylemin lideriyle görüşmesi ve anlaşmalara varması, bu eylemin hukuksal anlamda da tanınması oluyordu.

21-22 Haziran'da Amasya Genelgesi yazıldığı zaman Mustafa Kemal'i ayaklanmış sayan İstanbul Hükümeti, dört ay sonra 20 Ekim'de yine aynı şehirde O'nun ayağına gelerek, Ulusal eylemi resmen tanıyordu. Artık siyasal devrim başlamıştır. Düşmana tam anlamı ile karşı konulabilmesi için, halkı gerçekten temsil eden bir hükümetin de kurulması ge-

rekmetedir. Bunu gerçekleştirmek için yapılacak olan şey, ulusal bir meclisin toplanmasıdır.

Bu nedenle Mustafa Kemal İstanbul ortamında Meclisi Mebusan'ın sağlıklı çalışamayacağını öne sürerek, Meclisin İstanbul'da değil Anadolu'da toplanmasını ister. Her ne kadar İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa bu görüşe karşı çıkmasa da, İstanbul Hükümeti buna taraftar olmaz. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları da bu görüşe katılmayarak Meclisin İstanbul'da toplanmasını isterler.

7 Kasım 1919'da yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Erzurum Milletvekili seçilir. 16 Kasım'da Heyeti Temsiliye üyeleri ile yapılan bir dizi toplantıda Heyeti Temsiliye'nin merkezinin Ankara'ya taşınması kararlaştırıldı ve 27 Aralık'ta Mustafa Kemal Ankara'ya geldi. Bu tarihten sonra Ulusal Savaşın Merkezi Ankara oldu.

İstanbul'daki Meclise Mustafa Kemal gitmeme kararındadır. Ankara'da alınan karar doğrultusunda, Meclisi Mebusan'da, Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturulacak, İstanbul'a gelmemesine rağmen Mustafa Kemal Meclis Başkanı seçilecekti. Böylece Anadolu'daki ulusal eylemin Meclisi Mebusan'a egemen olduğu herkese gösterilmiş olacaktı. Ama Mustafa Kemal'in esas düşüncesi, kısa bir süre sonra kapatılacağını bildiği Meclisin Başkanı sıfatıyla Anadolu'da Meclisi yeniden toplantıya çağırmaktı.

12 Ocak'ta toplanan Mecliste, Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Felah-ı Vatan Grubu oluşturuldu ve Reşat Hikmet Bey Başkan seçildi. Meclisin aldığı tek karar, Misak-ı Milli'nin kabulüdür. Bu karar, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle oluşturulan düşüncenin yasallaştırılmasıdır. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali sonunda Meclis çalışmalarını durdurur.

E- TBMM'İNİN AÇILIŞI

Olayların gelişimi Mustafa Kemal'in haklılığını ve tedbirlerinin doğruluğunu kanıtlamakla kalmıyor, O'na düşüncelerini gerçekleştirme yolunda en önemli adımın atılmasına olanak sağlıyordu.

Amasya Genelgesiyle açığa çıkan, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle uygulamaya konulan ulusal egemenlik düşüncesi, gerçek anlamda yaşama geçirilme olanağı bulmuştur.

Istanbul'un işgalinden üçgün sonra 19 Mart 1920'de Heyeti Temsiliye Başkanı sıfatıyla Ankara'da bir ulusal meclis toplanması için çağrıda bulunan Mustafa Kemal, bu meclise Meclisi Mebusan Milletvekillerinin katılabileceği gibi, yeni milletvekillerinin de seçilmesini ister. (242)

Toplanacak Meclisin "Kurucu Meclis" olmasını düşünen Mustafa Kemal'in amacı "...toplunacak meclise devletin yönetim biçimini değiştirme yetkisi verilmesini ilk anda sağlamak idi." (243) Bu terimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayabilme koşulları henüz oluşmadığı için "Olaganüstü yetkili bir Meclis" terimini kullanır.

Ogünün koşulları içinde tüm zorluklara rağmen Ankara'da toplanacak meclis için yeniden seçimlerin yapılması, hem ülkede ve dünyada ulusal eylemin "meşru"luğunu kanıtlayacak, hem de özünde Saltanatın ve hilafetin İstanbul'daki son temsilcilerini bir boşluğa doğru itmenin bir yöntemi olacaktır.

Meclisin açılışında ivedi davranan Mustafa Kemal, Ankara'ya gelebilen Milletvekilleriyle yetinerek 23 Nisan 1920'de, müslümanlar için kutsal sayılan Cuma günü dinsel bir törenle meclisi açmaya karar vermiştir (244). "Ogünün duygu

---

242 Atatürk, Söylev I, S.305-306.

243 Atatürk, Söylev I, S.305.

244 Atatürk, Söylev I, S.313.

ve anlayışına uymak zorunluluğu bulunduğu" (245) için açılış Ankara'da tüm ülkede Mustafa Kemal'in istemi ve belirlediği programa göre yapılmıştır.

Açılış programı Mustafa Kemal tarafından hazırlanmış, 21 Nisan 1920 tarihli "çok ivedi" bir tel bildirim halinde tüm yurda gönderilmiştir.

Bu bildiri program, Türk halkının dinsel inançlara ve geleneksel alışkanlıklarına karşı bağlılığı ve duyarlılığı göz önünde bulundurularak hazırlanmış; Meclisin açılışına tüm ülkede kutsal bir anlam ve yorum getirilmek amacıyla kaleme alınmıştır. "Padişahlık", "Halifelik" kurumları, bu kurumları temsil eden "Padişah Halife" "kutsal bir varlık" olarak gösterilmekte, üstlenilen görevler arasında "yurdun bağımsızlığı" yanında "Yüce Halifelik ve Padişahlığın kurtarılması"na özenle özel bir yer verilmektedir.

Mustafa Kemal, "Yüce Halifelik ve Padişahlığın kurtarılacağını" söylemekte, bunun bir kutsal görev olduğunu belirtmekte, ama bu bildiriden bir gün sonra 22 Nisan 1920'de yayınladığı bildiri ile de 23 Nisan'dan itibaren bütün sivil-asker makamların ve tüm ulusun başvurma yerinin, yönetim merkezinin Meclis olacağını bir buyruk halinde tüm yurda ve dünyaya duyuruyordu.

O günlerde pek çok kişi, hatta Mustafa Kemal'in bazı yakın arkadaşları bile toplanan Meclisi geçici nitelikte bir kuruluş olarak görüyorlardı. Bu düşünceye göre; orada ulusun temsilcileri toplanmıştır ama, bunların yapacakları iş vatanın ve padişahın kurtarılmasını sağlamaktı. Bu "iş" bitince Osmanlı Devleti yaşamını sürdürecekti. Bu düşüncenin tutarlı olması olanaklı değildi.

Yeni toplanan meclisin adı bile yeni bir yapılanmanın, yeni bir devletin göstergesidir. "Adındaki Büyük sözcüğü, bu

kurulun bütün meclislerin üstünde bir gücü temsil ettiğini gösteren bir sözcüktü. Bunun da ne anlama geldiğini anlamayanlar bulunduğu, çok geçmeden, Meclisin niteliği sorunu tartışılınca ortaya çıkacaktır." (246)

Ayrıca önemli ikinci bir öge de TBMM'nin "Türk Ulusu"nu temsil etmesidir. Adın başındaki "Türkiye" sözcüğü devlet yaşamında ilk kez kullanılıyordu. "Osmanlı Anayasasında devlet «Osmanlıdır»; Saltanat «Osmanlıdır»; Ülke «Osmanlıdır»; Uyruklar «Osmanlıdır». Halbuki yeni açılan dönemde «Türklük», «Osmanlılığın» üzerine çıkarılmaktadır. ...Artık Türk Milliyetçiliği (ulusçuluğa) de doğmuştur. Kurulan yeni devlet, temelini Türk Ulusuna dayandırmaktadır. Bunun da bir inkılâp olduğu kuşkusuzdur." (247)

TBMM ile dışa karşı savaşı ve Osmanlı düzenine karşı ihtilali yürütecek, yepyeni bir devlet kurulmuş oluyordu. "Bu devletin kuruluşu, İstanbul'a isyan eden ve işgal devletlerine karşı gelen milli kuvvetlerin millet iradesine dayanarak başardığı bir sonuçtu." (248)

Yalnız Atatürk'ün Söylev'de belirttiği gibi, "Gerçek, Osmanlı Devletinin ve halifelüğün yıkıldığını ve ortadan kalktığını düşünerek yeni temellere dayalı, yeni devlet kurmaktı. Ama, durumu olduğu gibi söylemek, amacın büsbütün yitirilmesine yolaçabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünüş, daha padişah ve halifenin özürlü sayılacak bir durumda bulunduğu yolunda idi. Dahası, Mecliste, ilkin halifelik ve padişahlık makamı ile bağlantı ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aramak akımı baş göstermişti." (249)

---

246 Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, S.471.

247 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Anadolu Üni. Yay. Üçüncü Baskı, Ankara 1984, S.89.

248 Prof.Dr.Hamza EROĞLU, Türk İnkılâp Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İst.1982, S.204.

249 Söylev II, 324.

Mustafa Kemal'e göre, ulusal egemenliği üzerinde toplanan bu Meclis'in yapamayacağı hiçbirşey yoktu. Yetkileri sınırsızdı. Buna karşılık tutucu çevreler Meclis yetkilerinin din, saltanat ve halifelik hakları ile sınırlı olduğunu ileri sürüyorlardı. Ama uygulama Mustafa Kemal'in istediği biçimde gelişmiştir.

TBMM daha ilk günlerinde çok önemli şu kararları almıştı:

"Meclis'te toplanan ulusal iradeyi vatanın geleceğine egemen kılmak temel ilkedir. TBMM'nin üstünde bir güç yoktur.

TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis'ten ayrılacak bir kurul, Meclis'in vekili olarak hükümet işlerini görür. Meclis Başkanı bu kurulun da başkanıdır. Padişah ve halife, altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği esaslar içinde durumunu alır." (250)

Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi, "...bu ilkelere göre kurulan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükümetin kuruluşunda ilke, kuvvetler birliği kuramıdır. Zaman geçtikçe bu ilkelerin kapsadığı kavramlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve olaylar birbiri ardınca sürüp gitti." (251)

Prof.Dr.Hamza Eroğlu'na göre, "İstanbul'dan ayrı ve farklı, yeni bir devletin kuruluşu hem siyasi, hem de hukuki bir olaydır.

"Sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğunun, üstün bir güce sahip olarak şahsiyet kazanması, devlet hüviyeti ile ortaya çıkması, özellikle kamu

---

250 Söylev II, S.324-325.

251 Söylev II, S.325.

hukuku ile ilgili bir olaydır. Bu olayın siyasi yönü ise, yeni bir siyasi güç ve otorite olarak belirmesi ve devam etmesidir." (252)

Yeni Türk Devleti, 20 Ocak 1921 tarihinde "Teşkilat-ı Esasiye" adıyla ilk anayasasını yaptı. Bu anayasa vatandaşların temel haklarını ve özgürlüklerini, yargı işlerini ve benzeri çok önemli konuları düzenlememiş, yalnızca egemenliğin ulusa ait olduğunu, TBMM'nin yapısını, yetkisini ve yönetsel bölünmeyi belirtmiştir. Bu durumyla eksik bir anayasadır.

Zafer kazanılincaya değin, kaçınılmaz olarak hem ulus egemenliği, hem de saltanatın varlığı benimsenmişti. Bu durum dolayısıyla da TBMM, Osmanlı Anayasasının da yürürlükte olduğunu üstü kapalı da olsa kabul etmekteydi. (253)

1922'de Saltanat kaldırılınca Osmanlı Anayasası da varlığını kesin bir biçimde yitirdi. Bu durumda da ortada TBMM'nin yaptığı eksik bir 1921 anayasası kaldı.

Bu eksiklik de 1923'de Cumhuriyetin ilanı ve 3 Mart 1924'de halifelığın kaldırılmasının ardından 20 Nisan 1924'de TBMM'nin "Kurucu Güç Olma" yetkisine dayanarak yaptığı Anayasa ile giderildi.

Kısaca 23 Nisan 1920'de Meclisin açılmasıyla, Prof.Dr. Hamza Eroğlu'nun deyişi ile, "...anayasasız bir anayasa düzenine girilmiştir. Bu rejim, fiili anayasalı bir devlet rejimi olmuştur." (254)

TBMM'nin açılışı ile, Çağdaş Uygarlık düzeyine ulaşma yolunda ilk ve önemli bir aşama tamamlanmış oluyordu. Bu yolda ki ilk aşama "ulusal egemenliğe dayalı devletin kurulması" idi. Anayasa Genelgesi ve Kongreler ile başlatılan süreç, TBMM'nin kurulması ile tamamlanmıştı.

---

252 Prof.Dr.Hamza EROĞLU, A.g.e., S.205.

253 Prof.Dr.Ahmet MUMCU, A.g.e., S.161.

254 Prof.Dr.Hamza EROĞLU, A.g.e., S.205.

Ulusal egemenlige dayalı devletin pekiştirilmesi; Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, halifeligin kaldırılması ve devletin dinsel kurumlardan arındırılarak, devletin laik yapısının gerçekleştirilmesi ile olacaktır. Bu aşamadan sonra ki devrimlerde, Türk Devrimi ile kurulan ve temel ilkeleri belirlenen Devletin sürekliliğini sağlayacak düzenlemeler olacaktır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerle bu konuda şöyle bir gruplandırma yapabiliriz:

a) Ulusal egemenlige dayalı devletin kurulması 1919'da başlamış, temel yapısı ile 1924'te tamamlanmıştır.

b) 1924'ten sonra bir yandan ulusal devletin pekiştirilmesi için yeni önlemler alınırken, diğer yandan da çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefine ulaşmayı sağlayacak devrimler yapılmıştır.

c) Devrim adımlarının zaman bakımından genelden özele doğru bir sıralama izlenmiştir. İlk önce temel (genel nitelikli) devrimler yapılmış, sonra da özele doğru inilmiştir.

V- ÇAĞDAŞ UYGARLIK DÜZEYİNE ULAŞMA HEDEFİ DOĞRULTUSUNDA TÜRK TOPLUMUNDA GERÇEKLEŞTİRİLEN KÜLTÜR DEĞİŞİMİ

Türk Devriminin gerçekleştirdiği ve bu devrimi başarılı, kalıcı ve sürekli kılan en önemli nokta; Türk toplumunu oluşturan bireylerin yaşama, toplumuna ve dünyaya bakış, algılayış ve anlayış biçimi ile düşünce yapısı ve bunlara bağlı olarak yaşama biçimini temelden değiştirmiş olmasıdır.

Kişî egemenliğine tabiyetçi, dogmatik inançlı, kaderci, içine kapalı, edilgen kişilerin oluşturduğu ümmet toplumu yerine; Ulusal egemenlik yapısına dayalı bir devlette vatandaş olma bilinci ve sorumluluğuna sahip,akılcı,bilimsel, hoşgörülü, demokratik, laik düşünen, insanlık ailesinin bir üyesi olmanın bilinci ve sorumluluğunda, etken, kendi yaşamına ve çevresine egemen olabilen, çağdaş onurlu insanların oluşturduğu ulusal bir toplumu geçirmiş olması Türk Devriminin en önemli ve en büyük başarısıdır.

Düşünüş ve yaşayış biçiminde köktenci bir biçimde değişim yaşayan Türk Toplumunu, Türk Devrimi ile Atatürk önderliğinde bir "Kültür Devrimi" gerçekleştirmiştir.

Böylesi köklü bir değişim kısa zaman sürecinde gerçekleştirmek çok zordur. Hatta olanaksızdır. Bu nedenle Atatürk Devrimleri incelenirken asıl dikkat edilmesi gereken Atatürk döneminde gerçekleştirilen değişimler kadar, o dönemde atılan temeller sonucu gerçekleştirilmek istenen değişimlerdir. Bu değişimlerin sonuçlarını toplum olarak değişik alanlarda, değişik biçimlerde yaşamaktayız.Üzücü olan nokta, Atatürk'ün ve Devrimlerinin, dönemi içinde gerçekleştirilenler boyutuyla algılama yanılığısına düşülerek incelenmesidir.

Tahsin Yücel'in de belirttiği gibi "...Atatürk zamanında çıkmış bir takım yasaklayıcı yasaları öne sürerek, ömrünü Türk Ulusunun egemen, özgür ve ileri bir ulus duru-

muna getirme ereğine adanmış bu büyük önderi bir özgürlük düşmanı gibi de gösterebiliriz." (255)

"Atatürk ile, çağının koşulları içinde tarihin Türk toplumuna getirdiği birikimler içinde yapılmış bir devrimle karşılaşırız. Bu devrim, Türk Tarihinin Türk toplumuna getirdiği birikimler içinde Türk toplumunu bir değişmeye uğrattığı için bir devrimdir, bir Türk Devrimidir." (256) diyen Prof.Bahri Savcı, Atatürk'ün kendiliğinden ortaya çıkmadığını, bir gelişim sürecinin ürünü olduğunu; bu sürece ve onun içeriğindeki "oluşum"u bir bilinç olgusu haline getirerek, bunu özümleyip geleceğe doğru ivmelendirdiğini belirtir(257). Atatürk'ün kendisinden önceki "Dünya Devrimleri ve Evrimleri" sürecinin bir ürünü olduğunu söyler.

Kendinden önce gerçekleşen Amerikan-Fransız Devrimi, Sovyet Devrimi ve İngiliz Islahat evriminin yapılarını, gelişimlerini gözleyen ve inceleyen bir önderin yönetiminde bir Türk Devrimi gerçekleşir. Bu devrim Savcı'ya göre; "...yeni bir köktenci gelişmecilik ile bir devrim özümlemesi halinde, geleceğe doğru ivmelendirme devrimidir.." (258). Bu nedenle Atatürk'ün önderliğinde Türk Toplumunda gerçekleşen değişimi belirli bir dönemle sınırlandırarak inceleyemeyiz.

Bir bütün olarak bakıldığında Türk Devrimi, Türk toplumunun; bilimde, sanatta, kültürde, düşünde, siyasette, yönetimde ve tüm davranışlarında, topluca ekonomide, içinde bulunduğu çağdışı etkenlerden, bağlardan özgür kılmak, çağ ortamına getirmek, bilimin ve laik kültür ve yaşamın kura-

---

255 Tahsin YÜCEL, Atatürkçülük, Atatürkçülük Nedir?, Varlık Yayınları, Yedinci Basılış, İst.1982, S.174.

256 Prof.Bahri SAVCI, Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Varlık Yayınları, İst.1981, S.9.

257 Aynı eser, S.5.

258 Aynı eser, S.6-7.

cağı geleceğe yönelmeye olanaklı kılmak için değiştirmek ve değişime açık tutmadır. (259)

Bu bütünlük içinde ele alındığında, Atatürk Devrimlerini ve bu devrimlerle çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yolunda Türk toplumunda gerçekleştirilen ve gerçekleşme temelleri atılan kültür değişiminin yapısını, amacını ve hedefini doğru bir biçimde algılamamız ve anlamamız olanaklı olur.

A- TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DEVRİM KAVRAMLARI

Bir toplumda değişme, toplumun sürekliliğinin temel şartıdır. Değişme yeteneğini yitirmiş toplumlar yaşamda kalma olanaklarını da yitirmiş olurlar. Bu nedenle, çağdaş toplumlardaki en önemli özellik, toplumsal değişimin kurumsal, normal ve gündelik bir olgu durumuna gelmiş bulunmasıdır.

Toplumda gerçekleşen her değişme Toplumsal değişme değildir. Toplumsal ilişkilerde oluşan önemli ve kalıcı değişiklikler toplumsal değişmedir. (260)

Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, gelişme ve değişme kavramlarının birbirinden farklı olduğudur. Gelişme, istenen yönde değişme demektir ve bir değer hükmü içerir. Örneğin, Türk Devrimiyle hedeflenen değişimler gelişme nitelikli değişmelerdir, Çağdaşlaşmayı hedefler.

Hiçbir toplum dünyadaki diğer toplumlardan ayrı düşünülemez ve her toplum varlığını sürdürebilmesi için, sürekli olarak kendini yenilemek ve geliştirmek zorundadır. Bu değişen dünya şartlarına uyum sağlayarak kendi varlığını sürdürebilmesi adına zorunlu bir olgudur.

---

259 Aynı eser, S.9.

260 Ord.Prof.Dr.Sulhi DÖNMEZER, Atatürk İnkılabları ve Siyasal Değişme Teorileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, Sayı 15'ten Ayrı Basım, Ankara 1989, S.524.

Toplumsal değişme, değişik etmenlerin rol oynadığı karmaşık bir oluşumun sonucu olarak ortaya çıkar. Bu oluşumda yenilik, buluş, bulgu gibi olgular başlıca etkenlerdir ve toplumsal düzen, her zaman, sürekli olarak kendiliğinden değişmektedir. Bu konuda toplumdan topluma değişiklik gösteren fark, değişimin hızıyla ilintilidir. Değişmenin hızı ve oranına etki eden etmenlerin başında, toplumun yapısının niteliği gelir. Başka bir önemli etmen de, toplumun değişmeye olan genel tutumudur. (261)

Yaşlı kişilere üstün otorite tanıyan kültür değerlerine sahip ya da toplumsal uyumu abartılmış biçimde vurgulayan toplumlarda değişme hızı az olurken; nüfusunda çocuk ve gençlerin yüksek oranda bulunduğu ya da hoşgörü toplumlarında toplumsal değişmeye karşı direnç daha az olmaktadır. Ayrıca, yeniliği kabule hazır devrimci tutumlara sahip toplumlarda değişme oranı ve hızı yüksek olmaktadır. (262)

Toplumsal değişme, değişik etmenlerin rol oynadığı bir oluşmanın sonucunda olmasına rağmen; genellikle toplumbilimde "sosyal değişme sağlayıcı ajan" (change agent) denilen, lider yeteneğindeki kişiler, iktidar sahipleri, istilacılar tarafından kabul edilip edilmemesinde, değişiklik önerisini getiren kişi (ya da), kişiler (ya da), kurumların konumları, toplum üzerindeki etkinlik boyutu büyük ölçüde etkili olur. Etkinlik ile iktidarın birlikte varolduğu durumlarda değişmelerin toplum tarafından kabullenmesi daha kolay olur.

Başarıda önerilerin sunuluş yöntemlerinin de önemi büyüktür. Bu nedenle, toplumsal süreç ve güçlerle ortaya çıkan değişim gereksinimleri karşısında; değişimin istenilen gelişimler doğrultusunda olması yönünden, değişimi programla-

---

261 Dönmezer, A.g.e., S.532-533.

262 Aynı eser, S.532-535.

arak belli bir plan çerçevesinde yönlendirmede, toplumun yapısını ve çağın gelişim düzeyini iyi bilen, akılcı bir liderlik gücünün önemi büyüktür. Toplumun kültürünü değiştirmeyip buna eklenen öğelerin kabullenilmesi kolay olurken; yerleşmiş yapı öğelerinin ya da kültür öğelerinin tamamen değiştirilmesi girişimleri büyük dirençlerle karşılaşır. Bu yüzden toplumsal değişmeyi öneren liderlik gücünün, yeniliğe karşı dirençleri doğru ve akılcı yöntem ve zamanlamayla kırması gerekir.

Toplumsal değişme ve gelişmeler, toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerleri değiştirmeyi içerir. "Tür olarak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutu" (263) olan değer, toplumsal bir olgu olarak insanın gereksinimlerini karşılar. Bu nedenle insana özgüdür ve evrenseldir. Çünkü, "değer taşıyan herşey az ya da çok nesnel gerçekliği yansıtır, nesne ve olayların insanca edinilmiş bilgisini ortaya koyar." (264)

Toplumsal değişmeyi belirleyen önemli belirtilerden birisi, toplumun önemli yapı öğelerini oluşturan toplumsal değerlerde değişmelerin gerçekleşmesidir. Toplumsal değer değişmeleri uzun zaman süresi içerisinde gerçekleştirebilmektedir. Toplumsal yaşam içinde değerler zamanla geleneksel bir yapıya da dönüşebilirler. Ama, değerlerin de zamanın gerekleri karşısında değişerek gelişmesi zorunluluğu vardır. Ne var ki bazı değerler değişerek gelişme yerine, zamanla katılaşma eğilimi gösterirler. Kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı alışkanlık haline getirseler de, değişme zorunluluğu da kaçınılmaz bir toplumsal olgudur. Bu değişim, toplumun doğal gelişimi içinde olmadığı ve değişim gereksinimi duyul-

---

263 Ioanna KUÇURADI, Etik, Meteksan Ltd.Şti. Yayını, Ankara 1988, S.84

264 Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.1986, S.275.

duğu zamanlarda, toplum kendi iç dinamiğinden gelen bir zorlamayla zorunlu ve köklü değışimlere de dönüşebilir.

Zorlayarak değıştirme istenilen birşey değildir, ama bazen bu yola gidilmesi de kaçınılmazdır. Bununda temel nedeni bazı toplumların kendi kendilerini yenileyebilme olanaklarını yitirmiş bulunmalarıdır.

Toplumsal düzendeki egemen gücün belirlemiş olduğu değerler (ya da değer yargıları) ile toplumun somut yaşamındaki değerlerin (ya da değer yargılarının) farklı ya da çelişiyor olması durumunda, toplumsal yapı içinde bu çelişkileri dengeleyecek kurumlar yok ise, toplumda kargaşa kaçınılmazdır. Oluşan çelişki durumunda toplumun yararları ağır basar ve egemen güç ile toplum arasında çözümsüzlük doğarsa, kaçınılmaz bir şekilde zora dayanan, zorunlu değışim olgusu açığa çıkar ki bu da devrimdir.

Devrim, siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkiler düzeyinde hızlı değışmeye yolaçan bir olaydır. Devrimi diğer değışmelerden ayıran farkı, "hız" ve "kapsam" ayrımıdır. Her toplumun heran değışme içinde olduğu düşünülürse "devrim" olayını yalnız "değışme" kavramına bağlayamayız. Çünkü o zaman, her toplum heran "devrim" yaşıyor demektir. Oysa, her toplumda heran devrim olmaz. (265)

Siyasal anlamda "devrim", iktidarın kökeninde değışme yaratan bir olaydır. Örneğin Fransız Devrimi, siyasal iktidarın kökenini tanrıdan ve gelenekten alıp, o dönemin ilerici sınıfı olan burjuvaziye ve kentli halka vermiştir. Aynı

---

265 Bu konuda bkz. Prof.Dr.Hamza EROGLU, Türk İnkılap Tarihi, M.E.Basımevi, İst.1982, S.1-18; Prof.Dr.Ahmet MUMCU, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, S.2-4; Mumcu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, S.3; Doç.Dr.Toktamış ATEŞ, Türk Devrim Tarihi, Der Yayınları, İst.1982, S.32-34; Emre KONGAR, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İst.1983, S.21-23, S-97-108.

biçimde Türk Devriminde de, Atatürk, dinsel-geleneksel kökenli iktidarı, ulusa dayalı, laik bir niteliğe dayamıştır. İktidarın kökeninde, yani dayandığı güçlerde (inançlar ya da sınıflar, ilişkiler) değişiklik yapmayan olaylar, bu anlamda devrim değildir. Demokratik yolla yapılan bütün değişiklikler, aynı kökene, halk kökenine dayandığı için, devrim diye nitelenemez. Fakat demokrasinin başlaması bir devrimdir. (266)

Ekonomik ve toplumsal anlamda devrim ise, ekonomik ve toplumsal ilişkiler de "temel değişiklikler" yapan bir olaydır.

Bir devrimi ortaya çıkaran koşulları, tarihten ve toplumdaki gelen nesnel koşullar ile, devrime özgü örgütsel ve bireysel kökenli öznel koşullar olarak ikiye ayırabiliriz. Bu iki grup koşul, birbirlerini önemli ölçüde etkiler. Nesnel koşulların varlığı öznel koşulları yaratacağı gibi, salt öznel koşulların varlığı da nesnel koşulların oluşmasını hızlandırabilir.

Bir devrimin ortaya çıkması için gerek nesnel, gerek öznel koşulların hangilerinin ne oranda gerekli olduğu, her devrim olayının kendine özgü ortamı içinde belirlenebilir. Bu açıdan, soyut bir devrim modeli oluşturmak olanaksızdır. (267)

B- TÜRK DEVRİMİ İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN KÜLTÜR

DEĞİŞİMİNİN TEMELLERİ

Yüzyıllarboyu dinsel-geleneksel temele dayalı bir devlet düzeni içinde yaşamış olan Türk toplumu, Türk Devrimi ile birlikte, sosyal, siyasal, ekonomik alanlarda, insanların kamusal ilişkilerinde olduğu kadar, karşılıklı gündelik ilişkilerinde de bir takım köklü değişme önerileriyle ve

---

266 Emre KONGAR, A.g.e., S.22.

267 Bu konuda bkz. Emre KONGAR, A.g.e., S.95-108.

toplumsal değişmeyi sağlamaya yönelik yasa ve yaptırımlara dayalı yöntem ve uygulamalarla karşılaştı.

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi, 18. yüzyıldan itibaren gerileme ve çöküş dönemine girmiş olan Osmanlı Devletinin son döneminde de bir takım değişme önerileri ve çabaları olmuştur. Bu yenileşme hareketleriyle topluma değişik ve düzensiz toplumsal değişme önerileri sunulmuştur. Bu dönemde batı ülkelerinde elçilik yapmış bir takım Osmanlı devlet adamları devletin varlığını koruyabilmesinin ancak batı ülkeleri gibi örgütlenmesine, batı ülkelerinin kurumlarının ve hukukunun alınmasına bağlı olduğu görüşünü savunmuşlar ve bu amaçla yenileşme hareketlerine girmişlerdi.

Ortak bir amaca yönelik olmayan, yalnızca yukardan gelen, bölük pörçük ve düzensiz hareketler düzeyini aşamayan ve devletin dogmatik yapıya ve ilkelere bağlı olmaktan çıkarılmasının akla bile getirilmediği bu hareketlerle; toplumun toplumsal yapı öğelerinde değişiklik yapmak, toplumsal düzende kalıcı reformlar getirmek söz konusu olmamıştı.

Bu yenileşme hareketlerinin temel düşüncesi; Devlet yönetimindeki işlemeyen bazı yapıları yeniden düzenlemek ve yönetimdeki eksikleri batıdan alınan kurumlarla tamamlamaktır. Bu şekilde hareket ederek bozukluklar ortadan kaldırılabilecek ve şeriate dayalı düzen eskiden olduğu gibi başarılı olarak sürdürülecektir. Kısaca varolan düzeni ıslah etmeye ve sürdürmeye yönelik temelsiz ve bilinçsiz çabalardır.

Değişik etnik grup ve ulustan oluşan ve çökmekte olan bir imparatorlukta ortak bir kültür ve toplumsal düzenden söz etmek olanaksız olduğundan, bunun yapı öğelerinde değişiklik yapmakta olanaksız denecek boyuttaydı. Bu nedenle yalnızca devletin işleyişinde bir takım düzenlemeler gerçekleştirmek olanaklı olabileceğinden askeri alanda yeniliklere, yük-

sekokullar açılmasına, devlet içinde yeni kurumların oluşmasına çalışılmıştır.

Toplumsal düzen içinde varolan yapıları ve kurumları ortadan kaldırmadan, oluşturulmaya çalışılan yeni yapılar ve kurumlar; toplum gereksinimlerine ne boyutta yanıt verebileceği gerçek anlamda hiç düşünülmeden, yalnızca batıda var olduğu için, temelsiz bir biçimde alındığından, toplumda yeni çelişkilere yol açmış ve toplum yapısında daha önceden varolan devlet-toplum kopukluğunu daha da arttırarak yenileşme karşısında halkın geleneksel yapıya daha sıkı bağlanmasına neden olmuştur. Bu durumun yarattığı toplumsal yapıdaki karmaşa ortamı, toplumsal değişim gereksinimlerini daha zorunlu bir duruma getirmiştir.

Batıdaki ekonomik ve buna bağlı olarak gelişen sosyal ve siyasal gelişmenin sonucu olarak oluşan toplumsal yapılanmalar ve sınıfsal gelişmeyi engelleyen Osmanlı devlet yapısı, zorunlu değişme eğilimleri karşısında batılılaşıma çabalarına yol açar. "Batılılaşıma, aslında, değişmeyi engelleyici bir biçimde örgütlenen Osmanlı devlet yapısının zorunlu değişmeler karşısında duyduğu yetersizliğin bir sonucudur. Toplumdan kopuk olan devlet, önüne geçemediği değişmeler karşısında, toplum kendi içinde «dogal» çözümler yaratamadığı için «batılılaşıma»ya bel bağlamıştır." (268)

Batılılaşıma çabaları batan imparatorluğun hemen hemen hiçbir sorununa çözüm getiremediği gibi, imparatorluğun egemenlik yapısının ürünü olarak temel felsefesi olan halk-devlet kopukluğuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Daha önceleri halktan ve toplumsal yapıdan soyutlanmış olan «kapıkulu» ile «reaya» arasında genellikle ekonomik ve siyasal etkinliklere dayalı olan ve bir ölçüde de kültürel alana

---

268 Emre KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İst.1985. S.310.

yansıyan ikilik, batılılaşma çabaları sonunda bütünüyle kültürel bir niteliğe büründü. Taner Timur'un «Kültür ikileşmesi» diye adlandırdığı bu durum, devletin ve onun Halife-Sultan adına sahibi görünen bürokratların halktan kopukluğunun bir simgesi oldu. (269) Osmanlı toplumunda, bürokrat aydınlarla halk kitlelerinin kullandığı ortak birdil ve ortak bir yazın olmaması, bu iki grubun kültürel değerleri arasında büyük bir farklılaşmaya yol açmıştı.

Batılı kurumların, salt öykünmecî bir biçimde alınması, dinsel geleneksel yaşam biçimine sahip geniş halk kitlelerinin devlete ve onun temsilcisi konumundaki aydınlarla karşı yabancılaşmasını artırmış ve kültür ikileşmesini pekiştirmiştir. Bu kopukluğun sonucu olarakta temelsiz batılılaşma çabaları, "... halk tarafından, dinsel ilkelere ve geleneksel kurallardan bir sapma olarak değerlendiriliyordu. Bu yüzden Osmanlılar dönemindeki Batılılaşma eylemleri müslüman gruplar arasında dinsel ve geleneksel tepkilerin ortaya çıkmasına yolaçtı." (270)

Batılılaşma hareketlerinin öykünmecilik boyutunu aşmaması ve bu hareketlerin geniş halk kitleleri ile aydınlar arasında uçurumlar yaratmasına yol açan «dinsel-geleneksel» egemenlik kaynağının, Türk Devrimi ile «laik halk egemenliği» kavramı ile yer değiştirmesi sonucunda; 19. yüzyılda somut siyasal sonuçlarını görmeye başladığımız batılılaşma çabaları, "niteliksel bir değişime" uğradı. Türk Devriminin batılılaşma anlayışı, "Batıdaki kurumları Türkiye'ye aktarmak yerine, Batı Uygarlığının temelinde yatan ilkeleri uygulamaktı."...Atatürk'e göre, bilim, evrensel olduğuna göre ve Batı uygarlığı da bilime dayalı bulunduğu için, bilimsel

---

269 Taner TIMUR, Türk Devrimi, Tarih Anlamı ve Felsefi Temeli, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1968, S.149-159.

270 Emre KONGAR, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I, Remzi Kitabevi, İst.1985, S.120

yöntemlere özel bir dikkat göstererek Batı uygarlığının temel ilkelerinin alınması, devrimlerin evrenselliğini sağlayacaktı." (271)

Türk Devrimi ile getirilen değişme önerileri, Osmanlı Devletinin son döneminde getirilenlere oranla çok farklıdır. Herşeyden önce Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra devletin nüfusu, Osmanlının kültürel ve toplumsal bütünlüğünü olanaksız kılan çok uluslu yapısı yerine, özünde eski bir kültür ve tarihe sahip Türk toplumundan oluşmuş ve bu nedenle de ulusal bir yapıda belirli bir toplumsal düzen söz konusu olmuştur.

Ayrıca Türk Devrimi ile toplumda, "bütün toplumsal değişmelerin temel faktörünü laiklik ilkesinin teşkil ettiği, bu ilke kabul edilmedikçe, sosyal değişmelerden pek çoğunun gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı yeterince anlaşılmış ve çok akıllı ve planlı bir biçimde laikliğin devlet hayatında egemen olmasına giden yol açılıp temizlenmiştir." (272)

Laiklik ilkesi, Türk toplumunu çağdaş uygar uluslar düzeyine çıkarmak üzere yapılmış bütün devrimlerin temeli ve ön şartı, aynı zamanda bunların hepsinin güvencesi konumundadır. Bu nedenle de devrimleri kabullenemeyenlerce, toplumsal değişme olarak en çok dirençle karşılanan ilke olmuştur.

Laik Devlet ilkesinin kabul edilmesi, Türk Devriminin temelini oluşturan en köklü gelişim yönündeki değişimdir. Laik Cumhuriyet düzeni kabul edildikten sonra, toplumsal düzeni çeşitli öğeleri açısından değiştirmek, geniş ve kapsamlı toplumsal değişmelerin gerçekleştirilmesi amacı ile girişimlerde ve çabalarda bulunmak olanaklı olmuştur. 19. yüzyılın ortasında gerçekleştirilmesine girilen yenilik

---

271 Emre KONGAR, Aynı eser, S.120.

272 Ord.Prof.Dr.Sulhi DÖNMEZER, Atatürk İnkısları ve Sosyal Değişme Teorileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, Sayı 15'ten Ayrı Basım, Ankara 1989, S.527.

hareketlerinden çok farklı olarak, Türk Devrimiyle girişilen yenilik hareketleri Türk toplumunun çağdaş uygar toplum düzeni yönünde yapısal bakımdan değişmesini sağlamak amacını gütmüştür.

Bu bakımdan Türk Devrimiyle amaçlanan toplumsal değişimin temel hedefi: Türk toplumunu oluşturan bireylerin yaşama daha geniş açılardan bakabilmelerini sağlayıcı, algılama, anlama ve düşünme boyutlarını geliştirmek; değişmez sanılan bir takım dogmaların yerine çağdaş bilim düşüncesini oluşturmak, bireylerde, olaylara aklın ve bilimin verileriyle bakma alışkanlığının yer aldığı bir düşünce biçiminin oluşturulmasıdır. Böylece dogmalara esir olmayarak, kendi yaşamına egemen olabilen "çağdaş onurlu insan"ların oluşturduğu bir toplum gerçekleştirmektir.

Bunun içinde devletin laik olması gerekir. Bu çağdaş toplum olmanın gerekliliğidir. "Çağdaş toplum, dünyayı anlamının yeterli sayılmadığı, onu değiştirebilmek de gerektiği bilincinin olduğu, ... toplum yaşamının bilinebilir her yönüne ilişkin bilgileri uygulamanın bir yükümlülük durumuna geldiği toplumdur." (273)

Çağdaş toplum koşulları içinde toplumsal değişme, toplum düzeninin demokratikleşmesidir. Bu da "insanın hem dogal, hem toplumsal çevresini" bilgisi ve aklı ile denetimi altına alarak özgürleşmesi, kendisinin toplum içindeki yerinin Tanrı buyruğu olmadığını kavrayıp toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırması, soyuna, uğraşısına, inancına bakılmaksızın "insan"ın en yüce değer düzeyine yükseltilmesi sürecidir. (274)

Bu nedenle de diyebiliriz ki, Atatürk'ün önderliğinde oluşturulan yeni toplumsal kurumların, kuralların, yapıların

---

273 Prof.Dr.özer ÖZANKAYA,Toplumbilim,Cem Yayınevi, 7.Basım,
İst.1991, S.490.

274 Ozankaya, Aynı eser, S.492.

güçlülüğünün nedeni; bir değer olarak insanı kendi yaşamına egemen olan "çağdaş onurlu insan" olarak yaşamasını sağlamayı amaçlaması ve insan sevgisi, insan onuru ve özgürlük tutkusuna dayalı olmalarındandır.

Atatürk, bu ilkeleri devrimin en çetin anlarında bile kendi yaşamı ve liderlik yönteminde uygulayarak, demokratik ve laik düşünüşün doğal gerekliliği olan "hoşgörü" ve "diyalog"un toplumsal yaşama yerleşmesine öncülük etmiştir. Hoşgörüü "Başkalarının değer verip savundukları görüş, düşünce ve duyguları, bizimkilerle çelişse bile anlayışla karşılamak, onlara katlanmak", diyalogu ise, "karşımızdakilerle görüş, düşünce ve duygu alışverişinde bulunma" şeklinde tanımlayabiliriz.

Atatürk'ün hoşgörü ve diyalog konusundaki önderliğine, ulus egemenliğine dayalı Laik Cumhuriyetin oluşumunda önemli dönüm noktaları oluşturan olaylarla örnekler verebiliriz:

Bilindiği gibi, I. TBMM'nde çok sayıda din adamı vardı ve bu insanlarla kurduğu diyaloglarda İslam dini ve tarihi alanlarındaki derin bilgisiyle etkilemiş ve onları kendine inandırmıştı. Halifelik kaldırılmasına ilişkin yasayı önerme işini bir şeyhe; Cumhuriyetin ilanına ilişkin yasayı buna karşıt olan Rauf Bey'e savundurarak, kendi düşüncelerine karşıt insanları onurlandırarak onlarla aklın ve bilimin gereği olan "diyalog" yolunu işler tutmuş, gerginlikleri kopma noktasına getirmeyerek, bütünleştirici bir yol izlemişti. Bunları yaparken de düşüncelerinden ya da kişiliğinden bir ödün söz konusu olmamıştır.

Hoşgörü (tolerans) çağdaş anlamıyla, laik ve demokratik yapılanmanın doğal bir sonucu olarak, Türk Devrimi ile toplum yaşamımıza girmiştir.

Tarihte birçok devlet kurmuş olan Türklerin, dönemlerinde geniş coğrafya, siyaset ve ekonomik güç ve etkinliğine

sahip, değişik ırk ve dinden insanları içinde barındıran devlet yapılarında hoşgörü daima varolmuştur. Bunun en belirgin kanıtı, değişik ırk ve dinlerden olan insanların yanyana, kimi kez aynı devletin uyruğu olarak uyum içinde birarada yaşamaları, kültürel kimliklerini kaybetmemeleridir.

İslamiyeti kabul ettikten sonra, yurt edindikleri Anadolu'da kendi düşünce yapılarına, hoşgörölü yaşayışlarına ve toplumsal yaşamlarına uygun bir İslam yorum ve uygulamasına yöneldikleri, gerçekleştirilen çok boyutlu bir sentezle kendilerine özgü tarikatlar oluşturdıkları görölmektedir. Geleneksel Türk hoşgörsü, Anadolu'daki eski kültürlerin ve egemenlik altına alınan topluluklardan gelen, Bizans İmparatorluğu ve savaşlarla başlayıp ticaret alanında gelişen Avrupa ilişkileriyle desteklenen birtakım yeni etkinliklerin sonucunda gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı döneminde başka ülkelerde görölmeyen boyutlara ulaşmıştır.

Egemenlik altına alınan "... Müslüman olmayan kişi ve topluluklara, belirli koşullar altında kendi din, dil ve sanatlarını koruma hakkı tanınması da önemle vurgulanmaya değer Anadolu'da Selçuklularla başlayan ve Osmanlı İmparatorluğunda devam eden bu hoşgörü sayesinde ki, siyasal sınırları giderek genişleyen Türkiye (Turchia), insanların din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin yan yana yaşadıkları bir güven ortamına dönüşmüştü." (275)

Gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar dönemine ilişkin bu gerçeklerin geniş bir hoşgörüü yansımasıyla birlikte, bir vicdan özgürlüğü anlamına gelmediğini, hele bunu laiklik diye nitellemenin, bir kavram yanlışlığından öteye geçemeyeceğini belirtmemiz gerekir. Burada vurgulanması gereken

---

275 Şerafettin TURAN, Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, S.141.

Laisizm degil, Anadolu'da görülen bu anlayışın o dönemde başka ülkelerde henüz doğmamış olmasıdır.

Ayrıca, müslüman olmayan kişi ve topluluklara karşı gösterilen bu hoşgörünün, müslüman halka karşı da gösterildiğini söyleyemeyiz. Özellikle namaz, oruç gibi dinsel görevlerin yerine getirilmesi konusunda, müslüman kişilere hiç de hoşgörülle bakılmamış, öyle ki devlet bunların kolayıcısı olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde namazı terk edenlerin, dayak ya da para cezasına çarptırılmaları için fermanlar yayımlanmış, II Beyazıd döneminde suç sayılan bu tür eylemlere karşı ceza yasasına özel hükümler konmuş, Kanuni döneminde ise örfi hukuka dayanan bu hükmün serileşmesi yoluna gidilmiştir (276). Yahudilere ülke topraklarını açan II. Beyazıd, İslama aykırı düşünceler beslediği gerekçesiyle ünlü düşünür Tokatlı Molla Lütü'nin idam hükmünü de imzalamıştır. (277) Bu konudaki örnekleri çoğaltmamız olanaklıdır.

Bu nedenle, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çağdaş anlamıyla laik ve demokratik düşüncenin bir doğal sonucu olarak hoşgörü (tolerans), Türk Devrimi ile gerçekleşmiş ve vicdan özgürlüğü, laiklik ve demokrasi temelinde oluşturularak devletçe güvence altına alınmıştır. Atatürk'ün görüşlerini belirten "Medeni Bilgiler" kitabında, vicdan özgürlüğü ve laiklik konularında şu açıklamalara yer verilir:

"Her birey istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine özgü siyasal bir düşünceye sahip olmak, bağlı olduğu bir dinin gereklerini yapmak, ya da yapmamak hak ve özgürlüğüne sahiptir. Kimsenin düşüncesine ve vicdanına egemen olunamaz.

"Vicdan özgürlüğü kesin ve saldırılamaz, bireyin doğal haklarının en önemlilerinden tanınmalıdır.

---

276 Şerafettin TURAN, A.g.e., S.142.

277 Aynı eser, S.142-143.

"... Türkiye Cumhuriyetinin resmi dini yoktur. Devlet yönetiminde bütün yasalar, tüzükler biçiminin çağdaş uygarlığa sağladığı ilke ve biçimlere, dünya gereksinimlerine göre yapılır ve uygulanır. Din anlayışı vicdani olduğundan, Cumhuriyet, din düşüncelerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı ulusumuzun çağdaş ilerlemesinde başlıca başarı etmeni görür." (278)

****

Türk Devrimi yüzyıllar boyu dinsel-geleneksel bir yapıda yaşamaya zorlanmış olan Türk toplumu için kaçınılmaz bir olgudur. Atatürk önderliğinde, Türk toplumunun çağdaş uygarlık dünyasındaki yerini almak için genelden özele doğru bir bütünlük içinde yapılmıştır. Bu kaçınılmaz olgunun farkına varan Osmanlı aydınları vardır. Ama bu aydınların hepsininde ortak yönlerini şöyle sıralayabiliriz;

a- "güttükleri amaca ters düşen düşünceleri uygulamaya koymak istemeleri", b- "önlerindeki sorunu bütünüyle görememeleri, soruna köklü, bütüncül bir davranışla yaklaşmamaları," c- "çağdışı kalmış bir devlet ve toplum yapısını yan desteklerle sürdürebileceklerini sanmaları", d- "Batı'yı iyi tanımamaları, çağdaşlaşma ya da modernleşme kavramlarını ve bu kavramların neleri içerdiğini bilmemeleri"dir. (279)

Böyle eleştirel bir biçimde yaklaşıp, şunu da belirtmemiz gerekir ki; Osmanlıdaki bu aydınların, Türk Devriminin temel ilkelerini oluşturan düşünceleri (bilimsel ve akılcı bir yapıda olmasalarda), toplum içinde sınırlı boyutlar ve çevreler içinde de olsa tartışmaya açarak, toplumda bir

---

278 Prof.Dr.A. Afet İNAN, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, T.T.K. Basımevi, 2.Baskı, Ankara 1988, S.56.

279 Prof.Dr.Suna KILI, Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, 3. Basım, 1st.1982, S.130.

değişim gerekliliğini açıkça söylüyor olmaları adına önemlidir.

Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi Osmanlı aydınlarının Türk Devriminin temel ilkesi laiklik düşüncesini (temelli ve bilinçli olsun ya da olmasın) Dinsel-geleneksel bir devlet ve toplum yapısı içinde dile getirmeleri, toplumun bu yönde bir değişime duyduğu gereksinimin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Daha önce ki konularımızda da belirttiğimiz gibi, Osmanlıdaki (amacı Türk Devriminden çok farklı da olsa) Batılılaşma çabaları, Türk Devrimine kadar ulaşan ve günümüzde de devam eden, Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yolundaki bir süreci başlatmıştır. Bu noktada Atatürk'ün liderlik gücünün önemi çok büyüktür.

Prof.Dr.Hüseyin Nail Kubalı'nın da belirttiği gibi, "... tabiatta hiçbir şey yok olmaz ve yoktan varolmazsa, toplumlarda da hiçbir kural ve müessese yoktan ortaya çıkmaz... tabiatta mucize yoksa, tabiat kanunları kadar kesin olmamakla beraber, bir takım sosyal kanunlara tabi olan toplum hayatında da mucize yoktur. Toplumlara hamle ve yön veren "Büyük Adam", ... yüksek bir tepeye çıkan ve güneşin doğuşuna herkesten evvel görebilen insandır.Müstesna vasıfları ile topluma hız veren ve sıçramalar yaptırabilen insandır. Fakat bu hız ve sıçramalar daha evvel elverişli, hazır bir zeminde ve çağdaş gidişin gösterdiği yönde olur. ... Atatürk'ün büyüklüğü, gerçek Büyük Adamlığı Türk toplumunun çağdaş tekâmül (evrim) yönünü herkesten iyi görmesinde, büyük Türk Milletinin alın yazısını herkesten iyi okumasında ve onun icaplarını çelik azim ve iradesi ile yerine getirmesindedir. Atatürk'ün büyüklüğü bir peygamber değil,

bir insan olmasındadır." (280)

Atatürk'ü başarılı ve büyük kılan, Osmanlı aydınıyla ayıran özelliği, sorunlara bütüncül ve köktenci yaklaşmasının yanısıra, Osmanlı aydınınının dar bir açıdan, dar bir çevre içinde tartıştığı toplumsal sorunları topluma indirmiş ve bu sorunların çözüm yollarını köktenci bir biçimde halkla beraber yaşama geçirmiş olmasıdır. Halka indirerek halkla beraber ulaştığı bu başarıda, liderin hedefi doğru belirlemiş olması, akla ve bilime dayanan yöntemi ile planlı, doğru zamanlaması ve kararlı tutumunda ulus egemenliğine dayanması ve insan düşünce ve yaşamına değer vermesi en önemli etkenlerdir. Bu etkenlerin temeli de laiklik ilkesidir.

Laiklik, bir düşünce ve yaşam biçimi olarak, yalnızca din anlayışından kaynaklanan vicdan özgürlüğü değil, her türlü düşünce özgürlüğünü, bütün yönetim ve kültür alanlarını içerir. Bu nedenle yalnız din ve devlet işlerinin ayrılması yeterli olmayıp, yönetimi belirleyen ve toplum yaşamını yönlendiren hukuk, bilim, eğitim, sağlık ve sanat kurallarının da dinsel kalıplar dışında çağdaş gereksinimlere göre saptanması gerekir.

Bu boyutlar gözönüne alındığında Laikliği şöyle tanımlayabiliriz:

"Kişinin istediği gibi düşünme, beğendiği (ya da benimlediği) felsefi ya da siyasi düşünceyi taşıma, inanma ya da inanmama, kabul ettiği dinin gereklerini yerine getirme ya da getirmeme hak ve özgürlüğüne sahip olması; devlet yönetiminde de yasa, tüzük, yönetmelik gibi bağlayıcı kuralların, bilimin ve çağdaş uygarlığın verilerine göre hazırlanıp uygulanmasıdır." (281)

---

280 Prof.Dr.Hüseyin Nail KUBALI, Atatürk Devrimleri ve Eski Reformlar, Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1972, S.121.
281 Şerafettin TURAN, A.g.e., S.147.

Laiklik, insanlığın büyük acılar, baskılar ve savaşlar sonucunda edindiği deneyimlerle ulaşılmış, çağdaş, uygar ve onurlu insan olmak için, temel ve vazgeçilmez bir yaşam ve düşünme biçimidir.

Toplumumuzda da Tanzimat dönemi ile başlayan Kültür ikileşmesi içinde laiklik kavramıda, Türk düşünce yaşamına girmeye başladı. (282)

Yukarda da belirttiğimiz gibi, Türk Devriminin de temel ilkesini oluşturan Laiklik, çağdaş bir toplum olabilmek için, yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olgusu değil, bu ayrımı gerektiren insanın özgür olması, özgür düşünebilmesi ve yaşayabilmesi gerekliliğinin bir sonucudur. Sorunlara Osmanlı Toplum yapısı içinde, dar boyutlarla, temelsiz bir biçimde çözümler arayan Osmanlı aydınından, gerçek anlamıyla laik düşüncüyü anlamış ve savunmuş olmasını bekleyemeyiz. Hele Osmanlı aydınının devlet yapısı içinde bürokrat konumlarda olduğu düşünülürse, bu olanaksızlığın

---

282 Bu konuda bkz. Şerif MARDİN, Tanzimat ve Aydınlar, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt I, İletişim Yayınları, İst. Tarihsiz, S.46-54; Mehmet Ali KILIÇBAY, Osmanlı Aydını, Tan.Cum.Tür.Ans. Cilt I, S.55-60; İsmet ÖZEL, Tanzimatın Getirdiği Aydın, T.C.T.Ans.Cilt I, S.61-66; Enver Ziya KARAL, Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu, T.C.T.Ans.Cilt II, S.314-332; Şerif MARDİN, 19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti, T.C.T.Ans. Cilt II, S.342-351; M.Şükrü HANIOĞLU, Bilim ve Osmanlı Düşüncesi, T.C.T.Ans., Cilt II, S.346-347; Ekrem İŞİN, Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm, T.C.T.Ans., Cilt II, S.352-362; Ekrem İŞİN, Osmanlı Materyalizmi, T.C.T. Ans., Cilt II, S.363-370; Zafer TOPRAK, Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm, Tan.Cum.Türk. Ans., Cilt II, S.377-381; Hilmi Ziya ÜLKEN, Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İst.1940, S.757-775; Cemil MERİÇ, Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt I, İst.1984, S.234-244; Şerif MARDİN, Batıcılık, C.D.T.Ans., Cilt I, S.245-250; Niyazi BERKES, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Batı Uygarlığına Yaklaşım, C.D.T. Ans., Cilt I, S.251-254

nedenleri daha da belirginleşir. Bir Osmanlı memuru olan Mustafa Kemal'in başarısı; soruna çözümü varolan devlet ve toplum düzeni dışında, Osmanlı aydınının bir türlü diyalog kuramadığı halkla beraber, egemenlik temelini halka dayandırarak, yani laik bir yapılanmaya yönelmiş olmasındadır.

Kişi egemenliğine dayalı yapısı dolayısıyla, halka dayanması olanaksızlaşan devlet ile bütünleşmiş konumdaki Osmanlı aydını da halka inememiş ve halkla bütünleşememiştir. Osmanlı aydını Batı'daki aydın oluşumundan farklı bir oluşuma sahiptir. "Batı aydınını burjuvazinin üretmesine karşılık, Osmanlı aydınını Batılılaşma olgusu üretmiştir. Ve Osmanlı aydını, Osmanlı halkları karşısında hep sınıflarüstü konumda kalmış; halkın dışında, halk için, halka rağmen çözümler önermiştir." (283)

Osmanlı aydınının toplumsal temelinin olmayışı, toplumsal değişme yolundaki önermelerini akılcı ve bilimsel bir biçimde tarihsel ve toplumsal temellere dayandıramaması, halkla aralarındaki kültür ikilğini daha da arttırmıştır. "Tanzimat'la birlikte beliren halk-aydın ikilği kesintiye uğramadan sürüp gitti, hatta arttı. II. Meşrutiyet'e gelindiğinde aydın, halktan bir oranda şüphelenen, halkın da şüphelendiği kişidir" (284) diyen Şerif Mardin, bu ikilğin nedenini şöyle açıklar;

"Aydın-halk ikilğinin iki önemli nedeni vardır. Her kültürde halk katları devrimci değil, 'muhafazakâr'dır. Bunun bir sebebi, topluluğun alt tabakalarındaki fakirliğin kendi başına bir 'belirsizlik' ortamı yaratmasıdır. Bu kendi başına, halk için bir rahatlık kaynağıdır. Anılan belirsizliğe kültür

---

283 Mehmet Ali KILIÇBAY, Osmanlı Aydını, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İst. Tarihsiz, S.58.

284 Şerif MARDİN, Tanzimat ve Aydın, Tan.Cum.Türk.Ansk., Cilt I, S.53.

değişmelerini ilave etmek, halkın bildiklerini de tırpanlayarak ona dayanılmaz yükler yükletmektedir. Ancak bu 'muhafazakâr' boyut İslâm topluluklarında daha da kesin bir işlev görür. İslâm toplulukları toplum ve ahlâk değerleri konusunda 'sonuna kadar eleştiri'ye açık değildir... Oysa 'kritik söylem kültürü'nün en derinde yatan ögesi, eleştirinin hiçbir yerinde durulamıyacağıdır. Batı kültüründeki bu 'açıklık, İslâm topluluklarında derhal bir 'çarpıklık' olarak algılanır." (285)

Bu nedenle, dinsel-geleneksel değerlerin egemen olduğu Türk toplumuna laiklik temeline dayanan köklü bir kültür değişimi önerisi getirip, bunu yaşama geçiren Atatürk'ün, varolan bu kültür ikiliğine, doğru bir tanı koyarak, önerileri sunuştaki yöntem ve zamanlama ile bunları yaşama geçişteki akla ve bilime dayalı ilkeli ve kararlı tutum içindeki liderliğinin önemi büyüktür.

"Batılı aydınının hayat karşısındaki tutumuna ve verdiği ürünlere bakarsak «aydın» niteliklerinin yalnız «eleştiri ahlâkında» toplanmadığını, bu «eleştiri geleneğinin arkasında «insan»ın ne olduğu konusunda bazı temel inançların yattığını da belirtmek gerekir." (286). Bu da yaşama laik bir düşünce açısından bakışın bir ürünüdür. Bu nedenle, "insan"ı temel çıkış noktası görerek "çağdaş onurlu insan"ın yaşayabileceği bir toplum yaratmayı hedefleyen Türk Devriminde laiklik temel ilkedir.

İnsanın kendi yaşamına egemen olabileceği, kendi iç yaratma gücünü kendi yaşamında ve toplumsal yaşamda etkin bir biçimde kullanabileceği düşüncesi, 19.yüzyılda Batı düşünce yaşamında insanın «Daemonic» gücünün kullanılması biçiminde etkinlik kazanmaya başlamıştır. (287) Eski Yunanda "yol gös-

---

285 Şerif MARDİN, A.g.e., S.52.

286 Şerif MARDİN, A.g.e., S.52.

287 Şerif MARDİN, A.g.e., S.53.

terici güç" (288) "tanrı yetkinliğiyle insan eksikliği arasında bulunan varlıklar" (289) ya da "yazgı" (290) anlam- larında kullanılan "Daemon" ya da "Daimon", Sokrates tarafın- dan, sözcük anlamına sadık kalınarak, kendisini iyi eylemlere yönelten kötü eylemlerden alıkoyan bir "iç ses" olarak tanımlandı. (291)

Şerif Mardin'e göre "Daemonic", "...insan şahsiyetinin tümünü bir dalga gibi taşıyan herhangi bir tabii eğilimdir. Cinsiyetin kudreti, yaratının inadı, kızgınlığın yakıcılığı, iktidar hırsı insanın "Daemonic" uzantılarının örnekleridir. "Daemonic" bir nesne olmaktan çok, saklı güç, insanın yaratıcı ve kahredici gücünün müşterek kaynağıdır. İnsan davranışının derinliklerine nüfuz etmeye ve anlamaya bağlıdır." (292) "Daemon"un kabul edilmediği, maskelendiği ve yalnız "kötü" ile bir tutulduğu uygarlıklarda edebiyat ve sanat yüzeysel kalmaya mahkumdur. İslam (resmi) kültüründe (tasav- vufun dışında kalan Ortodoks Şeriatçılıkta) ve bu arada Osmanlı kültüründe "daemon", "şer-şeytan"la bir tutulduğundan yaratıcı bir güç olarak ortada yoktur... "Daemon"un bir insan davranışı boyutu olarak alenen kabul edilmediği topluluklarda aydınının iki seçeneği vardı, ya ideolog olması ya da dedikodu yazarlığını seçmesi." (293)

Tanzimatla birlikte ortaya çıkan bir beklentide, "aydın" kişinin daha çok genç kuşaklar arasından çıkacağı ve bunların devleti kurtaracağıdır. Bu durum, Osmanlı geleneksel yapısına

---

288 Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Sözlüğü, Cilt I, S.268.

289 Orhan HANÇERLİOĞLU, İnançlar Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.1975, S.134.

290 Ana Britannica, Cilt 6, S.557.

291 Prof.Dr.Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İst.1985, S.50.

292 Şerif MARDİN, A.g.e., S.53; Ayrıca bu konuda bkz. GÖKBERK, Felsefe Tarihi, S.46-51.

293 Şerif MARDİN, A.g.e., S.53; Ayrıca bu konuda bkz. Şerif MARDİN, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, S.139-155.

ters düşmekteydi, çünkü, "Osmanlı geleneksel toplumunda devleti kurtarması beklenen kişi, tecrübeli, görmüş-geçirmiş kimsedir" (294) Bu beklenti değişiminin temelinde Batı kültürünün, Tarihsel evrimin "ileri"ye ve "daha iyi"ye doğru gideceği ve bunun içinde toplumda "daha iyi"yi yaratacak olanlarında, yarının bilimini yapacak olan "yeni kuşaklar" olduğu, düşüncesidir.

Bilindiği gibi bir süre yurt dışında muhalefet ettikten sonra, uzlaşmacı bir yapıyla ülkeye dönen ve Kanun-ı Esasi'nin hazırlanmasından sonra etkinlikleri kalmayan Genç Osmanlıların en önemli etkileri, siyasi muhalefetlerinden çok, roman gibi çağdaş edebiyat türleri konusunda çığır açarak edebiyat etrafında odaklanacak bir kuşak yaratmış olmalarıdır. Bu nedenle 1876 ile 1908 arasında bir çeşit gizli, bazen dağıtılan ama sürekli ayakta kalan bir aydın grubu oluştu.

Bu aydın grubunda, uzlaşmacı Genç Osmanlılar'a göre bir ilerleme vardı. Jön Türkler denilen bu grubun pozitivist temele dayalı (Ahmet Rıza'da olduğu gibi) düşünceleri, Genç Osmanlılardan daha radikaldi ama, bu grubunda "uzlaşmacı"lığı aştığını söylemek zordu. Jön Türkler'in aydın niteliğindeki değişme, özünde düşünceleri doğrultusunda değil, eylem biçimlerinde ortaya çıkıyordu. 1905'ten sonra bu grup içinde "komiteci" bir grubun oluştuğunu görüyoruz. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanına yol açan ittihat ve Terakkinin "komitecilik" doğal bir politikası şekline dönüştü. "Böylece imparatorlukta «komiteci aydın» - «fikir aydını» şeklinde iki küme belirdi. Atatürk'ün başarısı, bir bakıma bu iki grubu birleştirebilmiş olmasındandır." (295)

****

---

294 Şerif MARDİN, A.g.e., S.53.

295 Şerif MARDİN, A.g.e., S.54.

Laiklige, "devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması" gibi dar anlamı ile değil de yukarıda belirttiğimiz geniş anlamı ile baktığımızda, Türk toplumunda (sınırlı ve bilinçsiz bir boyutta da olsa) Laiklik sürecinin batılılaşma olgusuyla birlikte, kaçınılmaz olarak başladığını söyleyebiliriz. Başlayan bu süreç, Atatürk önderliğinde Türk Devrimi ile akılcı ve bilimsel bir biçimde, çağdaş uygarlık içinde yerini almak isteyen, ulusal bir bilinçle Türk toplumuna özgü bir yapıya dönüşmüştür.

Akılcı ve bilimsel, çağdaş ulusal bilincin oluşması, laik bir toplum olma yönünde gerçekleştirilmesi gereken önemli bir olgudur. Bu yüzyıllar boyu ulusal bir bilinçten uzak, ümmet toplumu olarak yaşamış, eski ve köklü bir tarih ve kültür birikimine sahip Türk toplumunun, çağdaş anlamda ve laik düşünüş ve yaşayış biçimine ulaşabilmesi için, gerçek kültürel kimliğine kavuşması adına önemlidir. Bu nedenle de, Türk Devriminin ulusal kültürü geliştirmeye yönelik çabaları, çağdaş uygarlığa ulaşma hedefinden sapma değil, aksine bunun zorunlu bir gereksinimidir.

Atatürk'ün ulus kavramını ele alışını incelendiğinde bu ilkenin oluşum temelinde de laik düşünüş biçiminin var olduğunu görürüz.

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk ulusu denir" (296) diyen, Atatürk, "Türk Ulusunun oluşumundaki etmenler"i de şöyle sıralar;

"1- Türk Ulusu, halk yönetimi olan Cumhuriyetle yönetilen bir devlettir.

2- Türk Devleti Laiktir..." (297)

Atatürk'e göre ulusun genel tanımı şöyledir;

---

296 Prof.Dr.A.Afet İNAN, Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1988, S.18
297 Aynı eser, S.18.

"a- Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan;

b- Beraber yaşamak konusunda ortak istek ve uygun görmede içten olan;

c- Ve sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam konusunda istemleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma ulus adı verilir." (298)

Atatürk bu tanımı şöyle açıklar; "Bu tanım incelenirse, bir ulusu oluşturan insanların ilişkilerindeki değer, güç ve vicdan özgürlüğü ile insani duyguya gösterilen saygı ve bağlılık kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten geçmişten zafer ve acılı günler mirası; gelecekte gerçekleştirilecek aynı program; beraber sevinmiş olmak, beraber aynı umutları beslemiş olmak; Bunlar elbette bu günün uygar anlayışında diğer her türlü şartların üzerinde anlam ve kapsam alır.

"Bir ulus oluştuktan sonra, efradının (topluluğu oluşturanların) devlet yaşamında, ekonomik ve düşünsel yaşamda ortak çalışmak sayesinde oluşturduğu ulusal kültürde şüphesiz ulusun her bireyinin çalışma payı, katılımı, (ve) hakkı vardır. Buna göre bir kültürden olan insanlardan oluşan topluma ulus denir, dersek ulusun en kısa tanımını yapmış oluruz." (299)

"Ulus sorunu bireysel ve ortak özgürlük sorunudur"(300) diyen Atatürk, Türk ulusçuluğunu da şöyle tanımlar;

"Türk ulusçuluğu, ilerleme ve gelişim yolunda ve uluslararası etkileşim ve ilişkilerde, bütün çağdaş uluslara denk ve onlarla bir uyum içinde yürümekle beraber Türk toplumunun özel karakterini ve başlıbaşına özgün kimliğini korumaktır." (301)

---

298 Aynı eser, S.23-24.

299 Prof.Dr.A.Afet İNAN, Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1988, S.24.

300 Aynı eser, S.24.

301 Aynı eser, S.25.

Laiklik ve laik düşünce temellerine dayalı bu tanımlamaların Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında liselerde okutulan "Medeni Bilgiler" kitabında yer alıyor olması olaya ayrı bir önem daha katmaktadır. Laiklik temellerine dayalı, çağdaş ulus bilincinin oluşturulması yolunda yeni Cumhuriyet kuşağının böyle akılcı ve bilimsel bir yöntem ve bilgilerle donatılmaya çalışılması, gerçekleştirilen "Kültür Devrimi"ni kalıcı ve köklü bir biçime dönüştürmeye yöneliktir. Bu çabalar sonucu toplumda oluşturulan "vatandaş olma bilinci", bu "Kültür Devrimi"nin en büyük başarısıdır.

Bunun temelleri Kurtuluş Savaşının sürdüğü dönemde atılmıştır. Savaşın en şiddetli döneminde toplanan "Maarif Kongresi" Devrim ilkelerindeki kararlılığın ve bilincin göstergesidir.

15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Kongre'de 16 Temmuz günü öğretmenlere, Atatürk şöyle seslenir;

"Yüzyılların yüklendiği derin bir savsaklamanın devletin yönetiminde oluşturduğu yaraları iyileştirmeye yönelik çalışmaların en büyüğünün hiç şüphesiz öğretim yolunda yapmamız gerekmektedir.

"Gerçi bugün maddi manevi bütün gücümüzü, ulusal sınırlarımız içindeki illerimizi ele geçirmiş bulunan düşmanlara karşı kullanmak zorundayız. Ülkede öğretim için ayrılabilen şey (ödenek) gelecek eğitimimize dayanarak olacak bir temel kurmaya yeterli değildir. Ancak geniş ve yeterli koşul ve araçlara sahip oluncaya kadar geçecek zor günlerde bile büyük bir dikkat ve özenle işlenip çizilmiş bir eğitim programı oluşturmaya ve varolan eğitim kurumumuzu bu günden daha verimli bir etkinlikle çalıştıracak ilkeleri belirleyici yoğun bir çalışmaya girişmeliyiz.

"Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim yöntemlerinin ulusumuzun tarihsel gerilemesinde en önemli bir etken olduğu

inancıydım. Onun için bir ulusal eğitim programından söz ederken, eski dönemin boş inanışlarından, ve doğal niteliklerimizle hiç de ilgisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen hertürlü etkilerden tamamen uzak, ulusal yapımızla uyumlu bir kültür kastediyorum. Çünkü ulusal bilincimizin tam gelişimi ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Herhangi bir yabancı kültürü, şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür (düşünce kültürü) doğduğu yerle uyumludur. O taban ulusun özbenliğidir.

"Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile, saldıran tüm yabancı unsurlarla mücadele gereği ve ulusal düşünceleri, bütün varlığı ile karşı düşünceye, karşı şiddetle ve özveri ile savunma gücüne bu niteliklerin ve yeteneklerin aşılması önemlidir..."

"... İşte biz bu kongrenizden yalnız, çizilmiş eski yollarda basbayağı yürümenin biçimi hakkında düşünce alışverişi yapmaya değil, ... yeni bir sanat ve beceri yolu bulup halka göstermeli ve o yolda yeni nesli yürütmek için önder olmak gibi kutsal bir hizmet bekliyoruz." (302)

Kongrenin toplandığı dönemin kısaca incelenmesi, Atatürk'ün ulusal kültürü ve çağdaş, uygar ve laik düşünceyi oluşturmadaki kararlılığını ortaya kor.

Kongrenin Ankara'da toplandığı 15 Temmuz 1921 günü Yunan ordusu Ankara'ya doğru ileri harekate başlamıştı. Mustafa Kemal yaklaşan düşman kadar önemli gördüğü eğitim konusuna bir çözüm getirmek ve yön vermek amacıyla Ankara'da bir Maarif Kongresi toplanmasını kararlaştırmıştı. Cephelelerdeki başarının, cephe gerisindeki başarılarla desteklenmesi

---

302 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, S.19-20.

durumunda süreklilik kazanacağına inanan Mustafa Kemal'in ulusal eğitim konusundaki bu duyarlılığı değişik yorum ve tepkilere de neden olmuştu.

Olayın önemini kavrayamayan meclis içindeki bazı gruplar, bu konuda Mustafa Kemal ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'ye karşı saldırıya geçmişlerdi. "10 bin lira masrafa mal olmuştur. Bu millete yazıktır. Bunun temin ettiği fayda nedir..." gibi sözlerle kongreye karşı saldırıya geçilmişti. Kongre TBMM'nin "tehlikeli bir hareketi" olarak değerlendiriliyordu.

Balıkesir Mebusu Hasan Basri Bey'in meclis kürsüsünden yaptığı konuşma, Devrimlerin hangi koşullarda yapıldığını göstermesi adına dikkat çekicidir.

"Memleketimizin gelenek ve yapısına hiç yakışmayan hatta İstanbul Maarif Nezareti'nin bile cesaret edemediği kadın erkek karışık bir şekilde yaptıkları bu Kongre halkın en samimi duygularını incitmiş, öğrenci Anne ve Babalarını derin derin düşündürüyordu... Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Milli eğitime vermek istediği yön, Anadolu ruhuna kesinlikle uygun değildir..." (303)

Askeri Zafer kazanıldıktan sonra, henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşma, çağdaş uygarlığa yönelik bir ulusal kültürün oluşturulması amacıyla ulusal eğitimin yönünü ve ilkelerini belirleme adına önemlidir. Ayrıca bu konuşmasında erkek ve bayan öğretmenlere aynı biçimde seslenişi, kadın haklarının temellerini atma açısından önemlidir.

Bu konuşmasında hedefleri şöyle açıklar;

"...Ulusumuzun siyasal, toplumsal yaşamında, ulusumuzun düşünce eğitiminde de önderimiz, bilim ve teknik olacaktır.

---

303 Doç.Dr.Ensar ASLAN, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi, Dicle Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Diyarbakır 1989, S.27.

Okul yardımıyla, okulun sağlayacağı bilim ve teknik yardımı-
ladır ki Türk Ulusu, Türk sanatı, ekonomisi, Türk şiiri ve
edebiyatı, bütün incelik ve güzellikleriyle gelişir.

"... Yurdumuz içinde uygarlıkla ilgili düşüncelerin,
çağdaş ilerlemelerin, bir an bile kaybedilmeden, yayılması ve
gelişmesi gerekir. Bunun içindir ki bilimle, teknikle
uğraşanların bu alanlarda çalışmayı, birer namus borcu bil-
meleri gerekir.

"... Öğretmenlerimiz, şairlerimiz edebiyatçılarımız,
yazarlarımız, durup dinlenmeden ulusa bu acı günleri ve onun
gerçek nedenlerini açık ve kesin olarak yazacaklar, anlata-
caklar, bu kara günlerin geri gelmemesi için dünyada çağdaş
ve uygar bir Türkiye'nin varlığını tanımak istemeyenlere, onu
tanıtmak zorunda olduğumuzu hatırlatacaklardır.

"... En önemli ve en verimli görevimiz ulusal eğitim
konusudur. Eğitim alanında ne olursa olsun, tam bir başarıya
ulaşmak gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yolla
olur. Bu başarının elde edilmesi için hepimizin tek can ve
tek düşünce olarak ilkeli bir program üzerinde çalışması
gereklidir. Bence bu programın iki temel noktası vardır:

- 1- Toplum yaşantımızın gereksinimlerine uyması.
- 2- Çağımızın gereklerine uygun olmasıdır.

"Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı düşünemeyiz.
Ülkemizi bir çember içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayama-
yız. Aksine gelişmiş ve yükselmiş bir ulus olarak uygarlık
düzeyi üzerinde yaşayacağız. Bu yaşam ancak bilim ve teknikle
olur. Bilim ve teknik neredeyse orada olacağız ve her
vatandaşın kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve
şart yoktur.

"Hiçbir mantığa dayanmayan bir takım geleneklerin, ina-
nışların korunmasında ısrar eden ulusların ilerlemesi güç
olur; belki de hiç olmaz. İlerlemede kural ve şartları aş-

mayan uluslar, yaşamı akla ve gerçeklere uygun göremez. Dünya görüşleri geniş olan ulusların egemenliği ve tutsaklığı altına girmeye mahkumdur.

"... Bütün bu gerçeklerin ulusça iyice anlaşılabilmesi ve iyice kabullenilebilmesi için herşeyden önce cehaleti yok etmek gerekir. Bu bakımdan, eğitim programımızın, eğitim politikamızın temel ilkesi, cehaletin (ortadan) kaldırılmasıdır.

"Bu giderilmedikçe yerimizdeyiz... yerinde duran birşey ise, geriye gidiyor demektir. Bir yandan yaygın olan bilgisizliği gidermekle birlikte, diğer yanda toplum yaşamında etkili ve verimli insanlar yetiştirmek gereklidir. Bu da ilk ve orta öğretimin uygulamalı bir sistemle yapılmasıyla gerçekleşebilir. Ancak bu yolla toplumlar iş adamlarını ve sanatçıları yetiştirebilirler. Bununla birlikte ulusumuzun dehasını geliştirecek, kültürümüzü hakettiği düzeye erişirecek, yüksek meslek sahiplerini de yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı öğretim basamaklarından geçirerek yetiştireceğiz.

"... Kesinlikle bilmeliyiz ki iki parça olarak yaşayan uluslar güçsüzdür, hastadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz eğitimin sınırı ne olursa olsun, onlara temel olarak şunları öğreteceğiz:

1- Ulusuna, 2- Türkiye Devletine, 3- Türkiye Büyük Millet Meclisine,

"Düşman olanlara mücadele gereklidir. Bireyleri bu mücadelenin istediği güç ve araçlarla donatılmayan uluslar için var olma hakkı yoktur. Mücadele gereklidir.

"... Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularımızın zaferi için yalnız zemin hazırladı... Gerçek zaferi siz kazanacak ve kesinlikle başarılı olacaksınız..." (304)

Çağdaş uygarlık içinde hakettiği yeri almayı amaçlayan ulusal kültürün oluşturulmasında, ulusal, laik ve çağdaş eğitimin öneminin bilincinde olundunun göstergesi olan bu konuşmaların hedefleri Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerle yaşama geçirildi. Laik toplumsal yapının oluşturulması yolundaki en önemli eylemlerden biri olan Halifelğin kaldırılması olayının gerçekleştirildiği gün çıkarılan "Eğitimin Birleştirilmesi Yasası" (Tevhid-i Tedrisat Kanunu), bu bilincin ve anlayışın en güzel göstergesidir.

22 Eylül 1924 günü Samsun'da öğretmenlere yaptığı konuşma ile, eğitimin laikleşmesi yolundaki sarsılmaz görüş ve iradesini, temel dünya ve toplum anlayışını da anlatmaktadır:

"...Dünyada herşey için, uygarlık için, yaşam için, başarı için en doğru yol gösterici bilimdir, tekniktir. Bilimin ve tekniğin dışında yol gösterici aramak aymazlıktır, bilgisizliktir, sapkınlıktır. Yalnız: Bilimin ve tekniğin yaşadığımız her dakikadaki aşamalarının evrimini kavramak ve ilerlemelerini zamanla izlemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce yıl önceki bilim ve teknik dilinin çizdiği ilkeleri, şu kadar bin yıl sonra bugün aynen uygulamaya kalkışmak kuşkusuz bilim ve tekniğin içinde bulunmak değildir.

"...En önemli, en temel nokta, eğitim sorunudur. Bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşatan da, köleliğe ve yoksulluğa düşüründe eğitimidir.

"...Yeryüzünde üçyüz milyonu aşkın müslüman vardır. Bunlar, ana-baba, hoca eğitimiyle, eğitim ve ahlak almaktadırlar. Ancak işin gerçeği şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kitleleri, şunun ya da bunun tutsaklığı altındadır. Aldıkları dini ve ahlaki eğitim onlara bu kölelik zincirini kırabilecek insanlık değerlerini verememiştir, veremiyor. Çünkü eğitimlerinin hedefi ulusal değildir.

"... Ulusal eğitim temel olduktan sonra bunun dilini, yöntemini ve araçlarını da ulusallaştırmak zorunluluğu tartışma götürmez. Ulusal eğitim ile geliştirmek ve yükseltilmek istenen genç beyinleri, bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu gerçek olmayan, yararsız şeylerle doldurmaktan da, titizlikle kaçınmak gerekir." (305)

****

Devrimlerde zamanlama ve önceden belirlenmiş bir plan ve program içinde hareket etme, Atatürk'ün Türk toplumunu çok iyi tanıyan olmasının ürünüdür. Gerçekleştirilebilme koşulları oluşmadan eyleme geçmeyen Atatürk, koşullar oluştuğunda da hiçbir duraksamada bulunmadan eyleme geçmiştir. Çok önceden kafasında biçimlendirdiği değişimler için, çevresini, toplumu ve koşulları sabırla, titizlikle ve büyük bir özenle hazırlamıştır. Daha Erzurum Kongresi'nin yeni bittiği bir dönemde, büyük bir belirsizliğin yaşandığı koşullarda Mazhar Müfit Kansu'ya dikte ettirdiği hedeflerini, çetin bir süreç ardından gerçekleştirmesi (306), bu görüşümüzü kanıtlar niteliktedir.

Belirttiğimiz yönlerini Atatürk şöyle açıklıyor;

"... Ben düşündüklerimi önce ulusumun isteminde, gereksinim ve yeteneğinde görmeyi şart sayan ve bunu gördükten sonra ancak uygulaması ile kendimi yükümlü bilen bir insanım. Her insanın mensup olduğu toplum için düşündüğü bir düşüncesi olabilir. Fakat sağını solunu dinlemeden söylenmiş sözler, benim anlayışıma göre, uzun uzun ve derin denemelerle incelenmedikçe eylem alanına çıkamazlar. Her toplumsal işte kişisel düşünüşün genel gereksinim ve istence uygun olduğunu hissetmemiş olanlar, kaçınılmaz biçimde başarısızlığa mahkumdurlar... Eğer ben size bu sorunu (değişim düşüncelerini) an-

305 Söylev ve Demeçler II, S.202-206.

306 Mazhar Müfit KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, T.T.K. Yayınları, Cilt I, S.130-132.

cak son yıllarda düşündüm dersem inanmayınız. Ben ta çocukluğundan beri bu davayı düşünmüş bir adamım." (307)

Atatürk, devrimin 1927 yılına kadar geçen sürecini değerlendirdiği "Söylev"inde şöyle der:

"...Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşünceleri üzerinde işlemek ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu...Dokuz yılda yaptıklarımız bir mantıkçı gözüyle düşünülürse, ilk günden bu güne dek izlediğimiz genel gidişin, ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

"... Beliren ulusal savaşın tek amacı yurdu dış saldırıdan kurtarmak olduğu halde bu savaşın, başarıya ulaştıkça, ulus iradesine dayanan yönetimin bütün ilkelerini ve şekillerini evre evre bu günkü döneme değin gerçekleştirmesi olağan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi... Bu kaçınılmaz tarih akışını, ilk anda ben de gördüm ve sezinledim. Ama, baştan sona bütün evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda bütünüyle açığa vurmadık ve söylemedik. İleride olabilecekler üzerine çok konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddesel savaşa baş kuruntular niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında üzüntü duyanlar arasında ise, geleneklerine, düşünme yeteneklerine, ruhsal durumlarına uymayan olabilir değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerine yol açabilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi vakti geldikçe uygulamaktı.Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu bu idi. Ben de böyle yaptım." (308)

Türk Devriminin Ulusal Kurtuluş Savaşı aşamasında bütünlüğü sağlayan temel öge, ülkenin işgalden kurtarılması

---

307 Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam III, Remzi Kitabevi, 1st.1985, S.315-316.

308 Atatürk, Söylev I, S.11-12.

idi. Bunun sağlanması için, geniş tabanlı bir birliğe gereksinim vardı. I. TBMM'nde bu birlik sağlanmıştı ve zafere ulaşılmıştı. Zafer sonrasında eski yapının sürdürülmesinin toplumu daha kötü durumlara düşüreceğini bilen Atatürk, önceden belirlenen bir plan çerçevesinde ve bir bütünlük içinde, evre evre ve her evrede bir sonra ki evrenin temellerini hazırlayarak, belirlenen hedefe doğru kültürel değişimi gerçekleştirmiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşının başlangıcında "Ulusal egemenlik" ilkesi yaşama geçirilmeye başlanmış ve buna bağlı olarakta çok iyi bir zamanlama ile saltanat kaldırılmıştı. Zaferden sonra Cumhuriyetin ilanı ve ardından Halifeliğin kaldırılması ile, "Ulusal egemenlik" ilkesinin yaşama geçirilişi diğer devrimlerin temelini atmış ve gelişimin çerçevesini çizmiştir.

Çağdaşlaşmaya yönelen bu değişimler, Türk ulusunun tarihinde ulusal bağımsızlık ve demokrasi ilkelerine dayalı yepyeni bir toplumsal düzeni, kurumları, kuralları ve yapıları ile bir bütün olarak gerçekleştirme eylemidir. Bu eylemi günümüzde de kalıcı ve geçerli kılan özelliği, tüm yönleriyle laik anlayışta oluşudur. Ulusal kimlik, ulusal bağımsızlık, ulusal egemenlik, yurt kavramları ve bunlara uygun gelişme anlayışı hep bu laik öz sayesinde geçerli tanımlara kavuşabilmiştir.

Çalışmamızda temel amaç ve hedefini belirlemeye çalıştığımız toplumumuzdaki kültür değişimini gerçekleştirmeye yönelik girişimleri burada başlıklar halinde vermekle yetineceğiz. Çünkü, herbiri ayrı birer çalışma konusunu oluşturan bu köklü değişim eylemlerinin incelenmesi, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Kısaca Çağdaş Uygarlık düzeyine ulaşmak amacıyla gerçekleştirilen toplumsal kültür değişiminin temel öğelerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ulusal devlet yapısının oluşturulması
- 2- Öğretim birliğinin sağlanması ve ulusal, laik, demokratik eğitim sistemini oluşturma çabaları
- 3- Çağdaş Hukuk sisteminin oluşturulması
- 4- Ulusal ekonomiyi çağdaş anlamda düzenleme çabaları
- 5- Kadınlara toplum içindeki çağdaş yerini alması yönünde sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik haklarını kazandırma çalışmaları
- 6- Yeni Türk Alfabesinin Kabulü
- 7- Türk Dilini özleştirme çalışmaları ve Türk Dil Kurumunun kurulması
- 8- Modern Tarih anlayışının oluşturulması çalışmaları ve Türk Tarih Kurumunun kurulması
- 9- Kültür ve eğitimde halkçılık; Okumaya hız verme, Millet Mekteplerinin, Halkevlerinin ve Halkodalarının açılması
- 10-Bilime önem verme ve çağdaş üniversitelerin açılması
- 11-Laik kültüre aykırı eski kurumların kapatılması ve kaldırılması
- 12-Güzel sanatlara önem verme ve destekleme çalışmaları
- 13-Çağdaş yaşamın gereği olan kılık-kıyafet, takvim ve saat, ölçü birimleri, soyadı ve şapka gibi yeni düzenlemelerle toplumsal yaşama kültürel değişimi hızlandırıcı nicel etmenlerin getirilmesi.

Bir bütünlük içinde yaşama geçirilen bu kültür öğelerinin günümüz çağdaş Türk toplum yapısı içinde doğal bir durum almaları, Atatürk'ün önderlik ettiği bu kültürel değişiminin haklılığının ve zorunluluğunun kanıtıdır.

SONUÇ

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi, din şemsiyesi altında kendini koruma çabası içine giren ve toplumsal gelişmemizi engelleyen birçok geleneksel değerlere karşı savaşımları içermiş ve bu değerleri yıkmıştır. Bu değerler yerine toplumsal gelişmeyi sağlayıcı çağdaş değerler yaratılmış ve bunları geliştirici önlemler içeren ilkeler oluşturulmuştur. Yeni yaratılan çağdaş değerlerle toplumsal yaşamda köklü değişimler sağlanmıştır.

Türk Devriminin temelini oluşturan Atatürk ilkelerinin amaçladığı hedef çağdaş uygarlık yolunda akılcı ve bilimsel bir yöntemle ilerlemektir. Bu da Türk Toplumunun çağdaşlaşma gereksiniminin bir doğal sonucudur. Çağdaşlaşma gereksinimi duyan Türk toplumu, Türk Devrimi ile çağdaşlaşmayı engelleyen değerlerinin yerine yepyeni çağdaş değerler koyma çabası içine girmiştir. Bunun için tüm toplum olarak Atatürk önderliğinde başlattığı ve günümüzde de sürdürdüğü Türk Devrimi ile Toplumsal düşünüş ve yaşayış biçimini köktenci bir biçimde değiştirerek bir kültür devrimi gerçekleştirmiştir.

Atatürk'ün kişiliği ile bütünleşen Türk Devrimi bir bütündür. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türk Devrimiyle amaçlanan ve gerçekleştirilenler ile Atatürk'ün yaşam felsefesi ve Atatürkçü düşünce sistemi daha net ve doğru bir biçimde anlaşılabilir. Atatürk'ün devrim anlayışı sürekliliği içerir. Bir dönemde gerçekleştirilen köklü değişiklik boyutunda sınırlı kalmaz. Bu düşünce yapısı Atatürk ilkelerinin altıncısı olan "İnkılapçılık" ilkesiyle şekillendirilmiştir.

Atatürkçü düşünce sisteminin ve Türk Devriminin temelini "insan" unsuru oluşturur. Çağdaş onurlu insan. Bunu Atatürk'ün yaşamının ve Türk Devriminin gelişim çizgisinin bilimsel bir biçimde incelenmesi sonunda çok net bir biçimde görmemiz olanaklıdır.

Atatürk devrimlerinin derinliklerinde yatan düşünsel temel öge, insanın kendi yaşamına egemen olabileceği düşüncesidir. Bizzat Atatürk'ün davranışlarında beliren iyimserlik, dayanıklılık ve kendine güven bunun bir belirtisidir. Toplumun belirli yönlere doğru çevirmek için girişilen böylesine ısrarlı bir çaba ancak bu çabanın bir etkisi olabileceğine inanılırsa bir anlam kazanır. Bu nedenle diyebiliriz ki, Atatürk'ün devrimlerinin tümü arkasında yatan en derin ve kapsayıcı felsefi temel insanın çevresi üzerinde egemenliğini kurabileceği inancıdır.

İnsanın çevresine egemen olabileceği, onu şekillendirebileceği inancı ve insanın insanlığını bu yolda gerçekleştirdiği felsefesi doğal bir inanç, eskiden beri kabul edilmiş bir düşünce değildir. Ama insanın doğasında vardır. Bu açıdan sınırlı bir kültür çevresinin ve insanlık tarihi içindeki gelişiminin ürünüdür. Bu düşünce, kısaca Rönesans sonrası Batı görüşünün özelliğidir. Bu yeni dünya görüşü en belirgin nitelikleriyle 18. yy. Avrupa düşünürleri arasında ortaya çıkmıştır.

Ama unutmamak gerekir ki insan olgusu evrenseldir. İnsan sevmek, insanın yaşamına ve çevresine egemen olabileceği düşüncesi salt batıya özgü değildir. Ama, bunu kurumlaştıran Batıdır. Batılıya insancılığı öğreten, insanın önemini kavratılan ortaçağdaki insanın aşırı horlanmasıdır.

Atatürk, çağdaş onurlu insanın "özgürlük" kavramının çağdaş bir biçimde gerçekleştirildiği bir toplumda varolabileceğini bilen bir liderdir. Atatürk'ün çağdaş anlamda özgürlüğün kökleşmesi için başvurduğu yöntem, Batının bireyi amaç edinen hukuk karallarını Türkiye'de yerleşmesini sağlayacak olan değişikliği meydana getirmek olmuştur.

Osmanlı aydınının görmediği bir noktayı Atatürk gerçekçi çağdaş ve akılcı bakış açısı dolayısıyla görebilmiş ve ger-

çekleştirmiştir: Özgürlüğün bir toplumda gerçek anlamda yerleşebilmesi için, yalnızca halkçı bir politika izlemek yeterli değildir. Hangi politika olursa olsun insan hak ve özgürlüklerine saygıyı oluşturabilmek için belirli kurallara uyma zorunluluğu vardır. Bu da ancak ülkede bu ana kuralların işler durumda bulunduğu belirli bir hukuk düzenini yerleştirmek suretiyle olacaktır. Zamanla Batılı çağdaş hukuk sisteminin yerleştirilmesi sonucu, Batılı çağdaş hukuk kuralları içinde düşünmeye alışan, başka türlü düşünmeyen bir kuşak ortaya çıkacaktır. Bu kuşağın benimsediği kurallarda özgürlük kavramının Batılı çağdaş bir çerçevede içinde şekillenmesini olanaklı kılabilecektir. Atatürk'ün Türk Devrimini çağdaş uygarlık yolunda akılcı ve bilimsel yöntemlerle sürekli değişim olarak görmesini, sanırım bu düşünce mantığı içinde değerlendirebiliriz. Türk Devriminin sonucunda oluşan Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Gençliğine emanet edilmesi bunun en güzel göstergesidir. Özgürlükçü düşünceyi geliştirecek olan Batılı çağdaş hukuk kuralları ile yaratılan toplum yapısı içinde yetişen yeni kuşaklar, hedefi çağdaş uygarlığa ulaşmak olan, yeni kadroları oluşturacaklardır. Bu yeni kadroların yöntemide akılcılık ve bilimselliklerdir. Bu da özgür düşünceyle sağlanabilen bir yöntemlerdir. Bu bakımdan Atatürk'ün Batılı çağdaş hukuk sistemlerini ülkemizde yerleştirme çabası derin bir anlam taşımaktadır.

Atatürk'ün Türk Devrimini gerçekleştirdiği dönemlerde parlamenterizme karşı bizzat Batı'da şekillenen tepkiye ve faşizm ve komünizmin gelişmesine rağmen sistematik bir seçicilik veya halk diktatörlüğünden kaçınan, ulus egemenliğine dayanan demokratik laik bir sosyal hukuk devleti anlayışına sahip olması, onun dönemi içinde farklı yapıda olduğunu ortaya koyar. Bu noktada Atatürk'ün özgün bir yanını bulmak olanaklıdır. O da Atatürk'ün iyimserlik anlayışı ve bu anlayışın ar-

dında yatan "kişi onuru" kavramıdır. Bu düşünceye en iyi örneklerden birini sanırım ordusu olmayan bir komutan olarak I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'a gelen Mustafa Kemal'in Haydarpaşa Tren istasyonunun çıkışında toplarını şehre çevirmiş olan işgal kuvvetlerini gördükten sonra, dönüp yaverine söylediği sözlerdir: "Geldikleri gibi giderler". O koşullarda bu sözleri söyleyebilmek için çok iyimser; bunu gerçekleştirmek istemiyle savaşmak için de onurlu bir insan olmak gerekir.

Bireyin kendi başına, toplumda ayrı bir meşruiyet kaynağı oluşturabileceği düşüncesi Osmanlı aydınlarınca algılanmamış, geri plana atılmış yabancı bir özlem olarak görülmüştü. Atatürk'ü diğer Osmanlı aydınlarından ayıran en temel özelliği burada belirir. Atatürk'teki derin yapısal vurgu, kişinin kişi olarak bir toplumsal meşruiyet kaynağı oluşturduğu şeklinde biçimlenmiş bir düşüncedir.

İslam düşüncesi içinde, kişi onur, ilahi varlığın karşısında, ya da devlet ve cemaat karşısında davranış meşrulaştırıcısı olarak değerini yitirir. Batının 18. yy. düşüncesinin en genel çizgisinde böyle bir yitirilme söz konusu değildir. Kişi egemendir. Atatürk'ün bu açıdan Batı'nın temel değerlerinin bu kişisel "onur" anlayışıyla ne kadar köklü bir şekilde bağlantılı olduğunu sezen, Batılılığı bu anlamda da "ilerleme" sayan özgün bir düşünür olarak görebiliriz. (309)

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi ile Türk Toplumunda bir kültür değişimi yaşanmıştır. Türk Devrimiyle yaşanan, Türk Toplumunun Atatürk önderliğinde çağdaş uygarlık içinde yerini alabilmek için gerçekleştirdiği bir Kültür Devrimidir de diyebiliriz.

Atatürk'ün tüm yaşamı boyunca sürdürdüğü ve Türk Devrimi ve Türk Toplumuyla somutlaşan savaşımı;

---

309 Şerif MARDİN, Batıcılık-Makale-Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, S.250.

- a) Ulusal kimliğine sahip,
- b) İnsan olduğunun bilinci ve sorumluluğunda,
- c) İnsana özgü zekasını akılcı ve bilimsel bir biçimde kullanan,
- d) Sosyal bir varlık olduğunun bilinci içinde,
- e) İçinde yer aldığı topluma karşı,
- f) Ve toplumuyla birlikte bir üyesi olduğu insanlık ailesine karşı sorumluluk duygusunu,
- g) İnsana özgü temel hak ve özgürlüklerinin bilincini taşıyan,
- h) Yaşamına ve çevresine egemen olabilen,
- ı) Uygarlığın nimetlerine sahip olma isteği, kullanabilme yetisi ve becerisini geliştiren, en iyi bir biçimde değerlendirme bilinci ve sorumluluğunu taşıyan,
- k) Çağdaş onurlu insan olma çabasıdır.

Atatürk'ün yukarıda amacını belirttiğimiz savaşıma başladığı ortamda, yani Osmanlı Devlet sisteminin yarattığı ortamdaki insandan çağdaş onurlu insanı aramak hata olur. Osmanlı Devlet sistemiyle yaratılan insan, kulluk anlayışına sahip tabiyetçi insan tipidir. Bu tip bir insanın çağdaş onurlu bir insan olması beklenemez.

Çağdaş onurlu insan, varolduğu devlet sisteminin yapısı içinde vatandaşlık bilincine sahip olan insandır. Bu nedenle Atatürk savaşına, kendisinin de içinde yer aldığı toplumun insanına vatandaş olma bilincini taşıyabileceği bir devlet kurarak başlamıştır.

Köhnemiş bir imparatorluğun, kişiliği baskı altına alınmış, pısrık kulları yerine; genç bir cumhuriyetin, dinamik, zinde ve onurlu vatandaşlarının geçirilmesi, Türk Devriminin en önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Atatürk, temel ilkesini şöyle belirtiyor "Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir.

"...Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksektir ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir." (310)

Atatürk'ün Türk Devrimi ile ulaşmayı hedeflediği çağdaşlaşma, dünya uluslar ailesi içinde varolmanın ve yaşayabilmenin doğal bir gerekliliğidir.

KAYNAKÇA

KITAPLAR

- ADIVAR, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İst.1982
- AKIN, Prof.Dr.İlhan, Türk Devrim Tarihi, 4.Baskı, İst.1989
- ALTUĞ, Prof.Dr.M.Hikmet, Atatürk'ün Çağrısı, İst.1990
- ASLAN, Doç.Dr.Ensar, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi D.Ü.Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Diyarbakır 1989
- ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, TTK Basımevi 1989
- ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ, Yay. Şükrü Tezer, TTK.Ankara 1972.
- ATATÜRK, Söylev I, TDK Yay. Ankara 1974
- ATATÜRK, Gazi M.Kemal, Söylev Cilt III Belgeler, Basıma Hazırlayan Ord.Prof.Dr.Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çağdaş Yayınları, İkinci Bası, İst.1985
- ATEŞ, Toktamış, Bilmek ve Bilmemek, Tekin Yay. 1.Bas.İst.1989
- ATEŞ, Prof.Dr.Toktamış, Siyasal Tarih I, Ortaçağdan 19.Yüzyılın Sonlarına Dek, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınları, İst.1989
- ATEŞ, Prof.Dr.Toktamış, Türk Devrim Tarihi, Der Yay. 2.Basım, İst.1982
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam II, Remzi Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, İst.1983
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam III, Remzi Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, İst.1985
- BAYDAR, Mustafa, Atatürk'le Konuşmalar, Varlık Yay. İst.1967
- BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İst. Tarihsiz
- BOZKURT, Mahmut Esat, Atatürk İhtilali, İ.Ü.Yayını, İst.1940
- DÖNMEZER, Ord.Prof.Dr.Sulhi, Sosyoloji, Altıncı Basım, İst.1976
- ERGİN, Prof.Dr.Feridun, K. Atatürk, İ.Ü. Yayını, İst.1984
- EROĞLU, Prof.Dr.Hamza, Türk İnkılap Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İst.1982

- FLANZ, Prof.Gisbert H., 19. Asır Avrupasında Anayasacılık Hareketleri, Ankara 1956
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul 1984
- GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1976
- GÖKALP, Ziya, Türk Medeniyet Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1976
- GÖKBERK, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İst.1975
- GÜVENÇ, Bozkurt, Kültür Konusu ve Sorunlarımız, Remzi Kitabevi, İst.1985
- İNAN, Prof.Dr.Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Baskı, Ankara 1984
- İNAN, Prof.Dr.Afet, Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları, TTK. Yay. Ankara 1988
- KARAL, Ord.Prof.Dr.Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt V, TTK Basımevi, Ankara 1988
- KANSU, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I. Cilt, TTK. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1988
- KAYGI, Dr.Abdullah, Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992
- KILIÇ, Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri, Sel Yay. İst.1955
- KILI, Prof.Dr.Suna, Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, İst.1982
- KINROSS, Lord, Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu, Sonder Yay. Dokuzuncu Baskı, İst.1984
- KONGAR, Emre, Atatürk Üzerine, Hil Yayın, 1. Bas. İst.1983
- KONGAR, Emre, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İst.1983.
- KONGAR, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1, Remzi Kitabevi, 5 Basım, İst 1985
- KONGAR, Emre, Kültür Üzerine, Çağdaş Yayınları, İkinci Bas. İst. 1984

- KONGAR, Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İst.1985
- KONGAR, Emre, Türk Toplum Bilimcileri 1, Remzi Kitabevi, İst.1982
- KUÇURADI, İoanna, Etik, Meteksan Ltd.Şti.Yayını, Ankara 1988
- KUÇURADI, İoanna, İnsan ve Değerleri, Yankı Yayınları, İst.1971
- KUÇURADI, İoanna, Uludağ Konuşmaları, Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- MARDİN, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İst.1991
- MARDİN, Şerif, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yay. 2.Baskı, İst.1991
- MUMCU, Prof.Dr.Ahmet, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984
- MUMCU, Prof.Dr.Ahmet, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984
- MUMCU, Prof.Dr.Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, II. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İst.1984
- ORAN, Baskın, Atatürk Milliyetçiliği, Dost Kitabevi Yay. Ankara 1988.
- OZANKAYA, Prof.Dr.Özer, Atatürk ve Laiklik, Tekin Yayınevi, İst.1983
- OZANKAYA, Prof.Dr.Özer, Toplum Bilim, Cem Yayınevi, 7. Basım, İst.1991
- ÖZEK, Prof.Dr.Çetin, Devlet ve Din, Ada Yayınları, İst.Tarihsiz
- SAVCI, Prof.Dr.Bahri, Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Varlık Yayınları, İst.1981
- SENCER, Muzaffer, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Alan Yay. İst.1986
- TANILLI, Server, Uygarlık Tarihi, Say Pazarlama, İst.1981
- TİMUR, Taner, Türk Devrimi, Tarih Anlamı ve Felsefe Temeli, Siyasal Bilgiler Fak. Ankara 1968
- TURAN, Şerafettin, Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe, Bilgi Yayınevi, İst.1990

TURAN, Prof.Dr.Şerafettin, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar TTK
ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay. İst.1979

YAVUZ, Hilmi, Kültür Üzerine, Bağlam Yayınları, İst.1987

MAKALELER

ABADAN, Dr.Yavuz,Tanzimat Tahlili, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İst.1940, S.31-58

AND, Metin, Bir Kültür Değişim Evresi Olarak Batılılaşma, Özgür İnsan, 1974 Sayı 5

BARKAN, Ömer Lütfi, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İst.1940, S.321-421

BELGE, Murat, Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, S.260-264

BERKES, Niyazi, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Batı Uygarlığına Yaklaşım, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans. Cilt I, S.251-254

ÇOKER, Fahri, Tanzimat'ın Getirdiği Hukuk Kurumları ve İşlevleri,Tarih ve Toplum,Kasım 1989,Cilt 12,Sayı 70,S.16-20

DÖNMEZER, Ord.Prof.Dr.Sulhi, Atatürk İnkılabları ve Sosyal Değişme Teorileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt V, Sayı 15'den ayrı basım, Ankara 1989, S.523-537

GÖKBERK, Prof.Dr.Macit, Evrensel Uygarlığa Doğru, Çağdaş Düşünce, Ada Yayınları, İst.1987, S.43-51

HANIOĞLU, M.Şükrü, Bilim ve Osmanlı Düşüncesi, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. Cilt II, S.346-347

İŞİN, Ekrem, Osmanlı Materyalizmi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. Cilt II, S.363-370

İŞİN, Ekrem, Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm,Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. Cilt II, S.352-362

- KARAL, Enver Ziya, Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İst.1940, S.13-30
- KARAL, Enver Ziya, Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans.cilt II s.314-332
- KAVCAR, Cahit, Atatürk ve Kültür Reformu, Erdem, Cilt 4, Sayı 12, Eylül 1988, Ankara, sy. 915-923
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, Osmanlı Aydın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. Cilt I. s- 55-60
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, Osmanlı Batılılaşması, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Türkiye Ans, Cilt 1, sy. 147-152
- KOLOGLU, Orhan, Tanzimat'tın Yanıkları, Tarih ve Toplum, Kasım 1989, Cilt 12, sayı 70, sy. 12-15
- MARDİN, Şerif, Batıcılık, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, sy. 245-250
- MARDİN, Şerif, 19.yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti, Tanzimat'tan Cumhuriyet'te Türkiye Ans. Cilt II. S.342-351
- MARDİN, Şerif, Tanzimat ve Aydın, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans-Cilt I, sy.46-54
- MERİÇ, Cemil, Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans-Cilt I, Sy. 234-244
- ORAN, Baskın, Atatürk'de ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları, A.Ü.S.B.F. Dergisi, Cilt XXXVI No: 1-4, sy. 205-210
- ORTAYLI, İlber, Batılılaşma Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, sy. 134-138
- ÖZEL, Prof.Dr.Çetin, Ceza Hukuku ve Demokratik Düzenin Korunmasında Laiklik İlkesi, Cumhuriyet Döneminde Laikliğe Karşı Dini Akımlar, Doğumunun 100. yılında Atatürk Sempozyumu, İst. Üni.Yay. İst. 1983

- ÖZEL, İsmet, Tanzimat'ın Getirdiği Aydın, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. Cilt I, S, 61-66
- TUNAYA, Tarık Zafer, Osmanlı-Batı Diyalogu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, sy. 142-143
- TUNCAY, Mete, Tanzimat Fermanı, Tarih ve Toplum, Kasım 1989, Cilt 12, Sayı 70, Sy. 10-11
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat yüzüncü yıldönümü Münasebetiyle, İst.1940
- YÜCEL, Tahsin, Atatürkçülük Nedir?, Varlık Yayınları, Yedinci Basılış, İst. 1982, s. 172-179
- ANSIKLOPEDI VE SÖZLÜKLER
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, Dördüncü Basım İst. 1977
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, İnançlar Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst. 1975
- Osmanlıca Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi, Ankara Tarihsiz
- PÖSKÜLLÜOĞLU, Ali, Öz Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi İst. 1986
- ANA BRITANNICA İst. 1986 Cilt 2, Cilt 14, Cilt 15, Cilt 16, Cilt 17, Cilt 22
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi Cilt I, Cilt 3, Remzi Kitabevi İst. 1976